5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1989

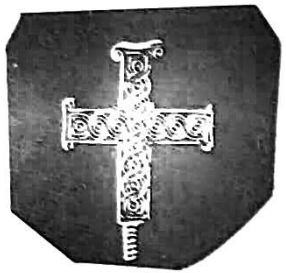

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja: 1989.

Copyright: HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 20.000 dinara.

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen« Slavonski Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 5 **ZAGREB, rujan – listopad 1989.** **GOD. XXII**

Radovan GRGEC

Uz rub (66)

Danas, kada razne strasti bjesne političkim i sportskim arenama svijeta i naše zemlje, teško je razabrati granicu između hrabrog angažmana i kalkulantskog neutralizma. Isto je tako teško razlikovati destruktivni šovinizam od konstruktivnog rodoljublja, nacionalizam od patriotizma, nacionalističko od nacionalnoga. Uostalom, ne radi li se tu samo o raznim shvaćanjima i smislovima istih termina čije se značenje tijekom vremena mijenjalo prema potrebama različitih ideologija koje su ih pretvarale u etikete za diskvalifikaciju protivnika? Čini se da svatko ima svoja subjektivna mjerila i svoju subjektivnu istinu, koja ga ipak ne oslobađa od objektivne odgovornosti.

Lider iz susjedne republike, vjerujući u budućnost svojega naroda, uspio je pod zastavom nacionalnih i nacionalističkih simbola i mitova svoje zemlje okupiti klerike i laike, vjernike i ateiste, književnike, znanstvenike i akademike, neuke i obrazovane, gotovo čitavu naciju. Ne bez razloga govorimo o srpskom preporodu. Kada su, prije gotovo dva desetljeća, pokušali nešto slično, ali s mnogo manje bojovničkog žara, i Hrvati, znamo kako je to završilo. Quod licet Iovi, non licet bovi. *Janez Stanovnik* reče jednom zgodom da se slaže s onim što govori *Slobodan Milošević* pod uvjetom da to isto vrijedi i za Slovence. I za Hrvate, dodao bih ja, ako smijem (jer pripadam »genocidnoj naciji« koja je izgubila rat, pa odakle joj drskost da traži za sebe isto što i Srbi, koji su, iako pobjednici u ratu, izgubili sve u miru, kako to misle razni *Ćosići, Kapori, Radulovići* i *Jeftići).*

Kao Hrvat i kao kršćanin imam pravo i dužnost da ljubim svoju domovinu koja ima svoje ime i svoj jezik koji također ima svoje ime. Hoće li netko tu ljubav zvati nacionalizmom ili patriotizmom, ne ovisi o meni, nego o onome koji određuje i kroji »aršine«. Neka je zove kako hoće, nije mi važno. Nije mi ni važno hoće li netko to rodoljublje (koje je za mene moralna obaveza)

proglasiti politikom ili politikanstvom. Znam samo da je u skladu s koncilskim i pokoncilskim dokumentima politika kao briga za opće dobro i kao sudjelovanje u javnom životu domovine ne samo pravo nego i dužnost kršćanskih vjernika, dapače da je tako shvaćeno bavljenje politikom »specificum« kršćanskih svjetovnjaka, laika. Naravno da je teško povući granicu između politike i politikanstva, između skrbi za zajedničko opće dobro i strančarstva. Često tu granicu određuje također onaj koji lijepi diskvalifikacione etikete. Vidimo kako su relativni pojmovi »politizacije« i »depolitizacije«, o kojima se nekad raspravljalo u kršćanskim redovima (kada je isti Papa koji je svojevremeno promulgirao smjernice o depolitizaciji Katoličke akcije izjavio da je politika jedan od najviših oblika karitasa). Ti se pojmovi u našim političkim krugovima i danas vrlo često upotrebljavaju kao diskvalifikacione etikete.

* * *

Iako kao čovjek i kršćanin osuđujem svako manipuliranje masama (odnosno »narodom«), čije navijačke psihoze karakterizira, u krajnjoj liniji, »killer instinct«, ne krijem svoje antipatije prema onima koji vlastiti kukavičluk i strah od rizika, angažmana i borbe za pravdu nazivaju neutralnošću, pacifizmom, objektivnošću ili razboritošću. I opet se vraćam na prijašnja razmišljanja o jalovom »filozofiranju« opreznih, dezinteresiranih i dezangažiranih intelektualaca, buržuja i »kozmopolita«, koji su u našoj dekadentnoj civilizaciji i agnostičkom ozračju izgubili vjeru i hrabrost životnog svjedočenja. Zar i Biblija ne govori o Jahvinoj antipatiji prema onima koji su mu bljutavi jer »nisu ni vrući ni hladni«?

Tu »mlakost«, »désintéressement« i dezangažiranost vidimo i kod onih koji nam svisoka dobacuju: »Ne bavim se politikom«, kao da žele reći da im je to »ispod časti«. Ako se ne bavite politikom, rekao bi im *Krleža,* bavit će se ona vama. Može li se odgovoran i zreo čovjek »ne baviti politikom«, ako imamo na pameti da je politika zapravo svaka javna djelatnost, djelatnost kojom se čovjek *izlaže, zalaže* i *zauzima* za nekoga ili za nešto. Naravno da to zalaganje i zauzimanje iziskuje određenu hrabrost i ljubav prema bližnjemu, interes i brigu za opće dobro. Bez moralne i etičke svijesti i savjesti, bez odgovornosti i angažmana, bez uvjerenja i strasti, nema ni istinske i stvaralačke umjetnosti.

* * *

Angažman je drugo ime za hrabrost i ljubav. Angažirani čovjek ne izgovara olako riječi: »Baš me briga!« Upravo danas, u vremenu individualnih i klanskih egoizama, potrebniji su nam nego ikada ljudi uznemireni i ranjeni brigom i ljubavlju za drugoga, za opće dobro. Vjetropir iz filma »Kišni čovjek« poprima ljudske konture tek kada se u njemu počinje rađati neka briga i interes za autističkog brata. Ljubav prema obitelji i prema proširenoj obitelji svojega naroda jedan je od vidova djelatnosti za opće dobro koja se zove rodoljublje. Ta djelatnost može se zvati i politikom, i takva politika mora svakako biti predmet interesa katoličkih laika.

Često se u bijegu od političkog angažmana krije najobičniji kukavičluk. Mnogi taj kukavičluk nastoje opravdati nepristranošću i osuđivanjem politikantstva, ali politikantsko strančarstvo nije isto što i politika u pravom smislu te riječi, politika koja nije nikakva »šporka politika« nego naprosto angažman za zajedničko opće dobro, za dobro svoje domovine i naroda, za dobro čovječanstva. Taj je angažman skopčan s teškoćama, rizikom i opasnošću koju sa sobom nosi svaka izloženost i zauzetost, kao što je dezangažman i »désintéressement« katkada drugo ime za konformizam i kapitulantstvo, za »razboritost« koja štedi samo sebe a ne vodi računa o drugome. Apostol nenasilja, kakav je bio *Gandhi,* izjavio je jednom prilikom da bi, ako bi trebalo birati između nasilja i kukavičluka, izabrao nasilje.

Nedavno smo pisali o tom kako bi pravi intelektualac morao biti zauzet za bližnjega i za zajedničko *opće dobro.* Nažalost, valovi bolesnog egoizma i utilitarizma, idejnog agnosticizma i relativizma zapljuskuju životni put svakoga čovjeka naše civilizacije, a ne samo intelektualce, odvraćajući nas od istinskog humanizma kojega nema bez altruizma i vjernosti. Sve vrvi od »žmanfišista« (»bašmebrigista«) koji se brinu jedino za sebe a za sve ostalo im »puca prsluk«.

U tom svjetlu i politika postaje prljavi biznis, umijeće izdaje, prevrtljivosti i prevare, protekcionizma i korupcionaštva, sprega s moćnima i imućnima, s kriminalom i mafijom. »Opće dobro« postaje otrcani slogan i fraza. Te opasnosti nisu bili oslobođeni ni razni demokršćanski pokreti, čiji su političari, došavši do vlasti, časti i novca, zaboravili na proklamirane ideale i principe. Iako bez stranaka nema prave demokracije ni pluralizma, valja upozoravati na opasnost stranačke i strančarske degeneracije. To vrijedi i za nas Hrvate, koji, uz to, moramo uvijek imati na pameti da našemu nacionalnom biću ne pripadaju samo kršćani.

Pa ipak, iz toga ne slijedi da valja odbaciti svaku politiku, pa zvala se ona i »demokršćanska«. Na Zapadu su u tom pogledu nikli vrijedni pokreti i struje. Nitko ne može zanijekati zasluge jednoga *Don Sturza, De Gasperija, R. Schumana* ili *Adenauera.* Uostalom, deformacija, degeneracija ili izdaja nekih političara i javnih radnika ne može biti izlika za potpuni dezangažman, za povlačenje u sigurnost »procul negotiis«, za bijeg iz borbe za »opće dobro«. Odgovorni i svjesni ljudi morali bi znati što znači »res publica«.

Upravo je ta »res publica«, tj. vođenje svjetovnih poslova i sudjelovanje u javnom životu domovine, prema dokumentima II. vatikanskog koncila »specificum« kršćanskih vjernika koje Crkva zove »christifideles laici« a mi Hrvati svjetovnjaci. Ako su laici lišeni toga specifikuma, bilo da su ostali bez domovine, bilo da u njoj ne mogu biti punopravni građani, nastaju frustracije i komplikacije, katkada mnogo bolnije od onih što ih donosi neravnopravnost u crkvenim strukturama i u »sakristiji«. Po sakramentu krštenja, inače, laici se kao »kraljevsko svećenstvo« uglavnom ne razlikuju od ministerijalnih svećenika. Ipak, valja i opet upozoriti da je po sakramentu svećeničkog reda, kojim je svećenik neizbrisivo obilježen a neke ga kršćanske denominacije ne priznaju sakramentom, ta razlika bitna a ne samo funkcionalna.

»Obnašanje državnih službi«, koje koncilski dokumenti o laicima izričito spominju, velika je mogućnost za evangelizaciju i reevangelizaciju »rei publicae«. U praksi, međutim, na većem dijelu globusa nema ni prave demokracije ni mogućnosti da kršćanski laici ostvare svoj »specificum«, jer se o pluralizmu ili uopće ne govori ili je on tek prazna riječ. Prije sedam decenija je *Don Sturzo* svoju pučku stranku zamislio u skladu s kršćanskim tipom

demokracije, koji ne bi trebao da bude stran nikome tko domovinu nosi u srcu. I hrvatski katolici bi morali, dijeleći sudbinu svojega naroda i domovine, biti zaraženi »virusom« rodoljublja, od kojega se ne ozdravlja, nego obično samo »recidivira«. Ipak, s obzirom na našu heterogenost, demokršćanski model, čini se, nije po našoj mjeri.

* * *

Kada se već svi pozivaju, kad treba i kad ne treba, na Koncil i na koncilske dokumente, činimo to i mi, premda valja imati na pameti da Koncil, da se poslužim riječima kardinala *Ratzingera*, nije nikakva »superdogma« i da su koncilske dokumente pisali većinom biskupi i eksperti sa Zapada, pa iskustvo Istoka nije tu moglo doći toliko do izražaja. U svjetlu autonomije vremenitih i svjetovnih vrednota, proklamiranih od Koncila, laici postaju svjesni važnosti građanske hrabrosti, svjesni vlastitih kompetencija i svjesni svoje »punoljetnosti« u Crkvi i u društvu. U tom svjetlu valja promatrati i politiku i ekonomiju, ali isto tako i znanost i umjetnost. Pritom valja uzeti u obzir situaciju u Prvom, Drugom, Trećem i Četvrtom svijetu, u zemljama gdje vlada konzumizam ili komunizam, među »polurazvijenima« ili među marginaliziranima.

Bilo kako bilo, i na Istoku i na Zapadu, i na Sjeveru i na Jugu, kršćani, na temelju svojega specifičnog iskustva, nastoje evangelizirati svijet, ne stideći se vlastitoga zvanja i poslanja, podrijetla i imena, pripadnosti određenoj sredini, obitelji i naciji. Naravno da to vrijedi i za malu zemlju na granici svjetova kojoj mi pripadamo i koja se zove Hrvatska. Njezino je ime znak kontinuiteta jednoga identiteta u vremenu i prostoru, pa, ako baš hoćete, i »sub specie aeternitatis«. Vječnost je, naime, ustuk bijegu vremena, »Augenblick« u kierkegaardovskom smislu, navještaj Kraljevstva budućnosti posredstvom zemaljskih vrednota. Kako rekosmo, i u djelima umjetnika i književnika, u strasti njihova uvjerenja, angažmana i imaginacije, naziremo nadvremensku stvaralačku vrijednost.

I tu, kao da inflacija i devalvacija idu podruku. Obezvrijeđeno značenje dezinkarnirane riječi, izgovorene i pisane, vapi za smislom i tijelom, tj. za djelom i izgubljenom vitalnošću, koje nema bez komunikacije s publikom, bez autentične i stvaralačke inspiracije, bez strasti angažmana i uvjerenja. Suvremeni ludistički verbalizam i prazna retorika, kazuistika i birokracija multipliciraju gomile nepročitanih publikacija i spisa, i u crkvenim i u profanim intelektualnim krugovima, tako da smo doslovce zatrpani onim što su još u Puebli duhovito nazvali *»papelorum progressio«*. Ti uskladišteni ili odbačeni produkti civilizacije već su postali ekološki problem poput sprayeva kojima gađamo ozonski plašt ili plastične ambalaže kojom reduciramo i zagađujemo raspoloživi prostor.

Jest, dok se uznosite propovijedi i proglasi počinju objavljivati kao literatura, mi vapimo za autentičnom inspiracijom i kreativnom imaginacijom, koja se ne zatvara u nekakvu kulu bjelokosnu, pristupačnu nekolicini dokonih esteta ili ambicioznih »eksperata«, i koje nema bez komunikacije i angažmana. Velika imena književnosti, bez obzira na podneblje u kojemu je ona nikla, predstavljala su takve vitalne karakteristike komunikativnosti i kreativnosti. Na pamet mi dolaze imena kao npr. *Chateaubriand, Verlaine, Tolstoj, Dostojevski, Baudelaire, Claudel, Chesterton, Papini, T. S. Eliot,*

Bernanos, Breytenbach, A. Solženicin, V. Havel itd. Među njima je bilo i mnogo praktičnih i angažiranih kršćana kao što su bili *Bloy* ili *Péguy*. Crkva u kojoj se čitaju psalmi i Radosna vijest kao poruka oslobođenja ne može biti protivnica stvaralačke i angažirane književnosti. Književnici kršćanskog nadahnuća na sebi svojstven način propovijedaju Krista raspetoga kao npr. *Maurice Clavel* ili *Gilbert Cesbron,* koji su umrli prije deset godina. Na svoj način oni nam govore da je Bog, kojega je zapadna civilizacija proglasila mrtvim, uvijek živ, doduše ne kao Bog filozofa, nego kao Bog Abrahama i Jakova, Bog Franje Asiškoga i Bog ljubavi. O tom nam govore i djela *Manzonija* i *Fabbrija, Henrika Ibsena* i *Sigrid Undset.*

Dok neki teolozi kontestiraju i protestiraju, zalažući se za »demokraciju« u Crkvi, za rehabilitaciju homoseksualaca i za upotrebu prezervativa, za situacijski moral i *Habermasovu* »diskusionu etiku«, upozoravajući Crkvu da je sačuvala samo slovo a ne i duh II. vatikanskog koncila te da se nalazi na »nizbrdici prema ponoru« *(Jean-Louis Schlegel),* mnogi književnici, kazališni i filmski režiseri traže inspiraciju u »svjetlu i sjeni transcendencije«, u heroizmu kršćanskih mučenika, u »nadsvijetu« mistika i u životima svetaca.

Među svecima svakako posebno mjesto pripada nazaretskoj Djevici, koju je »Bog mrava i zvijezda« *(R. Chauvin),* mikrokozma i makrokozma, izabrao za Majku svojega Sina. I dok neki, katkada s potpunim pravom, upozoravaju na ekscese marijanskoga kulta, štovanje Marije odolijeva zubu vremena, o čemu govori i vjekovna umjetnost i pjesništvo. *Masaccio, Michelangelo, Murillo, Matisse, Petrarca, Merton* i toliki Gospini štovatelji, ali i jedan *Boccaccio* i *Carducci* dali su nam svoje viđenje Gospina lika.

Neven Jurica i *Božidar Petrač* ostavili su nam trajan spomen hrvatske marijanske lirike u svojoj antologiji *»Duša duše hrvatske«*. Prigodom marijanske godine *Ivan Pavao II.* u svojem apostolskom pismu »Mulieris dignitatem« stavio nam je pred oči Mariju kao uzor dvaju bitnih atributa ženskog dostojanstva: majčinstva i djevičanstva. Feministkinje prigovaraju tom opširnom teološko-filozofskom razmatranju da je njegova glavna mana upravo u tom što ta »meditacija« nije usmjerena prema životnoj stvarnosti realnih žena i ženskih problema u suvremenom društvu, nego se uglavnom ograničava na teoretsku simboliku, i da Marija ne može biti uzor za konkretnu ženu našega vremena.

* * *

Mi smo, pak, Mariju uvijek štovali kao uzor i zaštitnicu. Ona je za nas bila »duša duše hrvatske«. Hrvati i Hrvatice častili su je molitvama i pjesmama u sva tri dijalekta hrvatskog jezika. U njezinim svetištima i prošteništima ostali su zavjetni darovi naših ratnika, zazivi i zahvalnice patnika i hodočasnika, krunice naših »Vica udovica«. Olovo, Rama, Sinj, Bistrica... Etape su to jedne povijesti i vjernosti. Nad našim morem i žalom, nad grobovima Trpimirovića, još uvijek lebdi blagoslov Gospe od Otoka.

Usprkos nedaćama, burama i olujama povijesti sačuvali smo svijest i osjećaj pripadnosti narodu koji se prije mnogo stoljeća nastanio na toj obali. Njegove rane, porazi i ožiljci utkani su u našu žuč i krvotok. Ruševine Solina preko kojih prijeđoše buldožeri dio su našeg udesa.

Hrvatska je još uvijek tu, Hrvatska u srcu. Parafrazirajući *Ivaniševića* (»Kud god idem, sa mnom je Hrvatska«) i *Seferisa* (»Kud god putujem, ranjen sam Grčkom«), mogli bismo reći da Hrvatska nije nikakva astralna apstrak-

cija ni poetska metafora, nego prvenstveno stvarnost oko nas i u nama, stvarnost što je nosimo u srcu, u svijesti, u genima. Mogli bismo reći da od te stvarnosti ne možemo pobjeći jer je ona u nama i s nama sudbinski povezana. Kuda god išli i kamo god došli, bit će s nama Hrvatska.

I zato nas boli kad je vrijeđaju, kad joj prešućuju ime, kad je proglašuju domovinom genocidne nacije, kad one koji žive izvan granica svoje matične domovine nastoje natjerati da se odreknu nacionalnog i kulturnog identiteta.

– Dosta patetike, reći će mi tkogod od »prosvijećenih« i »prosvijetljenih« kozmopolita i »teofilantropa«. Zaista, umjesto da grmim i snebivam se retorski poput starog *Cicerona* (»Ubinam gentium sumus?«), bolje bi bilo progovoriti poput *Tanje Torbarine*. Uostalom, sve to skupa nije samo »patetika« nego isto toliko i etika, koja bez angažmana srca za dom i domovinu ostaje tek jedna od naših lijepih ali nebuloznih retorika i »dijalektika«.

»Genocidnost« hrvatskog naroda još se uvijek potkrepljuje strahovito napuhanim brojkama (znamo tko su ti majstori za »napuhavanje« brojeva!) ratnih žrtava na teritoriju Jugoslavije, i to danas, kad je ta obmana brojevima demistificirana, naročito nakon publiciranja *Kočovićevih* i *Žerjavićevih* proračuna (onima koji su prije njih to razotkrili ne samo da se nije vjerovalo nego ih se i sudski progonilo!). Poistovjetivši broj na brzinu izračunatog demografskog gubitka s brojem stvarnih žrtava, neupućeni i zlonamjerni paradirali su tim brojem pred svim svjetskim forumima. Zanimljivo je da se ni sada nitko od »proklamatora genocida« nad jednim narodom nije našao da o toj kontroverziji raspravlja uzimajući u obzir demografska i viktimološka istraživanja, nego se i dalje te olinjale stereotipne brojke uvlače u »šporku politiku«, a neki ih (kao npr. neki pravoslavni popovi) još i uvećavaju.

Zar bi bilo pametno i »etički« sve to »depatetizirati«, »dedramatizirati« i mudro šutjeti? Qui tacet, consentire videtur. I »sindrom šutnje« je katkada tek znak straha i kukavičluka. Čovjek koji je angažiran srcem treba da javno iznese svoje uvjerenje i da pridonese svoj dio otkrivanju istine. Zapitajmo se kako bi se tu ponašali naši prethodnici, kako bi reagirali oni koji su svojim imenom obilježili nedavnu prošlost hrvatskog naroda, naprimjer *Starčević* ili *Radić*.

U ovom broju donosimo priloge *D. Stipca* i *T. Macana* u vezi s nedavno objavljenim člankom *I. Gabelice* o političkoj misli S. Radića. Audiatur et altera pars! Uvjereni smo da sve što je u našoj reviji dosad pisano o ta dva hrvatska velikana, neće umanjiti njihovu veličinu, koju je A. Starčević, taj hrvatski Katon, posvjedočio cjelokupnim životom i djelom, a S. Radić svojom mučeničkom smrću.

Isto smo tako uvjereni da će Hrvatska proći kroz sadašnje bure i oluje, zahvaljujući naporima sviju sinova hrvatskog naroda, bili oni katolici ili nekatolici, živjeli oni u domovini ili izvan nje. Hrvatski narod, koji nije nikakva genocidna nacija, ima pravo na svoje mjesto u humanističkom i pluralističkom ozračju suvremene Evrope. On treba ne samo da preživi nego i da zaživi punim životom kao slobodna i suverena nacija.

Radovan GRGEC

Molitva

Molim Te za dječaka
koji je umro u ovom gradu
neke daleke četrdeset i pete.
U ovu platanu urezano mu je ime.
Bio je sretan: već mladić, još dijete.

* * *

Umiru zvijezde našega neba,
umiru platane ovoga grada,
umiru neuroni i eoni.
Prolazi vrijeme, odmiču sjene.
Pitam se sjetan: Kome sad zvono zvoni?

* * *

Molim te i za starca
koji nosi dječakovo ime,
ali nekakvo srce drugo.
Pogled mu luta tražeć daljine,
a usne šapću: Dobar dan, tugo!

* * *

Uvis još strše grane platane.
Na njima gnijezdo saviše vrane,
al' s kore nesta dječakovo ime.
Gdje je to dijete i njegova zvijezda?
Zar nesta nada i ljubav s njime?

* * *

Molim za srce dječaka
koji (ni)je umro četrdeset i pete
presudom (ne)milosrdna suca.
Vrati mu, vrati mi, vrati nam srce,
osuđeno da zauvijek kuca!

Kriste izkušavaš me

Ti koji si i sam
izkušavan bio u izkušavalištu pod vrelim nebom pustinje
stavio si na moja krhka ramena
preteški jaram ljubavi
Ljubi bližnjega svoga
kao samoga sebe
Tu zapovijed si nam ostavio u nasljedstvo
zakleo nas njome
Mislio sam da u punini ispunjavam Tvoju zapovijed ljubavi
ako ljubim svoje roditelje svoje sestre i braću
svoju djecu i unučad
ako nadasve ljubim svoj narod hrvatski
sve narode koji štuju moj narod
i sve vrle ljude na svijetu ma kome narodu pripadali
i rodbinu i prijatelje
i progonjene i slabe
i mučenike i žrtve nasilja
ako ljubim svako dobro i mrzim svako zlo
No ti mi neprestano dovikuješ
nije dostatno nije dostatno
Zar sam dužan ljubiti i one koji nas progone
koji nasrću na moj narod i pljuju na njegove svetinje
koji ljudima onečišćuju zrak truju vodu
opustinjuju zemlju
koji se do vlasti penju stubištem odsječenih glava
koji su mi oduzeli i prošlost i sadašnjost i budućnost
koji se ohole i koji se ne kaju
koji psovkom
izazivaju nebo
Zar mi zapovijedaš ljubiti krvnike i nasilnike
one koji siju smrt po trgovima svijeta
u krvi mladeži ugušujući krik za slobodom
one koji zatvaraju koji muče i siluju
one koji se rugaju pravdi hvaleći se kako su pravedni
i podmetače požara i davitelje nevine djece
trebam li ljubiti
okrutne izvršitelje zločina
ja njihova žrtva
Zar je grijeh opirati se zlu i boriti se protiv nasilja
smijemo li se predati bez odpora silama mraka
puzati u prašini ljubeći nogu
koja nas gazi

Može li se ljubiti licemjere kojima je na ustima ljubav
'a u srcu mržnja u rukama nož
na odjeći krv nevinih
Može li se voljeti lažne navjestitelje ljudskoga bratstva
koji u ime ljubavi
ubijaju ljubav
Lomim se pod teretom koji mi namećeš
ali Ti Kriste ne odustaješ progoneći me
svojom porukom ljubavi
Čujem Tvoj glas kamo god krenem gdje god se sakrio
samo ljubav može osloboditi čovjeka
samo ljubav može potisnuti mržnju pobijediti zlo
samo je ljubav svespasavajuća
Ma koliko se branio ne mogu pobjeći od Tvoje opomene
što bi svijet bio bez ljubavi
samo nas ona može zaustaviti na rubu paklena ždrijela
da ostavivši svaku nadu
ne potonemo u nepovrat
Samo nam ljubav može vratiti
slobodu i nadu

NARUČITE PRAVODOBNO

najpopularnije edicije HKD-a koje izlaze u rujnu:

1. **DANICA 1990.** Najčitanija knjiga u Hrvata katolika. Dva priloga na obojenom papiru s nagradnim natječajem. Cijena: 50.000 d.
2. **ZIDNI KALENDAR »DANICA«.** Cijena: 1500 d.
3. **DŽEPNI KALENDAR »DANICA« za 1990.** sa slikama svetaca. Cijena: 5000 d.

Narudžbe prima izdavač: **HKD sv. Ćirila i Metoda, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Tel. (041) 431-950.**

T. J. H. MAR

Osuđenikova zvijezda

Mrak, u koji je bačen kao u ponor podzemna grotla, bio je gust i opor. Vlažio mu je kožu. Lijepio se za prste. Uzalud ga je razgrtao, gurao od sebe. Mrak se još više zguščivao. I skrućivao poput dobro izmiješana tijesta. Bilo je to prijeteće počelo mraka. Crna, beživotna rupa u živu tkivu svemira.

Osjećao se utopljenički. Kao da su ga pod zvonom potopili na dnu najdubljega mora. U dugu nizu logoraških noći prvi put je osjetio, što je to biti zaboravljen. I prekrižen u popisu živih. Onih izvan logorskih zidina, koji i ne znaju da je on još ovdje.

I čemu on to i zbog koga još uvijek zapisuje u svoj logoraški dnevnik muke i stradanja za koje nitko nikada ne će doznati? Pa ni zatvorska vlast. Ne piše ga na papiru, brzo bi ga otkrili i spalili a njega kaznili najtežom dugogodišnjom samicom. Urezuje ga u vlastito pamćenje. Kada prestane pamtiti, nestat će i dnevnički zapisi. No to je jedini način da ustraje i da možda preživi. Stoga u svoje pamćenje usvrdljuje sve što je za pamćenje.

A sve je to zapravo počelo za moju dob i iskustvo odveć djetinjasto, da ne kažem slaboumno. Mišljah da sam kao dugogodišnji robijaš premazan svim paklenskim mastima robijaškoga samoodržanja. Pa ipak sam se dao upetljati u nešto zbog čega se i sada crvenim i od bijesa grizem usnice. Na trenutak sam zaboravio najvažnije robijaško načelo: ako želiš preživjeti, moraš biti prikriveno lukav. Lukavstvo se prikrivalo raznim maskama. Prividno tupom ravnodušnošću, glupavim ponašanjem, nezanimanjem za okolinu i okolicu, zatajom svoje osobnosti.

Radi samo ono, što ti narede. Ni brzo, ni polako. Ni s voljom, ni bezvoljno. Stražarima i zatvorskoj upravi nisi smio pokazati, da nešto želiš ili se nečemu nadaš. Još manje si se smio pozivati na svoja prava, zapisana u zatvorskom pravilniku. Najblaža kazna za takav bezumni čin je samica zvana mračara.

Toga sam dana, kao i obično, radio u pilani. Dopodnevna smjena. Posao težak, ali se dalo izdržati. Prošlo je doba opasna šegrtovanja. Kada su kružne pile za rezanje trupaca naoko bezrazložno pucale i kosile sve oko sebe. Sada za nošenja teških dasaka više nitko ne izmiče rame. Dok sam bio šegrtski pripravnik, često su to činili. Pozvali bi te da im pridržiš dasku, pa bi naglo izmakli rame. Daska ti tresne na noge. Ako se nisi hitro izmaknuo, bogalj si do kraja života. U to su doba prigodom istovara i balvani, kao slučajno, padali na glavu.

Sada sam majstor. Koji druge uči kako će izmaknuti vrat ispod zamahnute sjekire smrti. I baš zato se grizem, što sam tako glupo i prema sebi neodgovorno uletio u zamku. Nešto sa mnom očito nije u redu. Popustio sam. Pamet mi otišla na kvasinu. Čak me i Zmijac gleda porugljivo i sa smilovanjem. O Zelenoj Zvijezdi da i ne govorim.

Nadzorni stražar bio je pozvao dobrovoljce da očiste tavane, kako bi se tamo uskladištila gotova roba za koju se nije našlo mjesta u prizemnom skladištu. Na nesreću, javih se i ja. Iako jedna od najvažnijih logoraških uputa glasi: ne javljati se dobrovoljno ni na kakav posao. Jer to kad-tad donosi nevolje. Dobrovoljac je kao takav sumnjiv i stražarima i zatvorenicima. Stražari misle, da takvi hoće uvrebati prigodu za bijeg. Zatvorenici misle, da se takvi hoće umiliti upravi. Slanjem pojedinaca na dobrovoljni rad stražari ih nagrađuju za doušništvo. Ili ih šalju da odrade svoj doušnički posao za koji su možda unaprijed bili nagrađeni ili da zasluže veću nagradu.

Dobrovoljni je rad lakši i ugodniji od poslova na koje su osuđenici redovito raspoređeni. Manje je nadzora. Bolja i obilnija je hrana. Možeš se zavući u kakav skroviti kut i odspavati neko vrijeme. Stoga u dobrovoljce ne primaju političke osuđenike. Za njih su predviđeni samo teški i opasni poslovi. Na takve poslove čak se moraju javljati dobrovoljno. Dogodi li se štogod, nisu krive zatvorske vlasti. Ta nisu ih oni odredili za rad na takvim poslovima. Dobrovoljno su se javili.

Zelena Zvijezda i Zmijac redovito su se javljali samo za najlakše poslove. Tada se moglo izležavati na suncu ili hladinjati u sjeni. Njih nisu nikada odbijali. Bojali su ih se i stražari i oni iz uprave. Zelena Zvijezda bio je vođa tvrde jezgre nepolitičkih osuđenika, a Zmijac njegov pobočnik. Ako im ne udovolje, dignut će pola zatvorenika na noge. I usput ili podmetnuti požar ili oštetiti pokućstvo namijenjeno za izvoz. Ili nešto slično. Zbog pravnih usluga učinjenih Zmijcu, bio sam u njihovoj milosti. Tako sam se uz njih provukao i ja. Dosadila mi prašna i po život opasna pilana.

Zmijac je bio vječni robijaš. Kao nahoče smjestili su ga u sirotište. Dok nije postao punoljetan, sirotišta i popravni domovi za malodobnike bili su mu sav život. Tu je izučio zločinačke vještine, od kojih je mislio živjeti bezbrižno i udobno. Nu čim se opunoljetio, dopao je zatvora. Uhvaćen već pri prvoj provali. Odtada je zatvor njegov jedini i pravi dom. Iz njega je izlazio rijetko i nakratko. U stankama između dva suđenja ponovno je provaljivao i krao. Plijen nije ni dospio potrošiti. Najviše što bi s pajdašima i pajdašicama probančio koju noć. Od toga je živio do idućega izlaska iz zatvora.

Zmijca sam upoznao u zatvorskoj karanteni. Tom predvorju zatvorskog pakla. Čim su se za mnom treskom zatvorila sedma (posljednja) zatvorska vrata, bačen sam u ralje primaoničkih stražara. Glavni od njih, brkat, uvijek ljutit, osorno mi zapovijedi da se svučem dogola. Jedan kažnjenik mi je polutupom britvom obrijao glavu. Drugi dopola ošišao stidne dlake. To da mi povrijede muški ponos. I odmah me pouče, da ću u zatvoru biti broj a ne ljudsko biće. Zatim su me opažmali vrelom vodom kao svinju. Inače pažmaju zaklane svinje. Mene su opažmali živa.

Zima se te godine dobrano iskihala snijegom i ledom. Kao što to kažu na selu, kora stabala pucala je od hladnoće. Poslije brijanja i šišanja na redu je bilo kupanje. Nazivali su to raskuživanjem. Razkužba od građanskog života i građanskih misli. Dugo sam čekao u zaleđenu hodniku. Gol, cvokoćući. Zatim su me gurnuli pod tuš. Pustili najprije vrelu vodu. Zatim me ohladili ledenom.

Bacili su pred mene iznošeno i poderano predugačko robijaško odijelo. Kad sam ga navukao na opečeno tijelo, stisnuo sam zube od boli. Pogledavši se u razbijeno ogledalo, sam sam se sebi smilio. Odviše sam bio zbunjen i

uplašen, da bih se nasmijao. Dobio sam i postole. Ili cipele, kako hoćete. Jednu za tri broja veću, drugu za dva broja manju. Morao sam ih obući na golu nogu. Jedva sam došepesao do karantene, noseći u prašnjavu učvorenu gunju sav svoj imutak koji su mi nakon probira ostavili. Ponio sam bio lijekove potrebne za liječenje teške dugotrajne bolesti od koje sam bolovao. Njih su mi oduzeli. Jer da mi nije potrebno ništa civilno. Dobit ću ih u zatvorskoj bolnici. Pokazalo se da u zatvorskoj bolnici ima lijekova, ali ne za mene.

Mene je dopao bijedni sobičak, tijesna i smrdljiva izbica. S prozorima, koji su gledali u vječni mrak. Dijelio sam je s još trojicom kažnjenika, stalnih stanovnika zatvorâ. Sjedili smo, kako se kaže, jedan drugome na glavi. Novi znanci nisu imali ni hrane ni cigareta, pa sam s njima dijelio svoje pričuve. Iako su me još u istražnu zatvoru upozorili, da hranu i cigarete trebam dobro sakriti i ne dijeliti ni s kim. Inače će za nju saznati jači i bezobzirniji i jednostavno je uzeti. Tako je i bilo.

Moji susobičari raspričali se o mom bogatstvu. Ne bi dugo, eto Zmijca. Uletio u sobicu i odmah s vrata mi naredio da mu predam polovicu hrane i cigareta. On će mi to već vratiti, to je samo posudba. Poslušao sam. Bez riječi prosvjeda. Zmijac mi je izgledao poput razbješnjela bikonje. Spreman na svako nasilje. Karantenski stražari nisu se pačali u naše svađe i razmirice. Još su ih podjarivali. Bila je to jedna od njihovih odgojnih metoda. Zbogom moj kruše i moja slanino! Nikad vas više ne ću vidjeti. Tako sam upoznao Zmijca.

Ovo je bio tek početak hoda po trnju. Uplašio sam se. Nisam znao kako se obraniti. Bio sam tjelesno preslab. I neiskusan. Pomišljao sam na najgore. Jedne večeri Zmijac me odvuče u neosvijetljeni kut hodnika. Očekivao sam batine. Ili rez britvom po licu. Naime toga jutra sam mu rekao da više nemam ni hrane ni cigareta. Na moje golemo iznenađenje Zmijac me zapita da li sam pismen. Znao je da sam neki uvrnuti intelektualac. Što za njega nije značilo da sam i pismen. Provjeravajući moju pismenost, rekao mi je neka napišem ljubavno pismo koje će on poslati svojoj djevojci. Takvo koje će njemu biti po volji, a nju rasplakati. Skupio sam na hrpu svu svoju pamet i davna sjećanja. Zmijac je bio zadovoljan s pismom. Odmah me imenovao dopisnim članom svoga lopovskoga bratstva.

Ljubavno pismo bilo je provjera mojih pisarskih sposobnosti. Zmijac se htio uvjeriti da li znam pisati kićeno i sentimentalno. Nije on imao djevojke kojoj bi mogao slati ljubavna pisma. Kratkotrajne znanice nisu to od njega očekivale. Njemu je trebalo napisati žalbu protiv osude, koja je za njim stigla u karantenu. Nije očekivao ukinuće osude. Bit će presretan, ako žalbom odgodi makar pravomoćnost. To će mu omogućiti, kad odrobija sadašnju kaznu, da uhvati koji dan slobode do iznovična povratka u zatvor. Zmijca sam u žalbi prikazao kao žrtvu okolnosti i nebrige. Društvo ga je, umjesto da mu zamijeni roditelje i pruži mu podršku, odgurnulo u mrak s onu stranu dobra. Zmijac je bio oduševljen. Odtada sam bio pod njegovom zaštitom. Prestali su nasrtaji ostalih lopova, uzimanje i krađa hrane, doušarenje.

U robijaškoj hijerarhiji prvi bez jednakih je Zelena Zvijezda. Taj nadimak su mu dali, jer si je na čelo dao utetovirati zelenoobojenu šesterokraku zvijezdu. On sam se je proglasio Velikim Šerifom. Prvi njegov pomoćnik je Zmijac. Obojica su istetovirani od glave do pete. Zelena Zvijezda je osuđen zbog više razbojstava, silovanja i ubojstva. Kao stariji malodobnik najprije je

bio u logoru na pustu otoku udaljenu od kopna. Uspio je u naumu, da ga premjeste u ovaj naš zatvor. Misleći da je ovdje bolje. Prevario se, kao mnogi prije i poslije njega.

Svaki nepolitički lopov koji nešto drži do sebe šepiri se tetoviranim ukrasima. Od mlađih se u tome osobito ističe Zmijac. Oko vrata si je kao ogrlicu i kravatu dao istetovirati crnu zmiju. Odatle mu i nadimak Zmijac. Zmijska glava istetovirana mu je na vrhu Adamove jabučice. Iz razjapljenih čeljusti prijeti crveni zmijski jezik. Na ostalom dijelu tijela, pa čak i na nožnim prstima, istetovirani su noževi, revolveri, sablje, grbovi, gole žene, buntovne lozinke, šepavi stihovi, zmajevi, suncopasi znakovi, tajanstveni crteži značenje kojih je poznato samo posvećenim lopovima. Tako ukrašen, Zmijac je djelovao zastrašujuće. Zato ga je Zelena Zvijezda ili Veliki Šerif uzeo za svoga pobočnika.

A zapravo je Zmijac ne krezubi, već bezubi lav. Jedući uglavnom samo zatvorsku hranu, u kojoj su vitamini nepoznat pojam, rano je obezubio. I zato se nije nikada smijao. Zbog toga su ga se neupućeni još više bojali. Svoju je slabost nadoknađivao nasilništvom. Ispod maske grubijana skrivao se sitni, uplašeni lopov. Bez prošlosti i budućnosti. Sam u bezdušnoj robijaškoj sadašnjosti. Izgubljen u zatvorenu okrutnu svijetu, koji nema milosti ni za koga. Nagon za samoodržanjem još više je ogrubio njegovu nasilničku ćud. Ako je koga štitio, činio je to zbog očekivane koristi. Nije li mu više zaštićenik potreban, napustit će ga bez isprike i kajanja.

Na tavanu smo uskladištavali drvene stolice. Zahvaljujući Zmijcu, određen sam za brojitelja. Bilo je to neusporedivo lakše, nego nositi teške stolice. Meni bi natovarili barem pet odjedanput. Posao je obavljen prije roka, pa smo se do kraja radnog vremena mogli odmarati. Ostali su se kao i obično zabavljali kartanjem i kockanjem. Neki su ležali bulјeći u stropne grede. Našlo se i rakije iz tajne pecare, pomiješane s kolonjskom vodom za brijanje. Mene je privukao otvor na krovu kroz koji su prodirale sunčane zrake. Pošao sam prema njemu. To će posve promijeniti moj dosadašnji ustaljeni i na svoj način mirni robijaški život. Tim sudbonosnim korakom gurnuo sam sebe u zamku iz koje se ne ću iščupati neozlijeđen.

Provirio sam jednim okom kroz otvor. Zaslijepilo me sunce. Kad se sunčevina razišla, ugledao sam livadu. Običnu livadu, na rubovima obraslu čičkovinom i šašem. U dnu livade jablan, više kržljav i zguren no vitak i neboderan. Na sredini livade konj. Ni bijel, ni crn. Ni ždrijebac, ni kljuse. Neki žgoljavi konjičak kusasta repa. Prizemljio glavu i pase. Livadu popriječio pješčani puteljak. Sa žutom košarom na glavi pokrivenoj izvezenim stolnjakom prolazi žena. Sama, bez pratnje. Vjerojatno nosi ručak koscima ili okopačima kukuruza. Vitka i lakonoga, hoda kao da lebdi oslobođena sile teže. I livada lebdi u svilenkastoj izmaglici ljetne omare.

Tko može naslutiti što mi se tada dogodilo?

Samo onaj, koji je odrobijao duge godine u zatvoru ograđenu od svijeta visokim zidovima. U zatvoru nadkrovljenu prašinom iz pilane i stolarije, koja sunce preoblikuje u hladni beživotni mjesec. Samo onaj, koji je zaboravio kako izgleda trava. Jer ono što potajice sadi sparuši se prije no što se zazeleni. Samo onaj, koji nedonoćene dane i nedodanjene noći samuje sa sužnjima kao što je i sam. Zaboravivši, da izvan zatvora obstoje neka druga i drugčija stvorenja. Samo takav može naslutiti što mi se dogodilo, kad sam

ugledao onu livadu.

Zatvorenik se s vremenom pomiri sa životom u koji je bez svoga pristanka bačen. Navikne se na nj toliko, da mu je zatvor jedini dom i domovina. Izvan toga nema ništa. Ni ljudi, ni života. Zatvorenika doticaj s vanjskim svijetom zbunjuje i onespokojuje. Stoga on vanjski svijet izbjegava. Jer unosi nemir i budi davna sjećanja. A sjećanja ruše krhko i s mukom sagrađeno sklonište u kojemu se zatvorenik osjeća sigurnim i neranjivim.

Moj susret s vanjskim svijetom, koji sam ugledao kroz krovišni otvor, odjeknuo je u meni razornim zvukom jerihonske trublje. Srušili su se tvrđavni zidovi, ali u grad nije ušao osloboditelj već palikuća osvajač. Spalio je moj svemir, a nije mi donio novi. Odkri mi se i vidjeh, da izvan robijašnice žive neki slobodni ljudi. Koji idu neužičenim putovima. Bez pratnje stražara. Obavljaju svoje poslove bez nadzora. Umjesto psovki u uhu im lahora šum vjetra vilenjaka. Ugledah ljude s neke druge planete. Obasjane suncem. Neočekivani sjaj oslijepi mi oči. Uplaših se i strah me obuzme.

Vidjeh i livadu na kojoj uz čičak i šaš raste meka zelena trava. I nesputana konja vidjeh. I ženu koja isijava svjetlošću i diši kruhom. Sve je to bilo blizu, nadomak oka. Pružiš ruku i naći će se na dlanu. Kržljavi i zgureni jablan ispružio se do neba. Žgoljavi kusasti konjičak pretvorio se u bijeloga krilata konja. Vidjeh to ali mi se otkri da je sve ovo što se čini tako blizu udaljenije od mene od najdalje zvijezde u dubini svemira. Spoznah da tu odmah pokraj zidina robijašnice živi drugi svijet, koji ako i zna za robijaše za njih se ne brine. A tako su ta dva svijeta blizu, skoro se dotiču. Taj drugi svijet živi svojim životom, muči svoje muke, raduje se u svom krugu. Iz toga smo svijeta mi robijaši isključeni i odbačeni. Za nas u njemu nema mjesta. Poništeni smo u njegovu zaboravu.

Zatvorskim kućnim redom strogo je zabranjeno zavirivati u vanjski svijet. To kažnjenika kvari. Navodi ga na grešne misli o drugačijem, ljepšem životu no što je zatvorski. Potiče ga da sanja o slobodi. A riječ sloboda izostavljena je iz zatvorskog rječnika. Moj kažnjivi čin doušnici su prijavili kamo i kome treba. Premješten sam u opasnu noćnu smjenu. Gdje si izvrgnut bijesu i nasilju stražara i podvalama kažnjenika. Priče koje kruže o noćnoj smjeni drže te u stalnu strahu, da će te noć progutati. U izvještaju će poslije napisati suho i kratko: uskočio u nepoznato. Noć nema svjedoka.

Sirena je zasvirala polnoć. Stanka za kratkotrajni odmor. Sjedim sam na daskama u dvorištu stolarske radionice. Mrklina mraka pritisla zemlju. Na nedoglednu crnu nebu sja samo jedna zvijezda. I nebo i zemlja ostavili su me sama. Ona mi je jedino društvo. Jedina pratilja u pomračenu tamniku bez izlaza. Jedino svjetlo u vječnoj tami svijeta. Pružam prema njoj ruke da je privučem k sebi. Neka rastjera mrak oko mene. Neka mi ugrije prozeble prste. Jedina me ona može izvesti iz ove tamnice u kojoj ću sagnjiti a da zemlju oploditi ne ću.

Pružam ruke prema svojoj zvijezdi. Jedinu izvoru svjetlosti. Jedinu osuđenikovu prijatelju. Ali što više pružam ruke, ona je sve dalja. Sve hladnija. Sve manja. Bježi od mene u plave dubine svemira. Ostajem sâm. Sâm sa svojim mrakom. Sâm s neprijateljskom noći, koja mi crnom rukom ugušuje krik u grlu.

Blago VRANKIĆ

Svitanje

Svitanje je nada
i stremnja
uzlet i buktinja
začeta u svičevu
gnijezdu

zacakljene suzopojne
oči
traže smiraj
u kovitlacu plamena
i žaroboju pjegava
neba

stiješnjeno rastokom
samoće
sivo vrijeme plovi
uzvodno

stoga sumrak valja
krotiti

smak cvjetova
i strelomet riječi
u suncu smiriti.

Tomislav DOROTIĆ

Svibanjsko jutro u Maksimiru

Ljubav

Ćutiš li,
stari moj dube,
kako se opet od zore rane
snube
ispod tvoje razlistale grane
goluba dva...

Labudovi

Poranili labudovi u šetnju,
jezerom hrle...
Šestoro »ružnih« uz mamu,
u ogledalu neba,
kroz tamu...

Na sredini Prvog jezera
sunce.
Zaustavljaju se pernati brodi,
doručkovati treba.
Duljina maminog bijelog vrata
u vodi,
a tata
na pristojnoj udaljenosti
sam...

Maksi
mir.

Samotar

Na rubu asfaltne ceste
šćućurio se
maslačak.

»Voljela sam kazalište i ono mi je ispunjalo čitav život«

(Razgovor s Nadom Tončić)

Vi ste, štovana gospođo, generacijama zagrebačke kazališne publike bili pojam ključnih sopranskih likova svjetske i naše operne literature, od Verdijeve Gilde i Traviate do Puccinijeve Mimi, Cho-Cho-San i Manon, od Tatjane i Lize Čajkovskoga do Smetanine Marice, od Rossinijeve Rosine do Offenbachove Olimpije, od Zajčeve Jelene do Gotovčeve Đule i Morane. Uz ostale korifeje zagrebačke Opere – da spomenem samo Vilmu Nožinić, Josipa Gostića i Rudolfa Župana – i vi ste zaslužni za njezin slavan, nezaboravan međuratni i kasniji period.

U Operi zagrebačkog HNK djelovala sam punih trideset godina i za to vrijeme interpretirala stotinjak partija. U prvoj godini pjevala sam ih čak 28.

U naslovnoj ulozi Verdijeve »Traviate«

Bile su to, doduše, većinom sasvim male, epizodne uloge. Od većih pjevala sam tada Rosinu u »Seviljskom brijaču«, Olimpiju u »Hoffmannovim pričama«, Fiamettu u Suppéovoj opereti »Boccaccio« i Juliju u Gounodovu »Romeu i Juliji«. Iduće godine od znamenitijih je uloga slijedila Gilda u »Rigolettu«, Marica u Humperdinckovu »Ivici i Marici« i Lakmé u istoimenoj Delibesovoj operi. Svake nove sezone moj se repertoar širio i tako sam u toku svoje karijere pjevala (spomenut ću samo ono najvažnije i najpoznatije) Zerlinu u »Fra Diavolu«, Adinu u »Ljubavnom napitku«, Mimi, Cho-Cho-San, Thomasovu Mignon, Nannettu u »Falstaffu«, Massenetovu Manon, Traviatu, Tatjanu u »Onjeginu«, Jelenu u »Zrinjskom« Đulu u »Eri«, Silvanu u Respighijevu »Plamenu«, Puccinijevu Manon, Gotovčevu Moranu, Adrianu Lecouvreur, Maricu u »Prodanoj nevjesti«, Alkmenu u Papandopulovu »Amfitrio-

P. I. Čajkovski: »Evgenij Onjegin«
(Nada Tončić u ulozi Tatjane)

nu«, naslovnu ulogu u Konjovićevoj »Koštani«, donnu Elviru u »Don Juanu«, Margaretu u »Faustu«, Anne u »Rak' es Progressu« Stravinskoga, Straussovu Salomu, Lizu u »Pikovoj dami« i posljednjih pet godina svoje aktivnosti Rowan u Brittenovoj »Stvaramo operu«, Neddu u »Pagliaccima«, Katu u Vidošićevu »Starom mladiću«, Peronskaju u »Ratu i miru« i krčmaricu u »Borisu Godunovu«. Kao što vidite, radilo se tada mnogo i neumorno. Opera nije imala sredstava da angažira dovoljan broj pjevača i tko je bio primljen, morao je računati s napornim radom. K svemu iznesenom valja pribrojiti i gostovanja sa zagrebačkom Operom i pojedinačno u Splitu (u nekoliko navrata), Šibeniku, Ljubljani, Veneciji, Firenci, Rimu, Beču, na Rijeci, u Sarajevu, Beogradu, Skoplju... U Londonu gostovali smo s »Erom« i u toj zgodi imala sam kratak intervju na BBC-u. Na gostovanju u Bukureštu i Temišvaru doživjela sam drag susret s našom balerinom Mercedes Goritz-

-Pavelić, koja je dugo godina djelovala u Rumunjskoj. Iste godine (1957) bili smo na gostovanju u Pragu, Brnu i Bratislavi. Pjevala sam u dva navrata i u pulskoj areni. Najprije sam interpretirala Cho-Cho-San. Inscenacija je bila loša. To me je zbunjivalo. Auditorij golem. Uhvatila me trema, grlo mi se stislo. Na moju sreću došlo je do kratkog spoja i nastao je mrak. Vidjela sam samo svjetlucanje bezbrojnih cigareta u gledalištu, a dim koji se od njih dizao prema zvjezdanom nebu djelovao je čarobno. Ta slika dala mi je poleta, oslobodila sam se i mogla smireno zapjevati. Postigla sam velik uspjeh. Drugi put nastupila sam tamo u »Faustu« i »Zrinjskom«. Dobro sam upamtila i jednomjesečnu vrlo napornu turneju po Albaniji 1947. godine. Doživjeli smo kojeišta, no neprilike smo nastojali shvatiti s vedre strane i sretno smo se, živi i zdravi, vratili kući. Nastupala sam podosta i na koncertnom podiju u mnogim našim gradovima. Posljednji put 1959. u Osijeku.

Zaista brojni i odgovorni zadaci i plodna, respektabilna aktivnost, pogotovu kad se zna da ste sve obavili krajnje savjesno i kvalitetno, na zadovoljstvo i publike i kritike.

Sada se često pitam kako sam mogla izdržati taj silni tempo. Nije, naravno, dobro kad je operni umjetnik preopterećen, no nikad nisam gledala na teškoće i nimalo zbog toga ne žalim. Radila sam uvijek s ljubavlju. Voljela sam kazalište i ono mi je ispunjalo čitav život.

Tolikim svojim uzornim kreacijama stekli ste mnoštvo štovatelja i svi bi oni sigurno rado čuli kako je došlo do toga da se posvetite pjevanju.

Korijeni su moje pjevačke karijere u djetinjstvu, u obiteljskom krugu. Rodila sam se u Zemunu. Moji su se roditelji tamo upoznali u Hrvatskom pjevačkom društvu »Odjek«. Tata je bio rodom iz mjesta Obračeк kod Klanjca u Hrvatskom zagorju a službovao je kao profesor (nakon Bakra u Hrvatskom primorju) na zemunskoj gimnaziji. Majka je potjecala iz njemačke budimpeštanske obitelji naseljene u Zemunu. Kad mi je bilo nekoliko mjeseci, otac je premješten u Zagreb i na I. realnoj gimnaziji (gdje je sada Muzej »Mimara«) predavao je matematiku i deskriptivu. Stanovali smo u Ilici 114, u Šantelovoj kući. Iza kuće bio je vrt sa stablima višnje, kruške, jabuke, s ogrozdima, ribizlima i jagodama. Penjala sam se po drveću, igrala se s mlađim dječakom iz kuće (kao starija ja sam bila »komandant«), u vrtnoj »hutici« popušila sam svoju prvu cigaretu (od kukuruzovine)... Kad sam postala đak (za I. svjetskog rata školska je zdanja zaposjela vojska pa sam u pučku školu išla u zgradu Hrvatskoga glazbenog zavoda), dolazile su mi na igranje prijateljice Erna i Marta Ehrlich, Truda Braun, Alemka Stefanini (sestra pjevača i glumca Nikše; i ona se htjela posvetiti pjevanju, no odlučila se za pravnu struku). Iza vrta prostirao se Radoševićev brijeg, omiljelo naše sanjkalište. Imala sam zaista prekrasno djetinjstvo. Iako sam bila jedinica, mislim da nisam bila razmažena. Mama od svojih određenih zahtjeva nije odstupala. Po dolasku u Zagreb roditelji su se učlanili u Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« i bili trideset godina aktivni pjevači a i kod kuće se muziciralo. Mama je svirala citru, tata gitaru. S petnaest godina i ja sam javno propjevala – kao zborašica »Kola«. Pjevala sam drugi sopran. Pamtim dirigente Smodeka, Papandopula i Matačića. Kao 17-godišnja učenica I. ženske realne gimnazije (razrednica bijaše mi prof. Olga Tkalčić) počela sam na Muzičkoj akademiji kod prof. Nade Eder-Bertić učiti solo-pjevanje. U pjevanju sam uživala. Cijeli sam dan

Kao Margareta u Gounodovu »Faustu«

sjedjela kraj klavira i pjevala. Tata je, doduše vrlo obazrivo, znao reći: »Lepo te je čuti, ali malo i prestani. Svirala se mora i za pas zadjenuti...« Nakon gimnazijske mature upisala sam se na Filozofski fakultet zagrebačkog Sveučilišta. Studirala sam povijest (kod prof. Šišića) i njemački. Bilo je vrlo naporno »tjerati« paralelno dva studija. Na prvoj godini filozofije morala sam, osim toga, učiti i polagati latinski. Nisam ga, naime, učila u gimnaziji. Tamo sam bila odabrala engleski. Na Akademiji su mi preporučili da se odlučim hoću li biti profesorica ili pjevačica. Odabrala sam ovo drugo i tako nakon šestog semestra napustila studij filozofije. Sad sam mogla više i u kazalište jer mi dvostruke studentske obaveze nisu to dotad dopuštale pa sam svega po jedanput ili dvaput uspjela doonda čuti onodobne prvakinje Ančicu Mitrović, Martu Pospišil, Vilmu Nožinić, Zlatu Lipovšćak, Gitu Gjuranec... Upravo se sjetih i usput ću spomenuti što su mi roditelji pričali o mojem prvom slušanju operne predstave. Bilo je to na gostovanju jedne češke pjevačice. Rekla sam na izlasku: »Ne bih više išla u Operu. Orkestar prejako svira i pjevače uopće ne razumijem.«

Kako je došlo do vašeg angažmana u kazalištu?

Na Muzičkoj akademiji (gdje nam je glumu predavao Hinko Nučić) diplomirala sam 1932. g. Prof. Rudolf Matz dodijelio mi je odmah ulogu u

svojoj »Božićnoj priči« koja se u prosincu te godine dvaput davala u zagrebačkom HNK. Došlo je i do moje audicije pred direktorom Opere Krešimirom Baranovićem. Nisam imala nikakve preporuke. Moja profesorica pjevanja usudila mu se samo bojažljivo reći: »Glečte, gospon direktor, kak naša Nadica ima lepe okice...« Dobila sam ulogu paža Oskara u »Krabuljnom plesu« i u toj ulozi prvi put nastupila u siječnju 1933. U rujnu uslijedio je i angažman.

Zagrebačkoj opernoj sceni ostali ste vjerni do kraja svoje karijere. Jeste li ipak kadgod pomislili da odete u inozemstvo, gdje su bolji uvjeti rada i veće mogućnosti za afirmaciju?

Pomišljala sam na to, no nikako se nisam mogla definitivno odlučiti. Roditelji se nisu miješali u moje planove, ali mi je tata svejedno rekao: »Najbolje je trajno ostati u istoj sredini, ne mijenjati je. Sjeti se pjevačica koje su otišle u svijet i završile na prosjačkom štapu.« Nisam, nadalje, mogla zamisliti da trajno odem iz Zagreba. A bilo je i objektivnih okolnosti koje su onemogućile moj odlazak. 1936. godine bila sam na audiciji u Beču. Čuo me je direktor bečkog Internacionalnog opernog studija, muzikolog i velik operni zanesenjak dr. Czonka i odmah me angažirao za dva ljetna mjeseca. U salzburškom Stadttheatru izvodili smo (pjevala je i Aneta Mezetova) jednu malu Mozartovu operu. Bilo je lijepo i ugodno, dobila sam vrlo dobru kritiku, ali sam odbila da s tim Studijem odem na 9-mjesečno gostovanje u Ameriku. Dr. Czonka došao je za mnom u Zagreb i svim se silama trudio da me nagovori. Ponovno sam odbila. Odgovorio me direktor Baranović. Sljedeće godine izmaknuo mi je Prag. Tamo sam s Jakovom Gotovcem otišla na snimanje za Radio. Sreli smo Zinku Kunc, koja je upravo bila dobila angažman za Met. Rekla mi je: »Šteta da prije četrnaest dana niste bili ovdje. Predstavila bih vas svojem menedžeru.« Predstavila me je, međutim, jednom drugom. Ponudio mi je da pjevam Mimi u praškom njemačkom kazalištu (gdje je i Zinka Kunc godinu dana pjevala). Pristala sam, ali mi moja matična kuća nije odobrila dopust. Angažman mi je nudila i bečka Volksopera. Nisam prihvatila zbog ratnih prilika. Poslije rata pak nije se mogao dobiti pasoš za izlazak iz zemlje...

Kao dugogodišnja primadona zagrebačke Opere surađivali ste s brojnim dirigentima i redateljima. Koga biste od njih posebno istaknuli zbog pomoći koju vam je pružio, naročito kao mladoj, novoangažiranoj članici?

Razmišljam o tome često. Iako su svi oni bili vrsni stručnjaci i – svaki na svoj način – zaslužni za napredak i renome zagrebačke Opere, nitko mi od njih nikada nije rekao što i kako da radim. Puštali su mi sve na volju. A ja bih i te kako bila voljela da me je netko pobliže uputio. U punoj zrelosti nisam se mnogo osvrtala na režisere. Likove sam glumački interpretirala po svojem osjećaju i zamisli. Reakcija publike bila mi je dokazom da ne griješim. Što se dirigenata tiče, na pokusima u sobi, gdje sam mogla zadržati naočale i čitati partituru, divno sam se slagala sa svima: s oba Oskara (Smodekom i Jozefovićem), s Baranovićem, Matačićem, Ivelliom, Klobučarom, Sachsom, Žebreom, Hubadom. Kod pokusa na pozornici, kad nisam mogla nositi naočale pa sam zbog kratkovidnosti dirigenta samo nazirala, znalo je doći do »kefanja«. Za sporazumijevanje potrebna je mirnoća i stoga sam se najteže sporazumijevala s dirigentima eksplozivne naravi, kakvi su bili Baranović i Sachs. Baranović mi je govorio: »Zašto ne uzmete leće?« Nisam se usudila.

Tada još nisu bile savršene kao danas. Na predstavama, međutim, bila sam smirena i sigurna. Znala sam da me nitko neće prekinuti i sve je uvijek dobro završilo.

Je li vaš glas snimanjem zabilježen i tako sačuvan za budućnost?

Samo na dvije snimke. Negdje između pedesetih i šezdesetih godina jedna je inozemna tvrtka snimala kod nas slavenske opere. Većinom u Beogradu, a kod nas u Zagrebu samo »Priču o caru Saltanu«. Sudjelovala sam u tom snimanju kao i drugom jednom zgodom u snimanju Ravelova »Sata Španije«.

U mirovini ste već podulje...

Od 1963. godine. Prije toga (1958) proslavila sam na zagrebačkoj pozornici ulogom Cho-Cho-San u Puccinijevoj »Madame Butterfly« 25-godišnjicu umjetničkog rada.

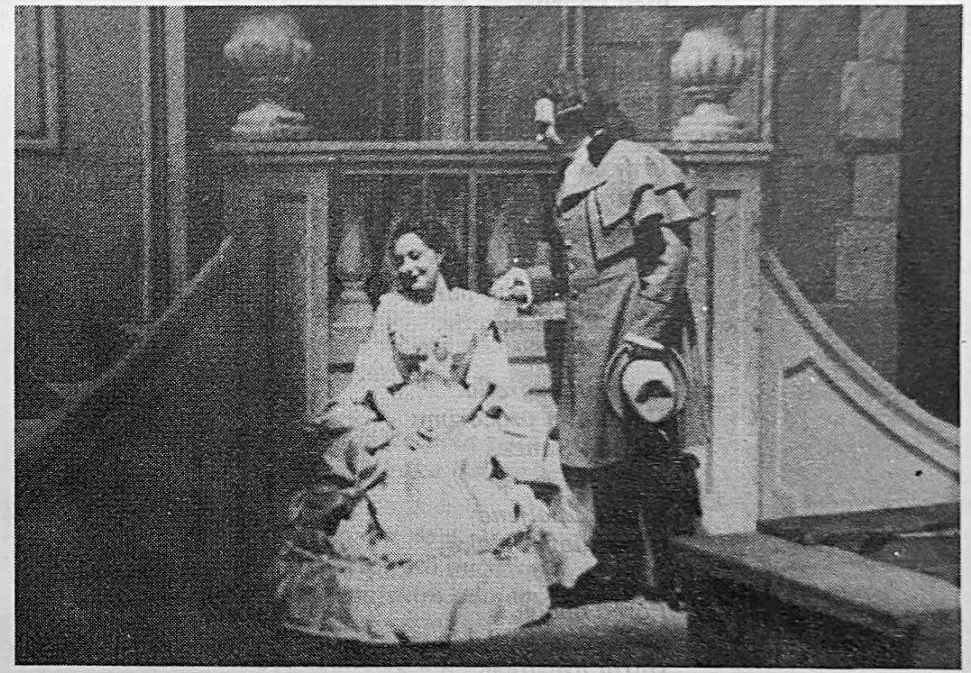

S Josipom Gostićem u Puccinijevoj operi »Manon Lescaut«

Za vaš plodan i zaslužan umjetnički rad, za nezaobilazan vaš prilog razvoju i ugledu hrvatske operne umjetnosti naša vam se sredina, cijenjena gospođo, službeno odužila dodjelom nekoliko nagrada, među njima i Republičke nagrade »Vladimir Nazor«. Siguran sam, međutim, da vam je jednako drago priznanje i činjenica što ste decenijima bili ljubimicom zagrebačke operne publike, koja vam je srdačnim ovacijama toliko puta posvjedočila svoju naklonost i zahvalnost i koja vas sve do danas nije zaboravila.

I ja sam voljela svoju publiku i zahvalna sam joj za njezinu podršku i naklonost. Priredila mi je mnogo nezaboravnih trenutaka.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Vladimir DEVIDE (Amika)
Tomislav MARETIĆ (Tom)
Zvonko PETROVIĆ (Zvonko)

Renga II

1. *Park Jelenovac.*
   Pod gomilom smeća
   niču koprive.

AMIKA

2. *Automobilsku gumu*
   prerasta mlada trava.

TOM

3. *Prvi maslačci*
   otvaraju sunčanu
   žutost latica.

ZVONKO

4. *Na mjestu toga parka*
   sagradit će naselje.

AMIKA

5. *Betonska zgrada.*
   U mutnim prozorima
   zapada Sunce.

TOM

6. *Rijeka upaljena*
   rumenilom oblakâ.

ZVONKO

7. *Pored obale*
   naslagana su debla
   starih hrastova.

AMIKA

8. *Kos potrči pa stane*
   među tratinčicama.

TOM

9. *Između stakla*
   i zavjese još zuji
   ostatak ljeta.

ZVONKO

10. *Uz prozor stoji žena.*
    U ruci joj pisamce.

AMIKA

11. *Prolazi vojska.*
    Pas laje od prvog do
    zadnjeg vojnika.

TOM

12. *Betonski stup ograde:*
    mačka pospano žmirka.

ZVONKO

13. *Mlada djevojka*
    s teškom kantom mlijeka
    žuri u selo.

AMIKA

14. *Topli kamen bunara.*
    U mraku se ljeska dno.

TOM

15. *Gašenje žeđi*
    klokotanjem prohladne
    vode iz boce.

ZVONKO

16. *Na čelu graške znoja.*
    U njima odsjaj Sunca.

AMIKA

17. *Magarac nosi*
    svoje rane s muhama
    uz uzbrdicu.

TOM

18. *Stade na pola puta*
    i ni koraka dalje.

ZVONKO

19. *Ususret vozi*
    traktor što vuče kola
    sa stajskim gnojem.

AMIKA

20. *Ivančice u polju*
    zanjihane lahorom.

TOM

21. *Dva slijepljena*
    leptira iščeznuše
    u plavetnilu.

ZVONKO

22. *Nezaboravci – kaplje*
    proljetnog vedrog neba.

AMIKA

23. *U starom oku*
    ribara plavetnilo –
    dok gleda more.

TOM

24. *Časak, i već oblaci*
prekrivaju bezmjerje.

ZVONKO

25. *Na horizontu*
bljesak munje – a zatim
i grmljavina.

AMIKA

26. *Nevera. Čamci na žal*
visoko izvučeni.

TOM

27. *Olujno more –*
u dubinama ipak
tišina i mir.

ZVONKO

28. *A i u visinama*
orao kruži nebom.

AMIKA

29. *Leptir sjeo na*
bijeli dimnjak broda
da se odmori.

TOM

30. *Osunčani oblačci*
od pjene bjelanjaka.

ZVONKO

31. *Rasprskavanje*
mlazeva vodopada –
javlja se duga.

AMIKA

32. *Šume slapovi Krke,*
teški, plavi plaštevi.

TOM

33. *Usred krošanja*
kos pjevanjem nadjača
šumor slapova.

ZVONKO

34. *Na kosini seljaci*
kosama kose žito.

AMIKA

35. *Vlak je zastao*
u bezimenom mjestu.
Žmirkavo svjetlo.

TOM

36. *Ljudi se razilaze –*
svatko svojim puteljkom.

ZVONKO

Tomislav HERES

Nulti meridijan ljudskoga života

Dubravka Petek
NULTI MERIDIJAN
Zagreb 1988.

Oni koji za svaku književnu tvorbu nastoje pronaći odgovarajuću književnu ladicu, s prvom knjigom Dubravke Petek »Nulti meridijan« ne će imati sreće. Višeznačna i višeslojna, ona se ne može ugurati ni u koju poznatu kritičarsku ladicu. Jedni će je svrstati u rod književne fantastike. Drugi možda u prostor između bajkolike priče i lirske proze. No knjiga izmiče usporedbi s poznatim oblikotvorbama. Njezine ostvarbe mogu se čitati na razne načine. Bilo kako prišli odgonetavanju autoričina govora, trud će nam biti bogato nagrađen.

Zahtjevnoga sladokusca knjiga će privući maštovitošću pričanja, snažnom sugestivnošću opisa zanimljivih likova i oslikavanja ozračja u kome se kreću, izrazitom i neuobičajenom vještinom građenja priče i izvođenja zaokreta u pripovijedanju te majstorstvom dočaravanja izmjene vremena i prostora. Izvanredni su i autoričini prijelazi iz običnoga u (prividno) fantastično.

Osobito treba upozoriti na stil Dubravke Petek. To je profinjeno izgrađen individualni stil jedne raskošne nadarenosti. Osobitost toga stila je umjerena pripovijedanju primjerena uporaba starih riječi i izričaja te prošlih (aoristnih i imperfektnih) glagolskih vremena. Autorica suvereno vlada jezikom. Rečenica joj je odnjegovano jednostavna i jasna i suzdržano smirena, iako u jezgri kipti ukroćenim gejzirima. Dijalog je svrhovit (funkcionalan), opis sažet i sugestibilan.

Kontrapunktiranjem stvarnostnih i naoko fantastičnih svjetova autorica proizvodi nadasve dojmljivo glazbeno skladoglasje. Sve to svjedoči o njezinoj izuzetnoj književnoj i glazbenoj kulturi. A to je nužna podloga za izgradnju vlastita samosvojna individualnoga stila. Kažu: stil je čovjek. Da, ali dobar stil je kulturan čovjek. Stil se, kako kaže Matoš, ne može naučiti jer je rezultat čovjekove individualnosti, ali se može usavršiti. Stil je dar, talent dobiven rođenjem. No svaki talent hrđa i ne umnožava se, ako ga ne njegujemo dakle ne kultiviramo. Dubravka Petek je svoj talent mnogostruko umnožila.

Iako ne slijedi ni jedan određeni suvremeni književni pravac, Dubravka Petek je pisac takve osjećajnosti i takva književna izraza koji su moderni ne samo danas nego će to biti i sutra. Ne po nekim unaprijed zadanim obrascima, nego po diktatu svoje vlastite osjećajnosti i unutrašnjih lomova kojima se vanjskost iskazuje u ljudskom biću, ona propituje vječna egzistencijalna stanja čovjekova proputovanja ovim svijetom: ljubav i smrt, zločin i pravdu, patnju i sreću, ostavljenost i samoću. Propituje ih ne kao apstraktne simbole ohlađene poput ugaslih zvijezda koje su potonule u crne rupe svemira, već

kao stvarni usebisukobljeni život koji vulkanski ključa ispod skorene površine. Ponorni život, o kojemu autorica priča smirenom ljupkošću radoznale putnice.

Svijet Dubravke Petek nije nerazmrsiva borgesovska povezanost fikcije i zbilje. Nju nije smočila ni jedna kap zarazne borgesovštine. Na stranicama njezine knjige blistavo se opisuju bezbrojni oblici stvarnosti. Ne neke izmišljene i utvarne stvarnosti, ali niti stvarnosti trivijalne – dakle ni stvarnosti proste, obične, otrcane, plitke, usputne, svagdašnje. Zato je knjiga »Nulti meridijan« posve nova i izuzetna pojava u suvremenoj hrvatskoj književnosti.

Kritičara Svevlada Slamniga zadivljuje autoričin senzibilitet, koji se očituje u bujnu i nadahnutu jezično-stilskom izrazu. Slutnja transcendencije autoričin je izlaz iz gavranovštine, iz pesimizma. Crtice i novelete imaginarna su putovanja u zemlje iz dječje lektire, obojena s ponešto satire i gorčine ali i s mnogo više čista poetskog poigravanja u izmišljanju magičnih zgoda, susreta i razgovora. Kritika također u autoričinoj knjizi nalazi nadrealističke elemente pomiješane s elementima magičnoga i stvarnostnoga. A nalazi i barokni splet metonimija i domišljanja. Autorica je, kaže kritika, rasna književnica s nevjerojatnim darom opažanja, koja piše iz čiste i nesvladive potrebe.

Rekli smo, da je knjiga višeznačna i višeslojna. Ispričat ćemo naš doživljaj. *Nulti meridijan* mogla bi biti i putopisna knjiga. Ali ne o putovanjima u izmišljene zemlje i bajkovita mjesta. Nego u stvarnu zemlju s onu stranu svjetlosti. No zašto ne bi to moglo biti i roman. O rijeci, koju nazivaju životom. O rijeci, koja ne teče kao svaka rijeka: od izvora do ušća. Već od ušća, ali ne k izvoru. Ta rijeka nije ukoričena u jedno korito. Nemirna je i hirovita tijeka. Burkovita je, rasplavljena, umočvarena. Njezini pritoci joj ne pritaču, nego odtaču. I nikada se ne zna u kojem će se utopiti moru.

Pokušajmo knjigu Dubravke Petek nazvati romanesknoputopisnim zgodopisom. Bez ladičarske namjere konačna pravorijeka. Naglasimo da opisane zgode (i nezgode) nisu inoslovka, metafora. Riječi znače ono što kažu. Nisu ni inokaz, alegorija. Stvarnost se ne prikriva basnovitošću. A nisu ni metonimija. Pojave se imenuju, a ne preimenuju. Nisu ni simbol. Znak označuje označeno, ne predočuje predmet po sličnosti. Ono što u zgodopisu izgleda fantastično, bajkovito, snovito, nadrealno, nestvarno, uistinu to nije. To su samo naizgled oblici stiješnjena života, koji se užaren ključalom magmom rađa vulkanom. Lava ključa kroz razcijepljeno brdo i objavljuje se svijetu u najfantastičnijim bojama i oblicima. Nije to obmana, nije opsjena. Ono što nam se učinilo nestvarnim, izmišljenim, nadrealističkim ružnim snom koji će se rasplinuti čim se probudimo, učas će spržiti zemlju i pod sobom pokopati žive ljude.

Književni junaci devetnaestoga stoljeća živjeli su punu mjeru života. Bili pobjednici ili žrtve. Oni su iskoračivali u svijet s uporišta prošlosti. Ma kakva ta prošlost bila. Nisu počinjali ni od čega. Zakrilaćeni u svijet s prošlostnoga odskočišta, budućnost im se činila dohvatljiva i osvojiva. Uspjeh ili neuspjeh nisu oduzimali sjaj njihovim podvizima. Ako su iz borbe izišli pobjednici, lovorom im bje ovjenčano čelo. Ako su pali u bici, pjesnici ih opjevaše kao tragične junake ravne starovjekim bogovima. Sa štitom ili na štitu, čekala

ih je slava. Njihov svijet, pa i kad je bio neprijateljski, bio je cjelovit i svrhovit. Godišnja doba su se smjenjivala po ustaljenu i uvijek istom redu. Znalo se što je dan i što je noć i kad im je vrijeme. Stvari su bile čvrste i prepoznatljive.

Svijet junakinja i junaka Dubravke Petek razbijen je i isprevrtan. Razdrobljen. Razmrvljen. Pun jaruga i ponora, strnja i neprohodnih šikara. Kad im se i prividi oaza, ili je fatamorgana ili bezvodni pijesak bez palmina hlada. Godišnja doba se izmjenjuju hirom nepredvidiva slučaja. Ne zna se što je dan a što je noć, niti se zna čas njihova dolaska ni odakle će nahrupiti. Stvari su čvrste kad ranjavaju, osipne kad se za njih utopljenički hvataš. Nema prošlosti. Stoga je i budućnost nesigurna, ako je uopće moguća.

Junaci i junakinje Dubravke Petek počinju od nule. Ne od nule koja pridodana brojevima čini manju ili veću vrijednost. Već od nule, koja je ništa. Prazna praznina. Kažu da je naš današnji svemir počeo onoga trenutka, kad se razprsnuo praatom. Taj trenutak znanstvenici zovu nula, početak. No nije to ona spomenuta nula, koja je ništa. Prije ove početne nule nešto je obstojalo, obstojao je svemir zarobljen u praatom. Pod praatomom ne razumijevamo Stvoritelja, nego ono što je on stvorio. I prije nultoga početka svemira obstojao je dakle život iz koga se rodila svjetlost. A tamo gdje bi trebala biti prošlost junaka i junakinja Dubravke Petek samo je praznina. Nije čak ni mrak. Jer i mrak je neka prošlost, uporište, odskočište.

»To je zato, gospođice, jer ste upravo prekoračili nulti meridijan. Vidite? S one strane crte se upravo smrkava, a na ovoj sviće« (Nulti meridijan). Ne iz praznine, junakinja je zakoračila u život od svojega nultoga ništa. Njezin prvi iskoračaj bio je onaj svemirski prasak, koji ju je pokrenuo. No život se začeo onoga trenutka, kada je prekoračila nulti meridijan. Izgledalo je da je tim prekoračajem izborila za sebe prošlost, na prostoru između praznine i onostrane crte nultoga meridijana. Prošlost kao ogradni zid na rubu provalije. I kao zaleđe na koje se mogla osloniti. Prošlost iz koje se uvijek iznova mogla osvajati sadašnjost i budućnost. Ali kad se osvrnula, s one strane crte se smrkavalo. Mrak je izbrisao tek osvojenu prošlost. Beztežinski mrak, koji nije bio ni uporište ni odskočište. Bježeći od mraka, pošla je na onu stranu gdje je svitalo. Kako je išla, iza nje se opet smrkavalo. Svaki korak u svitanje, ujedno je korak u mrak. Ako stane, iza nje se ne će mračiti, ali ni pred njom svitati.

Skreće na sporedne putove pokušavajući zavarati pomračje. Susreće bicikliste, ubojice vjeverica, žbire, perače riba, razuzdane čovječuljke, obrezivače grmova bijelih ruža, neumoljive suce, ružne gatalice zamaskirane svilenom odjećom, čarobnjake, kozoroge pobakrenjele dlake, konjokradice. Nitko je ne zna ili ne će uputiti kuda se stiže na put na kojemu samo sviće. Ubrzo spozna, da se vrti u krugu. Na pitanja joj odgovaraju šutnjom ili porugom. Svatko je zaokupljen svojom vlastitom izgubljenošću. Tuđa mu se čini i smiješna i nevažna. Kamo god pošla, našu junakinju svi putovi vode u mračni tunel. »Ponovo se nađoh u suženom tunelu – bio je to onaj isti sporedni hodnik iz kojega sam bila nakratko izišla. Taj me je pripojak u blagom luku vraćao u glavni, golemi tunel« (Tunel).

»Željela sam izići iz tih zidova, iz tog spleta ulica, iz te prašine, žege, zapare« (Slike). Junakinja se vraća na svoj nulti meridijan. Možda se s onu

stranu tama razišla? No na kući njezina djetinjstva, koju je ostavila na nultu meridijanu, porazbijana su stakla, otpala je žbuka, a na željeznoj ogradi balkona ukočile su se ptičurine. »Dvadeset rešetaka ima kovana ograda, a na svakoj po jedan, po jedan crni golub« (Nadgrobnica djetinjstvu koje je moralo odrasti). Osuđena na lutanje, junakinja kreće dalje. »I ja moradoh opet dalje krenuti (ne napuštajući ono što već prođoh). I opet dođoh u splet gradskih ulica, među šutljive ljude koji se pozdravljahu tek klimanjem glave i licemjernim smiješkom« (Slike).

Ponovno vrtnja unutar granica svijeta koji nije sama izabrala, u koga je bačena. »Dospjela sam, eto, u zatvoreni, iskrivljeni svijet, ustajali zrak; posvuda zidovi, zidovi, zidovi« (Umjetni svijet). Gurnuta u omeđeni prostor biljarskog stola, kotrlja se strogo određenim putanjama. Usmjerena biljarskim štapom. Skrećući tek kad se bolno sudari s drugim biljarskim kuglama. Jedini izlaz je crna, bezdana rupa u dnu stola. Doziva oluje i vjetrove, da joj pomognu dohvatiti luč koja plamti na planini. »Osjećam vas, baklje, vaša vrućina prži moja leđa. Pozivam vas, baklje, obgrlite moj plamen svojim plamenom!« (Baklje u snijegu). No javlja se i strah od toga plamena. Možda će je spržiti, možda će u njemu izgorjeti. »Tjeram vas, baklje, uništit ću vaš plamen snijegom i ledom!« Vjetrovi je bacaju u zaleđeno more. Raspucali led ranjava joj tijelo, zgušnjava se oko nje, steže joj obruč oko vrata. Ledeni grč vala onesviještenu je baca na obalu labirinta iz koga je pokušala pobjeći.

»Sputana u vrtlogu, prisiljena da se krećem uvijek po istim zakonima, u istom pravcu, istom brzinom, uvijek i vječno jednako i jednolično, morala sam potražiti izlaz« (Slike). Pošla je u potragu za svojim gradom na gori. Čula je da se do grada može stići vlakom. Nije znala na kojemu se kolodvoru treba ukrcati. Neke je žene dovedoše na put, koji vodi do tražene željezničke postaje. »Sad ćete lako stići do nje – a dalje – mi dalje nikada nismo išle« (Nulti meridijan). Ne zna se zbog čega te žene nisu ni pokušale tražiti grad na gori. Možda im je život bio dostatno ispunjen kupanjem u kozjem mlijeku, koje tijelu daje gipkost i lakoću a koži mekoću, briše umor i odnosi mučne brige. Ili kao vlasnica nakovrčana psića s ružičastom vrpcom na glavi nisu ni znale, da takav grad uopće obstoji. A najvjerojatnije su se bojale da grad na gori uopće neće naći – da on ne obstoji. »Pustite svoj san da lebdi pred vama i ne dotiče ga – da se ne raspline« (Nulti meridijan).

Pruga je prolazila nadvožnjakom, kojemu se nije vidio ni početak ni kraj. Na stubama, kojima se trebalo popeti do pruge, stajalo je nekoliko ljudi. »Sijede vlasi lepršale su na vjetru, lica izborana, stvrdnuta, nepomična, pogledi ukočeni, mrtvi, upereni u jednu jedinu daleku točku. Pri vrhu stuba nije bilo više nikog« (Nulti meridijan). Na kolodvoru sretne muškarca koji je izvijesti da vlak ovom prugom naiđe svakih dvjesto-tristo godina. »Prolazi, ali se ne zaustavlja... Čak niti ne usporava. Treba se znati baciti, uhvatiti... jeste li sposobni za to? Jeste li spretni, snažni? »Nisam«, šapnuh, »ali nemam izbora. Moram u grad« (Nulti meridijan).

Pojavio se vlak. Lokomotiva je već projurila kraj junakinje. Trebalo je odmah skočiti i dohvatiti se vlaka. Sada kad se nazirao put spasa, junakinja je oklijevala. Vagoni munjevito promicahu. Hoće li njezin skok biti samo pad u prazninu? Obstoji li grad na gori? Prolazila su posljednja kola. Nadljudskim naporom nadvladavši sumnju, junakinja skoči u posljednji trenutak.

»Padala sam i u letu se uhvatila za ručku na posljednjoj stijenki posljednjeg vagona. Vruća, zagušljiva para nadirala mi je u lice, visila sam držeći se za usijanu željeznu šipku. Vidjela sam samo tamne krovove dugačkog vlaka i beskrajno, jednolično nebo, užareni metal pržio mi je kožu, ali držala sam se, čvrsto, čvrsto...« (Nulti meridijan).

I tako je junakinja Dubravke Petek odputovala u grad na gori. U kojemu, kažu, sunce nikada ne zalazi. Ne znamo, da li je tamo i stigla. Autorica o tome ništa ne govori. Dapače ona ne govori ni o gradu na gori. Nego o nekom velikom gradu. Njezinoj junakinji su ponudili da je u taj grad prebace strojem – trebalo je samo pritisnuti određenu tipku. Nije pristala. »Put koji mi je predlagao bio je lagan, ali ja sam znala da se nakon pritiska na tipku najprije na ulaz spušta željezna zavjesa. Druga je strana ionako već bila zatvorena, a stroju čovjek nikad ne može vjerovati. Tko zna bi li se pojavio otvor? Stroj je slijep, okreće se, a ne zna kamo. Ne, ne, treba pronaći neki drugi način« (Nulti meridijan). Junakinja Dubravke Petek pronašla je taj drugi način. Teži, opasniji. Ljudski put. Na kojemu se prepreke svladavaju vlastitom snagom. To je jedini put. Zato se nadamo da će junakinja Dubravke Petek, ako već nije stigla, jednoga dana stići u svoj veliki grad – grad na gori.

»Nulti meridijan« potresna je povijest čovjekova života, koji nepoznat ključa ispod ljudske kože. Tek kada zarežemo kožu i iz rane prokulja crna krv, kroz otvor rane ugledamo sumorni i sumračni svijet za koji smo mislili da ne obstoji i da ne može obstojati. Kao kroz sitnozor otkriva nam se nepojmljiva, čudesna stvarnost. Maštovitija od mašte. Zbiljskija od zbilje. Autorica nam o tome priča mirno, bez uzbuđenja. A to još više pojačava dramatiku i tragiku zbivanja koje ona opisuje. Za Pedra Calderóna de la Barcu »cio život je san, pa i sami snovi su san«. Život junakinja i junaka Dubravke Petek nije san. Oni ne sanjaju da žive. Oni ni ne žive da sanjaju i da bi se tek u smrti probudili. Oni ne sanjaju život, već ga žive. Takav kakav je. Svoj život. A najstrašnije je živjeti svoj život. Sam u samoći svijeta. Ali vrijedi pokušati. Vrijedi ustrajati.

»Sav smisao i sva drama čovjekova su u njemu, a ne u vanjskim očitovanjima«, rekao je Čehov. Dubravka Petek opisuje baš tu dramu u čovjeku. Opisuje ju, slično Čehovu, bez velikih gesta i strasti, bez poruka i moraliziranja. No dok je Čehov ironijom razarao lažne vrijednosti, obmane i zablude, ona se samo blago poruguje. U njezinoj ironiji nema satire, ali ima prikrivene gorčine. I baš takvom ironijom Dubravka Petek postiže snažan umjetnički dojam. Ovdje se Čehov spominje ne kao uzor, nego kao usporedba. Jer Dubravka Petek nema uzora, ni u hrvatskoj ni u svjetskoj književnosti. Samosvojna je i motivski i izričajno. Nikome ništa ne duguje.

Doista je začuđujuća stilska individualnost i izražajnost Dubravke Petek. S obzirom da je knjigu napisala, dok su njezini vršnjaci još učili umjetničku abecedu. Već ovom svojom prvom knjigom potvrdila je svoju izrazitu književnu nadarenost i nesvakidašnju osobnost. Knjiga je izvanserijska. U ovo vrijeme oskudice mladih književnih talenata ona se pojavila kao obogaćenje i kao nada. No kako žanrovski ne pripada nijednoj školi ni pravcu, neupadljiva je u neosvijetljenu prostoru naših književnih podjela. I stoga nepoznata većem broju čitatelja. Uvjereni smo da je to nije obeshrabrilo. I da neće odustati. Bila bi to nenadoknadiva šteta za hrvatsku književnost.

Noć 21. prosinca
(VIGILIJA)

Ako je istina da svaka monada odslikava sve druge, prošle, sadašnje i buduće, onda jedna razbijena monada, koja je izgubila svoj vlastiti opstanak, postoji još možda kao niz odraza i odbljesaka iz prošlosti. Ali to se samo površina zrcali na površini drugih. Ono unutarnje, supstancijalno, ostaje zagonetkom.

Slutila sam da će ova noć trajati beskrajno dugo. Vratar hotela začudio se putniku u ovo doba godine, kada svi noće u svojim domovima. Gurnuo mi je u ruke ključeve: »Ključ od ulaznih vrata. Prepoznat ćete ga po žutom privjesku. Ključ od Vaše sobe. Možete i dizalom.«

Moja soba, br. 365, bila je na najvišem katu, tako reći u potkrovlju, posljednja u dnu hodnika. Daleko prostranija nego što je to meni bilo potrebno, predviđena za muškarca, ženu i dijete, ulijevala mi je osjećaj pustoši i samoće. Smjestila sam svoje stvari i pošla u grad.

Sišla sam do postaje podzemne željeznice. Pravilno prosječeni hodnici sličili su jedan na drugi. Dugački nizovi bjelkastih neonskih svjetiljaka osvjetljavali su tunele. Na stanici stajahu precizno izrađeni nacrti gradske mreže s crvenom pribadačom zabodenom u onu točku koja označava mjesto gdje se putnik u ovom trenutku nalazi. Ne, čovjek se zaista nije mogao izgubiti. Ovaj grad živio je u svojim uređenim krtičnjacima čitav jedan podzemni život.

Snažan vjetar dojavio je dolazak vlaka. Nije bilo mnogo putnika. Zašla sam, i doskora se dovezla do gradskog središta.

Glavni trg i okolne ulice bijahu blagdanski okićeni. Našla sam se usred sajmišta – sjajnih i zveckavih kuglica, marcipanskih kolačića, slatkiša koji su širili neugodan miris pripečenog maslaca. Bilo mi je vruće i nelagodno, teško sam disala sputana svojom zimskom odjećom, svu me je probio znoj. Hodala sam brzo, prividno užurbano, između tih raznobojnih platnenih krovića, pokraj darova zamotanih u svjetlucave papire i svezanih vrpcama koje nalikovahu nekim čudnovatim umjetnim cvjetovima; i nehotice sam sličila svima drugima u toj blagdanskoj gužvi.

Ali uistinu, ja nisam išla nikamo. Našla sam se u prostoru potpune neodređenosti, neizvjesnosti, nesigurnosti. Moja misao nije mogla preskočiti granicu neposredno danog sadašnjeg trenutka i ono malo prostora koji je zapremalo moje tijelo. Svijet me je svakoga časa mogao zaskočiti. Očekivala sam iznenađenje, iako zapravo nisam znala kakvo. Pretpostavljala sam da posvuda može izroniti nešto novo, neviđeno, čudesno. Čudo se trebalo sastojati u rađanju svijeta za sebe, za mene, svakog trenutka iznova, nepredviđeno. A sa svijetom trebala sam se roditi i ja. Ali svijet se nije zbivao, a moja svijest nije ga više sama mogla stvoriti. Nisam više mogla postaviti preda se prostore sna i čežnje, tjeskobe i prijetnje. Ugasnuo je svaki strah, svaka nada. I tako ispred mene nije bilo više ničega.

Iznenada rezak zveket. Tisućustruka jeka zazvonila je u mojoj glavi. Jedna kuglica pala je sa sajmišnog stola. Čitava ulica odzvanjala je krhotinama razbijenog stakla. Jedna kuglica skliznula je s grančice božićnog drvca u mome domu. Velika, lijepa, blistava. Nepodnošljiv zveket tisuća oštrica razbijao je u komadiće moju svijest. Posvuda su se sobom rasule tisuće sićušnih krhotina. Tisuće britvica rezale su stopala.

Bila sam zavazda prognana. Skinula sam posteljinu sa svog ležaja načinjenog od nekoliko polica za knjige, spremila svoje stvari, zatvorila za sobom vrata i otišla.

Ni najvještiji čarobnjak ne bi više mogao skupiti i slijepiti bezbroj jedva vidljivih stakalaca. Međutim, ono što je najviše boljelo, bila je spoznaja da unutra, u samom središtu, nije bilo ničega, baš ničega osim praznine.

Zbrka ulica i izloga izazivaše mi laganu pomutnju u glavi. Mamili su me svila i čipke u izlozima. Pred očima mi se nizahu slike mogućih preobrazbi. Da sam barem neka druga žena, u nekoj drugoj noći! Željela bih da mogu posjedovati tisuće likova i magičnih moći. (Kada bi bar jedan od tih likova bio naknada za moj pravi izgubljeni!)

Primijetih da sam ogladnjela, a počeo me svladavati i lagani umor. Zašla sam u jednu pivnicu. Natkrovljen ulaz bio je okićen borovim granama, a iznutra sve uređeno u ovdašnjem pučkom stilu i ukrašeno raznobojnim trakama. Nisam se dugo zadržala. Čim sam malo založila i okrijepila se, pošla sam dalje.

Vani su se svjetla već počela pomalo gasiti. Trgovci su pospremali i napuštali svoje stolove. Ljudi se uglavnom bijahu povukli kućama. Na jednom mjestu stajala je još jedna zaboravljena hrpa blijedih kuglica. Ponegdje na podu zgnječen lampion.

Što sam se više bližila rubnim dijelovima gradske jezgre, svjetlo je bivalo sve slabije. Valjalo mi je zakoračiti u nerasvijetljeni dio grada. Praznina i pustoš tame nisu me plašili. Noge su me napamet vodile, jer one su se sjećale putova koje sam ja zaboravila. Zapuhao je hladan vjetar i počela padati susnježica. Prekrila sam glavu rupcem, da se zaštitim od vlage i zime. Oblaci i magla bijahu zakrilili nebo.

U džepu sam imala ključeve od prenoćišta u kojem sam odsjela. Bilo je već vrlo kasno. Odlučih malo prileći da se odmorim. Otključala sam vrata svratišta i popela se u svoju sobu. Izgledala je još pustija i hladnija nego prije. Uza zid bila su prislonjena dva teška, ostarjela, izlizana naslonjača presvučena napuklom i poderanom umjetnom kožom neke neodređene, nečiste tamne boje. Pokraj kreveta umivaonik; slavina se nije dala dokraja zatvoriti. Voda je neumorno kapala čitavu noć.

Stisla sam se na samom krajičku velikog ležaja. Ležeći, gledala sam kroz prozor. Nasuprot mome uzglavlju stajao je duguljast oblak obojen odrazom udaljene mutne sivoružičaste neonske svjetlosti. Kazaljka mog sata jednoliko je kuckala, ali to su bile samo sekunde. Nikako nisam mogla zaspati. Svaki sam se čas ustajala i poglédala na budilicu. Zaludu, vrijeme nisam mogla ubrzati.

Umila sam se i ponovno izišla van. Mrak je bio gušći nego ikad. Sva se svjetla bijahu pogasila. Ni semafori nisu radili. Ne videći ništa pred sobom, udarih o hladan automobilski lim. Osjetih oštru bol. Vjerojatno sam rasjekla kožu.

Iznenada odnekud bljesne mlaz hladne plavkaste svjetlosti. Ugledah pred sobom neku spodobu, morala je to zapravo biti vrlo mlada djevojka: stajala je ukočeno, ruke i noge kao da su zamrle usred nekog ritmičkog pokreta. Bila je odjevena u glatku crnu kožu, priljubljenu uz tijelo, lice joj je bilo posve blijedo, pogled mrtav, obrazi i kapci osjenčani grobnim bojama. Jedan pramen kose svijetlio se limunski žutom bojom, drugi je bio ružičast, ostala kosa ostrižena. Načas pomislih da je netko zaboravio na pločniku lutku iz izloga i dotakoh je. Njene se oči naglo prenuše, u pogledu zasja prijeteći bljesak, ruke posegoše za sjekiricom koja joj je bila pričvršćena o pojasu, ali prije nego li je išta više učinila, opet se naglo skameni u prijašnjoj nepokretnosti, a svjetlo skrivenog reflektora izčezne tajanstveno kao što se i javilo.

Pođoh dalje u onom smjeru gdje sam pretpostavljala da mora biti ugao ulice, kadli svjetlo opet obasja djelić pločnika nedaleko od mene. Uz rub stajao je još čitav niz mladića i djevojaka, svi nalik onoj prvoj mladoj ženi. Svaki od njih ukočio se u drukčijoj kretnji, ali razlike su se očitovale samo u sporednostima. Svi su bili nevjerojatno slični i svi su na sebi imali verige: oko vrata, oko ručnih zglobova, gležnjeva. Obuzeo me paničan strah. Tko su, tko su oni, što hoće, što spremaju te maske, ili ti koji su možda ostali bez ikakvog lica, naposljetku ogoljeli u svojoj suštini?

Iznenada se začu neka tutnjava, a svjetlo osvijetli čitavu ulicu. Kockama pločnika veselo je poskakivao njišući se s boka na bok golemi, nasmijani dvokatni autobus rasvijetljen ružičastožutim žaruljama. Veliki natpis na njemu obećavao je »Himmelfahrt«. Sva su udobna, meka sjedala bila prazna, čak ni na mjestu vozača nije bilo nikoga. Trubeći, autobus se izgubio iza ugla i nestao u nekoj dalekoj obećanoj zemlji – ili možda u mraku.

Posve bezrazložno osjetih neobičnu lakoću i gipkost u zglobovima. Bila sam slobodna. Mogla sam poći bilo kamo, bilo kuda, posve svejedno.

Iz daljine opustjelog gradskog sajmišta dopriješe zvuci mehaničkih orguljica. Da, to je dr. Caligari vrtio ručku, sve brže i snažnije. Njegovo blijedo, podrugljivo lice lebdjelo je negdje u mraku.

I što je on napokon bio: potajni gospodar svijesti ili himerično priviđenje u noći koja možda nikada neće imati kraja?

Ali ništa više nije bilo važno, niti što jest, niti što će se zbiti. Jer u beskrajnoj praznini i pustoši mraka je sve, sve isto. Čak i ovi tanki, dugački, zgrčeni prsti koji se stežu oko mog vrata nemaju više nikakvog značenja.

Marko SOLJAČIĆ
(1896 – 1962)

Mrtvoj majci

Ja i ne znam zašto, ali često noću
kad je voda tiha, kad su vrbe mirne,
duša mi je kao kukavica kad je
sumrak stigne.

Mislim da će doći poznata mi ruka
što je stoput moju pogladila kosu
da mi takne oči, izbavi me muka,
što ih đavo neki po mom putu prosu.

I čežnja je moja na bespuću stala –
ne znam hoću l' ikad svoju snagu smoći,
što je s tobom, majko,
u grob hladni pala.

Ivan MUŽIĆ

Od titule »Kralj Hrvata i Dalmatina« do poistovjećenja Hrvatske i Dalmacije

Već je u IX. stoljeću dokumentirano da su na području Dalmacije imena Sclavi i Hrvati bili sinonimi. Da je pak zemlja u kojoj su obitavali Hrvati u Dalmaciji nazivana Sclavonia dokumentirano je u pisanim izvorima u X. stoljeću.[1] Papa Ivan X. oko 925. g. poslao je jedno pismo Tomislavu kao »regi Crouatorum«, Mihajlu kao »duci Chulmorum« te »uniuerso populo per Slavoniam et Dalmatiam«.[2] Tomislav je u tom pismu kralj Hrvata, a Mihajlo knez Humljana; dakle, obojica vladaju na istočnoj jadranskoj obali i njezinu najužem zaleđu. Iz toga proizlazi da se Dalmacija i Sklavonija prostiru uz istočnu jadransku obalu, a kako su Hrvati tada nazivani i Sclavi, to je jasno da je Sclavonia teritorij na kojemu se nalaze Hrvati, i da je taj hrvatski teritorij samo jedan dio Dalmacije.[3]

Da se stanovništvo u nekoliko primorskih gradića ni poslije ahenskog mira nije prestalo nazivati Latinima ima dokaza u franačkim izvorima iz IX. stoljeća. I tijekom X. stoljeća stanovnici gradova nisu se nazivali Dalmatini. Da je bilo tako, potvrdio je Porfirogenet, kada je napisao da su se i u X. st. zvali Romani.[4] Pojam Dalmacija ni u X. st. nije bio vezan samo uz gradove. To su potvrdili suvremeni bizantinski izvori. Mate Suić, navodeći djelo *Vita avi Basilii* Konstantina Porfirogeneta, iz sredine X. stoljeća, kaže da se u njemu spominje »more Dalmata«. »Dalmati na ovom mjestu nisu samo žitelji bizantskog temata nego historijske provincije Dalmacije, one po kojoj je u rano carsko doba i nastao naziv Dalmaticum mare.«[5] Prema Suiću, Dalmacija, o kojoj se govori u djelu *De administrando imperio,* obuhvaćala je, barem što se tiče mora i otoka, otoke s romanskim gradovima Krkom, Osorom, Rabom i Vrgadom, ali i mnoge druge izvan područja tih centara. I ti drugi otoci, prema caru bili su naseljeni, ali na njima nije bilo romanskih gradova. Neke od njih car je i nabrojio, s napomenom da ima i drugih, ali da im se ne znaju imena. Suić je zaključio da se, prema tome, u poglavlju posvećenu Dalmaciji (»O Dalmaciji i o narodima koji tu nastavaju«) uspostavlja logičan odnos Dalmacije prema moru od Beneventa do Venecije. »Tu je pojam Dalmacije uzet u širem smislu riječi i ne označava samo bizantsku temu, pa tako u tu Dalmaciju ulaze brojni otoci i naselja koji su bili izvan temata. Uz tu širu Dalmaciju pruža se već tada ono Dalmatičko more, kao i sada za Krešimirove vladavine«.[6] Govoreći da u poglavlju XXXI. DAI stoji kako lađama plove Hrvati koji se bave trgovinom, putujući od grada do grada Paganijom i Dalmacijskim morem sve do Venecije, Suić je upozorio da je ovo poglavlje posvećeno Hrvatima i Hrvatskoj, kako stoji u njegovu naslovu, pa je zaključio: »Trgovci o kojima je riječ su, po caru, Hrvati; lađe kojima plove su hrvatske, a gradovi uz more koje posjećuju su i hrvatska naselja, a ne samo stari romansko-bizantski kastroni. Oni plove uz hrvatsku obalu,

sve do Venecije, a more kojim brode zove se 'more Dalmacije'... Da li se tako zove samo onaj dio mora koji se pruža uz hrvatske obale? Sigurno ne, a to proizlazi i iz careva izlaganja. On počinje s Paganijom, a završava s Venecijom. Hrvatska obala, kako isti autor na drugomu mjestu navodi, sezala je do grada Albone (Labina), odnosno do njegovih granica. Tadašnji Labin bio je u sastavu Istre, pa se kao takav pojavljuje u Rižanskom placitu zajedno s ostalim istarskim gradovima. More dalmacijskog imena stere se dalje, ali hrvatska obala završava u Kvarneru, nedaleko Tarsatike. Na tom moru su dakako i otoci uže Dalmacije s romanskim gradovima (Krk, Osor, Rab) ali i mnogobrojni hrvatski otoci i naselja uz obalu. I jedni i drugi su sada, za Petra Krešimira, pod suverenitetom hrvatskoga kralja. Ime mora, dakle, na sjeveru prelazi geografske okvire Hrvatske i Dalmacije koja mu je dala ime. Tako je bilo nesumnjivo i južno od Hrvatske. Car počinje s Paganijom, jer ga na ovom mjestu zanima samo Hrvatska. No nema razloga sumnjati da se isti naziv nije protezao i prema jugoistoku, duž obale nekadašnje provincije Dalmacije, uključivši, naravno, i bivšu Prevalitanu. Ukratko, Konstantinovo 'Dalmacijsko more' svojim se prostranstvom u glavnim crtama poklapa s morem što su ga i rimski i stariji bizantski pisci zvali Adrijatičkim.«[7]

Nadbiskup Vilim Tirski opisao je oko 1170. g. prolaz križara kroz Dalmaciju od 1096. do 1097. Pri tome svu zemlju od Istre do Skadra nazvao je zajedničkim imenom Dalmacija. On je tu zemlju smatrao jedinstvenom državom, na čijem prostoru živi samo jedan narod, koji se naziva Sclavi ili Sclavi Dalmatae, a koji govore istim jezikom (»sclavonico sermone«).[8] Vilim Tirski je naglasio da je Dalmacija nastanjena vrlo divljim narodom, koji je navikao na grabež i umorstvo.[9] Prema njemu, malen broj toga naroda, koji stanuju uz morsku obalu, razlikuje se običajima i latinskim jezikom od drugih stanovnika, koji se služe slavenskim jezikom i barbarskim ponašanjem. Iz toga je opisa očito da su stanovnici u gradovima maleni brojem, da su gradovi samo jedan dio Dalmacije, da je njezin teritorij inače mnogo veći od teritorija primorskih gradova i da Dalmaciju nastava većinom drugo stanovništvo. Poljski kanonik Rajmund de Agiles, koji je i sam prešao 1097/98. g. s križarima preko područja od Trsta do Zadra, našao je tamo, u zapadnom dijelu Sclavonije, narod koji je nazvao Sclavi a to je po Dominiku Mandiću narod između Cetine i Raše u Istri.[10]

Činjenica, što se mali broj stanovništva uz obalu služio nekim latinskim jezikom, ne može biti potvrda da je niti na tom malom području i dalje živio samo ostatak romaniziranog ili kristijaniziranog stanovništva.[11] Osim toga, ni samo postojanje latinskih imena u gradovima ne znači da je u njima tada prevladavao etnički posebni »romanski« element. Jireček je utvrdio da se od 55 kršćanskih imena u spomenicima dalmatinskih gradova od 500. do 700. g., ponavlja 29 imena u istim gradovima u razdoblju od 900. do 1300. god. (26 imena više se ne pojavljuje). On je iz toga izvukao dalekosežan zaključak: da se naime tu radi o kontinuitetu romanskoga gradskoga pučanstva.[12] Što se tiče Jirečekovih primjera važno je napomenuti da su to gotovo samo primjeri s crkvenim osobama. Međutim, taj stalež ne može biti mjerilo za etničko podrijetlo svih stanovnika u gradovima. Nije čudno što te crkvene osobe nose latinska imena svetaca. A treba konstatirati i to da su ti sveci bili poznati i Hrvatima i da su mnogi od Hrvata nosili njihova imena.[13] Dakako, u hrvatskim oblicima.[14] Vesna Jakić-Cestarić svojom konkretnom analizom stanja u Zadru definitivno je srušila vrijednost Jirečekove teze. Ona je utvrdila slijedeće: »Važan zaključak u vezi s određivanjem etničke pripadnosti na temelju antroponima jest ovaj: *zbog naporednosti romansko-kršćanskih i hrvatskih imena koja susrećemo u zadarskim obiteljima X. st., već od toga vremena imena (u svom osnovnom obliku) ne mogu biti siguran etnički znak.* Ne može se vršiti dioba na način: romansko-kršćansko ime = Roman, hrvatsko ime = Hrvat.«[15]

O snazi starosjediteljskog etnika svjedoči i utvrđenje Rendića – Miočevića da se imena hrvatskih vladara pišu dvojako. Hrvatski knezovi (Višeslav, Trpimir, Branimir) nose samo jedno ime, i to redovito narodno, a takvo bi se ime moglo »barem formalno, dovesti u vezu s imenima kakva nose u kasnoj antici i rimski građani«. Imena krunjenih hrvatskih vladara u X. i XI. stoljeću navode se u drugim oblicima. Solinski natpis kraljice Jelene sadrži uz ime vladarice i dva svetačka imena iz kršćanske onomastike (Mihovil, Stjepan). Hrvatski vladari se, u ostalim povijesnim izvorima pojavljuju s onomastičkom formulom u kojoj nalazimo dva imena (ego Suinimir qui et Demetrius... ego Demetrius qui et Suinimir; ego Cresimir qui alio nomine vocitor Petrus... itd.). Rendić – Miočević izveo je iz ove činjenice slijedeće zaključke:

»Iz navedenih formulacija (qui et..., seu) jasno se vidi da se tu jedno od dvaju imena javlja *alternativno,* odnosno da vladar nosi 'dva' imena samo alternativno tek toliko da oba budu naznačena, jer je moguće – kao što epigrafski izvori potvrđuju – da vladar bude označen i samim jednim od tih dvaju imena. Ne ulazeći meritorno u historijske aspekte toj zanimljivoj pojavi dvaju (alternativnih) imena u onomastici hrvatskih kraljeva u srednjem vijeku, potrebno je još jednom upozoriti da su knezovi, odnosno vladari koji nisu predstavljali krunjene glave, nosili uvijek samo jedno, i to narodno ime. Hrvatski vladari, primajući kraljevski naslov, primali su, kako iz svega proizlazi, još jedno, i to kršćansko ime, koje se, alternativno (tj. samo), mada izuzetno, javlja i na epigrafskim spomenicima. Zašto to spominjem? Iako neću reći da se radi o direktnoj analogiji, niti o direktnom preuzimanju ili kontinuiranju nekih pojava iz antičkog doba u domeni onomastike, vrijedno je pri tome upozoriti na neke, barem u formi, veoma slične formule u ilirsko-rimskoj onomastici. Radi se konkretno o specifičnim onomastičkim formulama koje zapažamo na natpisima mornara ilirskog porijekla koji su umrli služeći u Misenumu, na Tirenskom moru, jednoj od dviju velikih pomorskih baza Rimskog Carstva, u Italiji (druga, jadranska, flota stacionirana je u Raveni). Ilirski mornari na službi u jednoj i drugoj floti, kao i njihovi drugovi u kopnenim jedinicama na granicama Carstva – u prvom redu na Rajni ili u Africi (Mauretanija) – poznati su nam sa spomenika po njihovim domaćim imenima, no oni iz Misenuma ostavili su nam specifične aspekte onomastičke formule, u kojoj domaća imena dolaze uz rimska, u jedinstvenoj kompleksnoj onomastičkoj formuli.

...Naš je *Bato Scenobarbi (filius)* postao sada *Caius Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi,* ali ta je formula mogla naći mjesta samo na jednom ovakvom spomeniku sepulkralna karaktera, gdje je njegova individualnost mogla biti identificirana i od strane onih njegovih drugova iz redova domorodaca, Iliraca, koji su ga poznavali pod domaćim imenom, kao i onih koji

su znali samo za njegovo novo, rimsko ime, odnosno imena. Ovaj je primjer, mada vjerojatno samo formalnog značaja, naveden zbog određenih analogija u spomenutoj formuli s imenima srednjovjekovnih hrvatskih kraljeva, s kojom ga povezuje i karakterističan izraz *qui et* – koji vezuje dva raznorodna onomastička elementa – a koji je svojstven, inače, rimskom *signumu*. Iako su navedene analogije, u prvom redu, formalnog značenja, ne možemo a priori isključiti ni određene utjecaje, reminiscencije na određene forme rimske onomastike, koje su se mogle odraziti i na našem tlu, u različito vrijeme i u različitim uvjetima. To utoliko prije što i naš ranosrednjovjekovni onomastik, kako se čini, nije pošteđen imena koja oblikom i tvorbom podsjećaju na stara ilirska imena.«[16]

Iz navedenih konstatacija Rendića-Miočevića osjeća se snaga kasnoantičke baštine, dapače autohtonog elementa koji se očitovao čak i u tituli hrvatskih narodnih vladara u X. i XI. stoljeću.[17]

U Tome Arciđakona ima da su se hrvatski vladari od Držislava (969-997) dalje nazivali kraljevi Dalmacije i Hrvatske.[18] Tu činjenicu Toma Arciđakon je tumačio ovako: »Od toga Držislava ostali njegovi nasljednici nazivali su se kraljevima Dalmacije i Hrvatske. Primali su naime znakove kraljevskoga dostojanstva od bizantskih careva i nazivali se njihovim eparsima ili patricijima. Oni su naime gospodstvo nad kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske imali po nasljedstvu svoga postanka otaca i pradjedova.«[19] Bizant je, prema kazivanju Tome Arciđakona, dao Držislavu znakove dostojanstva, ali je iz Tomina teksta očito da su hrvatski vladari imali vlast nad jedinstvenim kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske, i to po nasljedstvu prava svojih otaca i pradjedova, što znači od velike starine. Tako je Bizant samo formalno priznao ono što su hrvatski vladari već od ranije imali. Zanimljivo je i tituliranje hrvatskih vladara u ispravama, u kojima se oni spominju kao kraljevi Hrvata i Dalmatinaca. U sačuvanim ispravama prvi put se tek početkom druge polovice X. st. hrvatski vladari označuju kao kraljevi Hrvata i Dalmatinaca.[20] Da su »Dalmatini« isto što i Hrvati, kako misle dosadašnji tumači Gottschalkova izvora, onda bi takvo razlikovanje u tituli bilo besmisleno. Ako bi se ova kraljevska titula odnosila na stanovnike gradova koji su se nazivali Romani (Latini), onda bi se vladari nazivali kraljevi Hrvata i Romana, odnosno Hrvata i Latina, a ne kraljevi Hrvata i Dalmatinaca. U ispravama od kralja Petra Krešimira IV. počinje se paralelno upotrebljavati uz dotadašnju oznaku »kralj Hrvata i Dalmatinaca« i formula »rex Chroatie et Dalmatie«. Da pojam »Dalmacija« nije obuhvaćao samo nekoliko gradova i otoka, može se savršeno jasno zaključiti iz toga što kralj Petar Krešimir IV. u ispravi izdanoj u Ninu 1069. naziva sve more uz jadransku obalu »svojim dalmatinskim morem« (»...nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que uocatur Mauni,...«).[21] Hrvatska i Dalmacija bile su jedna geopolitička cjelina što dokazuje i naziv »kraljevstvo« (»regnum«).[22]

U međuvremenu kako su Hrvati i Dalmatini živjeli na istom teritoriju pod istim vladarima pojam Hrvatska postao je sinonim za Dalmaciju, a naziv hrvatski sinonim za dalmatinski. U jednom korčulanskom rukopisu, napisanom oko 1132. g., stoji da je papa Aleksandar II. pošto je doznao da je Krešimir, vladar Hrvata, dao ubiti svoga brata, poslao poslanika Majnarda da to istraži. U tekstu se dalje tvrdi da je Majnard, dok je »boravio kod Dalmatinaca«, otkrio da su oni zaraženi opakim zločama.[23] Prema tome, iz toga je izvora očito da su Hrvati i Dalmatini sinonimi, kao što su i Dalmacija i Hrvatska sinonimi. Papa Grgur VII. u pismu od 4. listopada 1079. iz Rima nalaže Vecelinu da ne ide protiv kralja Zvonimira koji kraljuje u Dalmaciji (»...quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit«).[24] Jedan mađarski ljetopis toga vremena kralja Zvonimira titulira »kralj Dalmacije«.[25] U Italiji se, a i drugdje, kao na primjer u Mađarskoj u XI. st., »zvalo hrvatsko-dalmatinsku državu imenom Dalmacija«.[26] Splitski arciđakon Toma imao je pred očima antičku Dalmaciju kad je pisao o granicama hrvatske države.[27] Da su nazivi hrvatski i dalmatinski s vremenom postali sinonimi i daleko izvan granica Hrvatske, odnosno izvan Dalmacije, dokazuje i jedan važni izvor iz sredine XII. st. Taj je izvor poznati Edrizijev opis hrvatskih zemalja koji je prvi u nas objavio Š. Ljubić 1887. g. prema jednom rimskom izdanju iz 1883. g.[28] Nada Klaić ima zaključak da je za Edrizija, koji je sicilskom kralju Rogeru II. pomagao god. 1161. pri opisu zemaljske kugle, »karakteristično *poistovjećivanje Hrvatske s Dalmacijom*«. Edrizijev opis Klaićka je rezimirala ovako: »Pošto je naveo udaljenost između Labina, Plomina i Lovrana Edrizi dodaje da je taj grad 'posljednji akvilejski posjed na moru'... Zatim nastavlja: *'Na akvilejske* se zemlje nastavljaju *hrvatske zemlje koje se nazivaju i Dalmacija'*... U nastavku teksta opisuje pojedina naselja što se pružaju uz obalu od Lovrana dalje. Dakle, poslije Lovrana slijedi Bakar koji je udaljen deset milja. Kod Bakra počinju *'hrvatske zemlje koje su uzele ime Dalmacije i protežu se duž mora'*... Nabrojivši redom dalmatinske i hrvatske gradove na obali sve do Dubrovnika zaustavlja se na potonjem istakavši da su Dubrovčani Dalmatinci, ali da je njihov grad 'posljednji hrvatski grad'... Edrizi prelazi zatim na opis kvarnerskih otoka: Osora, Cresa, Raba i Paga i završava ovako: 'Tutte queste isole delle quali abbiam discorso sono popolate e fanno parte della Croazia'.«[29] Papa Aleksandar III., koji je 1177. g. posjetio Dalmaciju a kojega su Zadrani, na njegovu putu u Mletke dočekali, pjevajući pjesme na sklavinskom jeziku (»in eorum sclavica lingua«), poslao je 4. listopada 1180. god. jedno pismo »clero et populo per Dalmatiam et totam Sclauoniam«.[30] A papa Aleksandar IV. u pismu od 21. siječnja 1255. piše da je »Sibenicensis ecclesia in Sclavonia«.[31] Mnogo znači i činjenica što je i u Popa Dukljanina prvobitna Dalmacija nazvana Hrvatskom, a Dalmatinci Hrvatima. Pop Dukljanin, prema Šišiću, ovako dijeli Hrvatsku:

»Pop Dukljanin u glavnom dijeli sjeverozapadni dio Balkanskoga poluostrva na dva skupa; jedan mu je Primorje *(Maritima)* a drugi Zagorje *(Transmontana)*. Prvi naziva on još i Hrvatskom ili Dalmacijom, dijeleći je od mjesta Dalma (= Dlamno, Duvno) do Vinodola *(Val de vino)* i od mjesta Dalma do Dirahija (Drača) na Bijelu Hrvatsku ili donju Dalmaciju *(Croatia Alba, quae et inferior Dalmatia dicitur)* i na crvenu Hrvatsku ili gornju Dalmaciju *(Croatia Rubea, quae et superior Dalmatia dicitur)*. Zagorje naziva Srbijom *(Surbia)*, a i ona se odvaja na dvije provincije *(duas provincias)*; prva se širi od velike 'rijeke Drine na zapad do Borove planine' *(a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad Montem Pini)*, to je Bosna, a druga 'od iste rijeke Drine na istok do (rijeke) Laba i Skadarskoga blata' *(ab eodem flumine Drina contra orientalem plagam usque ad Lapiam et paludem*

abeates), to je Rasa *(Rassa)*.«[32]

Iz svega izloženog proizlazi da su na nekadašnjem teritoriju rimske Dalmacije tijekom srednjega vijeka postali sinonimi nazivi Hrvat, Sklavin i Dalmatin, odnosno, Hrvatska, Sklavonija i Dalmacija.

(Poglavlje iz rukopisa »O podrijetlu Hrvata«)

BILJEŠKE:

1) »Područje vlasti hrvatskoga kneza je po jeziku i običajima bila Sclavinia. U izvorima se često naziva Sclavonia« (R. Katičić, *Filološka razmatranja*, ibid., s. 87).

2) *Diplomatički zbornik*, ibid., s. 34. O Sklavinijama usp. Stjepan Antoljak, *Unsere »Sklavinien«*. Extrait des Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, II, Beograd, 1964, s. 9-13.

3) Šišić je posebno istaknuo kao vrijedno pažnje geografske nazive, koje Toma Arciđakon upotrebljava za XI. st. a »za jednu istu zemlju: Dalmatie et Chroatie regnum; Chroatie partes; regnum Sclavonicum: Dalmatie partes; fines Chroatie; partes Sclavonie« (Šišić, *Povijest Hrvata*, ibid., s. 512). Toma Arciđakon opisuje borbu oko narodnog jezika u bogoslužju tijekom XI. st., posebno u krčkoj biskupiji kao žarištu raskola, za koju kasnije navodi da je u Sclavoniji.

4) Neki talijanski povjesničari misle da su nazivi Dalmati i Romani sinonimi. Dakako, u smislu da u zaleđu gradova nisu živjeli Dalmati, već od Dalmata etnički različiti Slaveni. Tako Praga, na primjer, piše: »Gli scrittori bizantini quando parlano dei Dalmati li chiamano Romanoi, Romani, non Romaioi, romei, sudditi del' Impero di Romania; gli scrittori occidentali, li chiamano Latini« (Giuseppe Praga, *Storia di Dalmazia*. Cedam-Casa editrice dott. Antonio Milani, Padova, 1954, s. 40).

5) M. Suić, *Dalmaticum mare*. Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 29-30, Zadar, 1983, s. 13.

6) M. Suić, ibid., s. 14.

7) Ibid.

8) Šišić, *Priručnik*, ibid., s. 403.

9) U vezi s tim opisom Vilima Tirskoga zanimljiv je pasus iz pisma, koje je Maja Miletić uputila 1. svibnja 1985. g. Muhamedu Hadžijahiću, a koji glasi: »Spominjete *Beli sacri historia* od Vilima Tirskog. Tu pisac spominje stanovništvo dalmatinskog zaleđa kao primitivno. Meni je u Rimu došla pod ruke neka stara knjiga, koja je govorila o I. križarskoj vojni i tom prilikom navela stari nama nepoznati izvor o njoj, tj. pisanje jednog očevidca, kapelana žene Rajmunda Tuluškog. Po tome izvoru prolaz križara kroz Dalmaciju bio je vrlo težak zbog stalnih napada Hrvata, ne zbog pljačke, nego iz političkih razloga, tj. na nagovor i zapovijed kralja Bodina. To je važno, ovo isticanje političkog razloga što drugi izvori to nemaju, nego nas prikazuju kao divljake željne pljačke. Ja taj do sada nepoznati izvor nisam objavila niti o tome napisala nikakav rad. Ja sam u Rimu kroz 20 godina skupila mnogo podataka za našu najstariju povijest.«

10) Dominik Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Ed. The Croatian historical institute, Chicago, 1962, s. 46. Mandić dalje kaže da je Rajmund de Agiles zemlju, kojom je prošao, šest puta nazvao Sclavonia, a njezine stanovnike pet puta Sclavi (Mandić, ibid.).

11) Robert Curtius ovako objašnjava značenje pojmova »romanus« i »romanicus«: »Romanija, u prvobitnom poznoantičkom, smislu, od 7. i 8. stoljeća nadalje odmijenjena je novim povijesnim tvorevinama; ali riječi koje se odnose na nju, romanus i romanicus, ostaju žive. Kad se latinski govorni jezik (pučki govor, vulgarni latinski govor) toliko bio udaljio od književnog jezika da je nastala potreba novoga naziva za nj, javlja se opet stara polarnost Roma – Latium u novu obliku. Razlikuje se lingua latina i lingua romana (također uz dodatak rustica). Kao treće pridošao je naziv lingua barbara, to jest njemački jezik. Karakteristično je da Izidor, koji oko godine 600. literarno djeluje u potpuno romaniziranoj Španjolskoj, još ne poznaje ovu usporednost triju govora u upotrebi. 'Romanski' je ime koje je srednjovjekovlje samo, u svome početku, nadjelo novolatinskim pučkim jezicima, i to u suprotnosti prema jeziku učenjaka, latinskom jeziku. Riječi izvedene od romanicus i priloga romanice (u francuskom, provansalskom, španjolskom, talijanskom, retoromanskom) nikada se ne upotrebljavaju kao imena naroda (u tu svrhu našle su se druge riječi), već kao imena onih jezika – dakle u istom smislu kao talijansko volgare.« (Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Ed. Matica Hrvatska, Zagreb, 1971, s. 37-38).

12) Constantin Jireček, *L'ereditá di Roma nelle cittá della Dalmazia durante il medioevo*. Societá Dalmata di storia patria, Roma, 1984, s. 39, 98.

13) Ivan Strohal bio je prvi koji je doveo u sumnju Jirečekove pretpostavke. On je to pobijao ističući da bi se isto tako moglo izvoditi da su i današnji seljaci u Hrvatskoj izravni potomci starih Romana u dalmatinskim gradovima budući da i oni nose imena, koja se navode u latinskim ispravama. »Istina je doduše, da u krajevima podalje od mora u ono doba nije bilo, bar ne toliko tih općenitih kršćanskih imena. No tome nije uzrokom, što bi dalje od mora živjeli Hrvati, a uz more Romani, nego, što su ovi uz more već rano poprimili kršćansku vjeru s latinskim bogoslužjem i s latinskim imenima.« (Ivan Strohal, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. I, JAZU, Zagreb, 1913, s. 61-62.

14) Teška je dobra grafička reprodukcija hrvatskih riječi danih rimskim ili grčkim pismom. To se vidi i na hrvatskim patronimima, toponimima i terminima zabilježenim u latinskim izvorima zato Eduard Hercigonja upozorava: »Na realnost problema u tom pogledu upozorava situacija sa slavenskim patronimima, toponimima i terminima zabilježenim u latinskim izvorima (isp. npr. varijante: *Trepimero, Tripemero, Tripimero, Suinimirus, Suenimirus*, ili *tepzi, tepizo, tepkica* = tepčica, zatim slučajeve poput *Piruanego iuppano de Luca* = Prvaneg župan Luke < Prvaneg, *Gastica huppanus, Stresigna, Paruacca* = Prvunjka, *Crisana* = Križan, *Bribina, Cerneca, Uiato* = Vojat, *Goyzo bano* = Gojica ban, *Dirzislai, Dirziscla*v, *Pechize* = Pečice, ali dolazi i Georgius *urataro* = vratar, Desimiro *ubrusari* = ubrusar itd.)« (E. Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*. Pisana riječ u Hrvatskoj, Zagreb, 1985, s. 41).

15) Vesna Jakić-Cestarić, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XIX, Zadar, 1972, s. 123-124. Jakić-Cestarić ističe da nam za razmatranje o ishodu etničke simbioze u Zadru i o jeziku u zadarskoj obitelji u XI., a zatim u XII. i XIII. st. može pouzdanije poslužiti ispitivanje hipokorističkih, deminutivnih i augmentativnih tvorba, jer su to imena koja se u obitelji daju od milja, tako da sa znatnom mjerom sigurnosti odražavaju njezino jezično stanje. U vezi s tim ona je dodala: »Jireček je u osnovnim crtama iznio stanje hipokoristika u dalmatinskim gradovima. Posebno je donio romanske a posebno slavenske deminutive i hipokoristike s nekim primjerima...; a sve hipokorističke tvorbe na koje je naišao u dokumentima iz dalmatinskih gradova uvrstio je u spisak imena. Tako je hrvatske hipokorističke oblike od kršćanskih imena uvrstio pored latinskog oblika dotičnog imena. Time se dokazna moć hipokoristika pri rasuđivanju o etničkom stanju u dalmatinskim gradovima srednjega vijeka u toj knjizi znatno umanjila« (V. Jakić-Cestarić, ibid.). O etničkom stapanju grada i sela svjedoči i kulturna jedinstvenost predromanike, koja se očituje u stilskoj jedinstvenosti na području gradova i u njihovu zaleđu. Usp. Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Logos, Split, 1987, s. 76.

16) *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena*. (Simpozijum održan 24-26. oktobra 1968. u Mostaru). ANU BiH, Posebna izdanja knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo, 1969, diskusija D. Rendića-Miočevića, s. 296-297.

17) Muhamed Hadžijahić je donio jedan arapski izvor iz kojeg proizlazi da unutrašnjost nedaleko od Splita nije bila pokatoličena sve do cara Bazilija. »Iz pisanja arapskog autora Ibni Rusta Abu Ali Ahmeda sina Omerova, autora enciklopedijskog djela *Kitab-al- a' lag an-nafisa* (napisanog između 903-913) vidi se da čak ni unutrašnjost nedaleko od Splita nije bila kristijanizirana sve do cara Bazilija. On izričito navodi da je (hrvatsko) kraljevstvo oko Splita (Balatis, Spalato, Split) prihvatilo kršćanstvo počevši od vremena »kralja« (cara) Basusa (Basileus), što se dakako mora shvatiti da se odnosi na zadnju fazu kristijanizacije.« (Muhamed Hadžijahić, *Da li je najstariji slavenski zakon Metodijev zakon Sudnij ljudem donesen na tzv. Duvanjskom saboru?* Forum, XXIV (1985, 12, 1108. Usp. i M. Hadžijahić, *Das Regnum Sclavorum als Historische Quelle und als territoriales Substrat*. Südost-Forschungen, sv. XLII za 1983, München, s. 32-33). Nije čudno što se Langobardi spominju u Supetarskom kartularu kao narod, koji odvode i robove iz okolice Splita. Tekst, iz kojega se ovo zaključuje, u originalu glasi: »Ad hec comparaui mater Striani de Cirnecha, filio prioris, pro III. solidis., et filium comparaui de Longobardis pro X. solidis in tali tenore, ut sint omnes fratres et sorores in seruitute; Duvmo prior et filius eius testes« *(Supetarski kartular.)* Uredio i komentirao Viktor Novak, a lingvističku analizu izvršio Petar Skok), JAZU, Zagreb, 1952, s. 226). Dakako, robove iz okolice Splita moglo se odvoditi i prodavati u prvom redu ako nisu bili kršćani.

18) Lujo Margetić ističe da je naziv »Regnum Croatiae et Dalmatiae« ostao u znanosti do danas neriješen problem. On navodi da su predložena ova tri temeljna rješenja:

»1. Ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije u jedno kraljevstvo pod nazivom *regnum Croatiae et Dalmatiae* sproveo je Petar Krešimir koji je stvarno vladao nad Dalmacijom i kojem je Bizant tu vlast međunarodno-pravno priznao...

2. Petar Krešimir je vršio stvarnu vlast nad Dalmacijom te je zbog toga uzeo titulu kralja Hrvatske i Dalmacije bez obzira na priznanje i suglasnost Bizanta...

3. Petar Krešimir nije imao ni stvarnu ni pravnu vlast nad Dalmacijom. On se zapravo samo kitio naslovom kralja Hrvatske i Dalmacije.« Margetić je zaključio da ni jedno od predloženih rješenja ne zadovoljava. »Ne postoji nikakav dokaz da je Bizant priznao novu državno-pravnu cjelinu *(regnum Croatiae et Dalmatiae)*, a niti je to čak vjerojatno. S druge strane, stvarna vlast nad nekim područjem nije dovoljan pravni razlog da se to područje pravno ujedini pod međunarodno priznatom vlašću... Sama činjenica držanja Dalmacije bez međunarodnog priznanja ne bi davala nikakvo pravo Petru Krešimiru da nosi naslov ujedinjenog

kraljevstva. Po našem je mišljenju Petar Krešimir vladao doduše nad Krkom, dakle imao je stvarnu vlast nad dijelom Dalmacije, ali daleko važnije od posjeda dijela Dalmacije bila je bar prešutna suglasnost pape na Krešimirov program osvajanja Dalmacije i njezinog inkorporiranja u Hrvatsku.« (L. Margetić, *Odnosi Petra Krešimira i pape prema korčulanskom kodeksu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. LXXIV, Split, 1980, s. 233-234). Zabluda svih dosadašnjih tumačenja, uključujući i Margetićevo je u tome što se pojam Dalmacije svodi samo na nekoliko primorskih mjesta. U doba hrvatskih vladara Hrvatska i Dalmacija nisu postojale kao dvije odvojene teritorijalne cjeline. Hrvati i Hrvatska bili su u Dalmaciji.

19) Guberina, *Državna politika*, I, ibid., s. 158. Lovre Katić je taj važni pasus ovako preveo: »Od vremena toga Držislava ostali njegovi nasljednici nazvani su kraljevima Dalmacije i Hrvatske. Primali su naime znakove kraljevskoga dostojanstva od careva bizantskih i zvali su se njihovim eparhima i patricijima. Držali su naime gospodstvo nad Dalmacijom i Hrvatskom po nasljedstvu podrijetla svojih otaca i pradjedova« (Lovre Katić, *Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira?* Hrvatsko kolo, knj. XXIII, ed. Matica Hrvatska, Zagreb, 1942, s. 183).

20) Mnoge isprave iz doba hrvatskih vladara nisu sačuvane, pa ta činjenica ne dopušta da se donose potpuni zaključci.

21) *CD*, s. 112-114.

22) Vjekoslav Klaić, *Regnum Croatiae et Dalmatiae*. Sveslavenski zbornik, Zagreb, 1930, s. 80. Plural »regna« upotrebljavao se tek od 1359. god. (Šišić, Povijest Hrvata, ibid., s. 523).

23) Vinko Foretić, *Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijest iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu*. Starine JAZU, knj. 46, 1956, s. 23-24.

24) Šišić, *Priručnik*, ibid., s. 273.

25) Šišić, *Povijest Hrvata*, ibid., s. 527.

26) Šišić, *Povijest Hrvata*, ibid., s. 580.

27) N. Klaić, *Povijest*, I, ibid., s. 95-96.

28) S. Ljubić, *L'Italia descritta nel libro del re Ruggero compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli*. Roma, 1883, Rad, JAZU, knj. LXXXV, Zagreb, 1887, s. 229-240.

29) N. Klaić, *Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike?* Zgodovinski časopis, sv. 19-20 za 1965/66, s. 135. Klaićka je uvjerena da se Edrizi sreo s identifikacijom Hrvatska i Dalmacija u Kvarneru i u Hrvatskom primorju. Vjekoslav Klaić, za razliku od Nade Klaić, ističe da dok dukljanski svećenik »sasvim izjednačuje Hrvatsku i Dalmaciju, Arapin Edrisi kao da hoće imenu Hrvatska dati širi opseg od imena Dalmacije«. (V. Klaić, *Regnum Croatiae et Dalmatiae*, ibid., s. 85.). Gotovo cjelovit Edrizijev (»Idrisov«) tekst objavio je Dominik Mandić u djelu *Crvena Hrvatska u svijetlu povijesnih izvora*. Hrvatski povijesni institut, Chicago, 1957, s. 239-244.

30) I. Strohal, *Pravna povijest*, ibid., s. 59.

31) Ibid.

32) Šišić, *Povijest*, ibid., s. 456-457. Šišić je zaključio da se kazivanje Popa Dukljanina podudara, kako se vidi »već na prvi pogled«, s opisom cara Konstantina Porfirogeneta (Šišić, ibid., s. 457). Jedan španjolski franjevac u djelu »Put oko svijeta«, koje je napisao oko 1330. g., pod pojmom Esclavonia podrazumijeva kraljevinu na istočnoj jadranskoj obali te u nju smješta, između ostaloga Senj, Zadar, Šibenik (usp. Josip Smodlaka, *Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330. u »Putu oko svijeta« jednoga španjolskog fratra*. Split, 1931, s. 14).

Neven PAVLINUŠIĆ

Čekanje

Pišući, znam da sam
živ,
i veselim se, skupa sa
lastama i
kupolama,
čekam neka nova proljeća,
neke nove plave
poglede, i
suton pun vjerovanja,
u bolje sutra,
u boljega sebe,
u čovjeka, koji
me toliko puta
razočarao...

Bijahu li...

Na najdužem kraju
sjevera,
gdje pingvini prebrojavaju
ledene pahulje,
i gdje bijeli medvjed
voli svoje mlade,
trošim svoje stihove...

I stihovi mi ostadoše
isti, kao i tu na jugu,

u čamcu moga djeda,
na divljim kupinama,
koje nepažnjom
posijaše moji pređi.

I mislim, jesam li to ja,
bijahu li to oni, mi,
svi mi Hrvati kroz povijest,
hrabri i neslomljivi,
na svim meridijanima,
i na svim paralelama.

Stanislava ADAMIĆ

Kamen

:Gospodine, otkloni kamenje,
kameni grad opsjeda,
kamen izazivlje moju kost
i ruga se srcu.
Moje su riječi
molitva od kamena
u kamenom jutru, Bože.

Vinograd sanjah
od sunca i loze –
mišljah da su ruke
staze blagoslova
i nadah se očima neba.

Gospode, otkloni kamen
jedan po jedan.

Daj strpljivost
kao što je strpljiv dan
u ponavljanju istih boja,
istih sjena.

Teško kamenu,
teško i plamenu,
ako duša ne izdrži.

Posveti kamen, Gospodine,
da se u ljubavi ogleda.

Marko JAPUNDŽIĆ

Matej Karaman i glagoljaški kler u njegovo doba

Matej Karaman rodio se je u Splitu 5. lipnja 1700. Zaređen je za svećenika 18. rujna 1723. Kao mladoga i vrlo sposobnoga svećenika poziva ga zadarski nadbiskup Vicko Zmajević (g. 1724) u Zadar da predaje u zadarskom sjemeništu »Florio« – »istituto per li soli Ecclesiastici nobili, e cittadini in Zara« – piše kasnije Karaman. U tome sjemeništu je Karaman predavao filozofiju i teologiju. Drugo je sjemenište bilo »il seminario Illirico« što ga je osnovao god. 1727. nadbiskup Zmajević za popove glagoljaše.

Nadb. Zmajević osobito je želio da se tiska novi glagoljski misal, jer zadnje izdanje (Levaković 1648, Paštrić 1706) bilo je iscrpljeno, a ako se još našao koji primjerak bio je istrošen i oštećen. Osim toga po mišljenju ondašnjih stručnjaka jezik misala nije bio ispravan. Stoga nadb. Zmajević šalje god. 1732. Karamana u Rusiju svojem bratu Mateju da nauči »pravi« crkveno-slavenski jezik, a ujedno će vršiti vjersku misiju među hrvatskim radnicima u Zmajevićevu brodogradilištu. Naime nadbiskupov brat Mato, kako ga neki zovu, ili Matej po talijanskim vrelima, morao je zbog nekoga ubojstva skloniti se u Rusiju da izbjegne smrtnu kaznu na koju ga je osudila venecijanska vlast. U Rusiji je Mato došao u vezu s Petrom Velikim koji mu je bio povjerio da izgradi mornaricu za njegovu vojsku.

O svojem putu u Rusiju Karaman piše: »... trovomi l'imbarco per Venezia, in quaranta giorni gionsi in Petroburgo, e di la passando per Mosca me ne andai verso Veronis.« (Voronježa, grad i rijeka, gdje je Zmajević imao svoje brodogradilište.)[1]

God. 1737. Karaman se vraća kući sa svoje misije u Rusiji. Nadbiskup Zmajević šalje ga da propovijeda po raznim župama nadbiskupije. Svoje doživljaje i opažanja o glagoljaškim župama i popovima glagoljašima Karaman je opisao u jednom izvještaju za Kongregaciju »de Propaganda Fide«. Opis se čuva u Arhivu Propagande, a naslov mu je »DEL CLERO ILLIRICO«. Izvještaj ima 135 stranica. Taj je izvještaj originalni rukopis Karamanov, dok su drugi njegovi izvještaji pisani od druge ruke.

O svojem povratku u domovinu Karaman doslovno piše: »God. 1737. povratih se u Dalmaciju, gdje, jedva stigavši, mons. zadarski nadbiskup imenovao me je za propovjednika u nadbiskupiji. Prigodom mojega posjeta i ujedno misije, obilazeći nadbiskupiju i propovijedajući, u meni je sve više raslo zadovoljstvo zbog poduzetoga puta. Mislio sam koliko bi dao ploda, a moglo bi ga biti i više, Božjoj Crkvi rimski glagoljski misal, smatrajući kako sveta Crkva ima zakopano blago u glagoljaškom kleru.«[2]

Karaman se je sa svoje misije vratio u Zadar god. 1738. Za vrijeme misije Karaman je upotrebljavao slobodno vrijeme i za druge stvari. Tako npr. piše kratak izvještaj o političkom i crkvenom stanju u Rusiji. Izvještaj je pisan god. 1737. dok je Karaman bio još u Dalmaciji, dok su drugi njegovi izvještaji o Rusiji pisani u Rimu. Izuzevši jedan koji je pisan 1739. ostali su izvještaji pisani god. 1742.

God. 1737. Karaman piše raspravu o glagoljskom misalu. Nažalost ta se je rasprava izgubila, ali da je postojala znamo iz jednoga dokumenta Propagande u kojem je tajnik Kongregacije dao izvještaj Kongregaciji o pismu zadarskoga nadbiskupa i o Karamanovoj raspravi o stanju misala. Zmajević je poslao Propagandi Karamano-

vu raspravu zajedno s preporučnim pismom.[3]

Sva moja nastojanja da pronađem tu raspravu ostala su bezuspješna. Nema sumnje da je nestala zajedno s originalnim rukopisom misala za koji se kaže u aktima Propagande: »Non v'è originale – Nema originala«.[4]

Potreba glagoljskoga misala bila je vrlo velika, kako se vidi iz pisma nadbiskupa Zmajevića Propagandi: »Glagoljaški kler osjeća potrebu za glagoljskim misalima, ali ne zna kako do njih doći. Oni što su zadnji put tiskani u Propagandi, puni su pogrešaka i to takvih što izvrću smisao, ili ga potamnjuju, ili mu brkaju jezično značenje, ili ga nagrđuju jednoznačnim i slabim izražajem.«[5]

Istina je, da je bila velika potreba za novim misalom, jer se staro izdanje od god. 1706. nije moglo naći, a oni malobrojni misali što su još ostali bili su već otrcani i izderani. Ipak u Zmajevićevu pismu nazirem Karamanovo mišljenje. Zmajević je bio poslao Karamana u Moskvu da tamo nauči »pravi« crkvenoslavenski jezik. U Moskvi pod utjecajem ruskih, a napose kasnije u Rimu, pod utjecajem ukrajinskih crkvenih korektora liturgijskih knjiga, Karaman je stvorio mišljenje da je jezik ukrajinskih crkvenih knjiga pravi, dok je jezik hrvatskih glagoljskih knjiga iskvaren, stoga ga treba ispraviti. Karaman ga je »ispravio« tako, da je u svojem izdanju misala od god. 1741. proveo potpuno rusifikaciju crkvenoslavenskoga jezika. Ipak za to ne smijemo kriviti Karamana ili ne samo njega. Krivnja je bila na okolnostima i na manjku domaćih stručnjaka koji bi poznavali taj jezik.

Za vrijeme svoje misije po nadbiskupiji Karaman je imao prilike da neposredno vidi kako živi hrvatski glagoljaški kler u Dalmaciji.

Svoja živa opažanja Karaman je opisao, kako je već spomenuto u svojem izvještaju za Propagandu »DEL CLERO ILLIRICO« od 15. do 28. stavka.

Evo nekoliko važnijih izvadaka iz toga izvještaja o broju i stanju klera.

Brojčano stanje

U stvari, piše Karaman, u sve četiri dijeceze u Dalmaciji nalazi se manje ili više popova glagoljaša. Iznimke su Dubrovnik, Kotor i Korčula.

Splitska dijeceza imala je 300 popova glagoljaša.

Zadarska dijeceza nema nijedne latinske župe (izuzevši dvije u Zadru i Pagu). Broj popova glagoljaša nadilazi tri stotine.

U Ninskoj biskupiji sve su župe glagoljaške izuzev one u kojima su župnici redovnici.

Rabska biskupija ima samo tri latinske župe, a sve su ostale glagoljaške.

U Osorskoj »ne znam točan broj svećenika, ali znam dobro da postoje tri zborna kaptola s brojnim članovima i neke župe. Također u istoj Osorskoj dijecezi, izuzevši katedralu i Zborni kaptol u Cresu, i jedno dva sela, posvuda su župnici glagoljaši« – piše Karaman.

»Na otoku Krku jedan sam grad (Castello–Vrbnik) ima stotinu, a cijela dijeceza preko četiri stotine popova glagoljaša«.

Senjski i modruški biskupi su bili najveći potporanj glagoljaškoga klera. Uz kapitule i zborne crkve ima preko 30 glagoljaških župa.

U Istri, gdje su sela naseljena hrvatskim klerom u upotrebi je glagoljski misal.

»Osim svjetovnoga klera nalaze se razni samostani redovnika Trećega reda sv. Franje, u Istri i Dalmaciji, svi oni tvore jednu provinciju, a svi redovnici te provincije služe božanske čine hrvatskim jezikom. U zadarskoj dijecezi opatska crkva sv. Kuzme i Damjana ima samostan s nekoliko monaha benediktinaca hrvatskoga jezika«.

Kako je lako odgojiti glagoljaški kler

»Dječica pasući svoje ili tuđe stado nauče čitati i pisati bez knjige, pera i papira. Jedan kamenčić služi im mjesto pera, a stijena mjesto papira... ako se u ravnici nađe nožić i kora kojeg drveta, posluže kao sredstvo za pisanje.«

Studij glagoljaša

»Učenik pod strogim vodstvom učitelja uči se kršćanskoj poniznosti, crkvenoj čednosti, čestom primanju sakramenata, crkvenoj službi, pobožnosti u recitiranju časoslova i vjeronauku iz maloga Belarmina« (Mali katekizam).

»S takvom spremom učitelj ga povede svojem biskupu od kojega će primiti crkveno odijelo. Poslije toga vraća se svojem učitelju gdje nastavlja na svojem jeziku moralku :de Sacramentis in genere et in specie:.«

»Za više redove potrebno je da zna i veliki Belarminov katekizam.«

»Klerici poučavaju katekizam ne samo u crkvama nego također podvečer izlaze na ulice očekujući dječake što se vraćaju iz polja, pa ih ispituju i poučavaju.«

Hrana i odijelo glagoljaškoga klera

»Poslije mise, crkvenih funkcija, posebnih molitava i poslije kratkoga učenja moralke i katekizma, učenici zajedno sa svojim učiteljem obrađuju vrt, vinograd, i ako su uz more, prođu koji sat odmora s mrežama i brodicom.«

»Ječam, proso, maslo, mlijeko, sir, zelenje, sočivica, njihova je redovita hrana; meso kojiput u godini. Riba ne manjka onima koji stanuju blizu mora. Čista voda ili pomiješana s octom njihovo je piće. Vino koji mjesec u godini.«

»Njihova odjeća odgovara njihovu siromaštvu. Razlikuju se od svjetovnjaka po boji i dužini. Na blagdane i u gradovima nose talar.«

»Crkve odgovaraju veličini sela, a oltari njihovu žaru u pobožnosti. Koliko imaju toliko troše na mramorne oltare, srebrna kandila, kaleže i odgovarajuće stvari.«

Pošto se svećenik povrati svojoj kući, dopušta mu se da prikazuje Žrtvu u svojoj crkvi, koja je neka vrst zborne crkve. Kod kuće nastavlja studij moralke, da može položiti ispite za ispovijedanje vjernika.

Misna milostinja je negdje pet, gdjegdje četiri, a ponegdje tri bajoka,[6] a svaki dan ih i ne bude. Siromaštvo klera je veliko u cijeloj Dalmaciji, izuzev katedralu i zborne crkve u Senju, Osoru i Velom Lošinju.

Uzoran je njihov posluh vlastitim prelatima, pa vjerno izvršavaju odredbe Ordinarija. U stotinu godina Nuncijatura u Veneciji nije vidjela desetak pritužbi glagoljaškoga klera, izuzev nekih iz Osora i Krka. Ne utječu se sudovima »ad excusandas excusationes in peccatis«.

Osim manjih zbornih crkava što ih tvore popovi glagoljaši, u svakoj dijecezi postoje svećenička društva čiji se članovi obvezuju da će prikazati deset misa prigodom smrti pojedinog bratima.

Ravnatelja pobožne bratovštine ne izabiru, nego svake godine vrši tu službu po jedan bratim određenim redom.

Pobožnost i vjera glagoljaškoga klera

Bratovštine su pridružene glavnim bratovštinama u Rimu. Bratimi često hodočaste, noseći sa sobom hranu, iz Dalmacije da posjete svake godine velike bazilike u Rimu. Mnogi se nađu i u Asizu i Loretu. Kler je zaista pobožan i časti Presvetu Djevicu, pa tako daje poseban primjer među svim narodima u svijetu.

Stoga nije nikakvo čudo da je glagoljaški kler sačuvao živu vjeru kroz stoljeća, bez knjiga, bez škole, bez učitelja; ne nalazi se nijedna cijela Biblija ni rukom pisa-

na, ni tiskana njihovim slovima. Od Sv. pisma imaju samo dijelove što se nalaze u misalu i časoslovu, a broj misala i časoslova ne odgovara niti broju crkava.

Nužno je sačuvati glagoljaški kler

Zamjena crkvenoslavenskoga jezika latinskim donijela bi toliko ploda, koliko bi donijela jednoj župi u Rimu zamjena latinskoga rumunjskim jezikom. Stoga Karaman ističe: »Cum apud Illiricos eadem ratio sit Illirici Idiomatis litteralis quae apud nostros Latini – kaže Monsig. Cosimi po narodnosti Talijan.«

Da bi se uveo latinski jezik trebao bi dugi studij, deset i više godina, a povrh toga trošak za hranu i odjeću, knjige i učitelje, a to ne može priskrbiti nijedan otac svojemu sinu, jer su svi vrlo siromašni.

Kada su Turci zauzeli Bugarsku, kršćanstvo su u onim krajevima vodili redovnici. Kada su biskupi dokinuli upotrebu glagoljske mise, dokinuli su i svjetovni kler, kod kojega je jedan svećenik odgajao drugoga. Na taj način srozali su svećenstvo na sama tri samostana. Dokinućem samostana, redovnici su ostali bez samostana, a puk bez župa.

U Bosni je nekada bio brojni kler, a danas su u svemu ostala tri samostana. Ako budu dokinuta i ta tri samostana, nastat će ista stvar kao u Bugarskoj.

Zbog *manjka misala* katolici su u (austrijskoj) carevini prelazili »agli errori dei Serviani«, stoga nije čudo da katolici u Otomanskom Carstvu prelaze u raskol.

Na taj način Karaman je htio prikazati Propagandi koliko je velika potreba da se tiska novi glagoljski misal. U svojem je nastojanju zaista uspio. Pod njegovim vodstvom misal je izišao iz tiska god. 1741, a tiskan je u tiskari Propagande.

U znak priznanja za njegov misijski i književnopovijesni rad bio je imenovan najprije god. 1742. osorskim biskupom, a poslije smrti nadbiskupa Vicka Zmajevića imenovan je god. 1745. zadarskim nadbiskupom.

BILJEŠKE:

1. Vidi JAPUNDŽIĆ, M., Matteo Karaman arcivescovo di Zara. Roma 1961, str. 23–43.
2. Del Clero Illirico, str. 122. – Karaman u izvještaju uvijek upotrebljava izraz »Clero Illirico«, ilirski kler, a ja taj izraz prevodim ovdje sa »glagoljaški kler – hrvatski kler – popovi glagoljaši«, jer se u stvari o njima govori.
3. »... facta relatione per me Secretarium epistolae Archiepiscopi Jaderensis, et disertationis Presbyter Matthei Caraman super veteri Missali Illirico ab eo ad S. Congregationem de Propaganda Fide transmissa...« (Scritture riferite vol. 695 fol. 289)
4. Scritt. rifer. vol. 701, fol. 25.
5. Scritt, rifer. vol. 695, fol. 288.
6. »Baioco« je bio neki sitni novac u papinskoj državi.

Mišljenja i reagiranja

Čitajući Kulundžićeve »Tajne i komplekse Miroslava Krleže«

Čitajući Kulundžićevu knjigu *Tajne i kompleksi Miroslava Krleže* (Zagreb, 1988), navri mi u glavu mnoštvo slika o životu i književnom djelu toga pisca, o vremenu u kojem djelovaše, o sredini i ljudima s kojima se kretao, o ljudima što se vrtjeli oko njega te još o koječemu što je izravno vezano za nj i ovo naše vrijeme. Dok bijah studentom i proučavah hrvatsku književnost, posebno Krležu, viđevah ga u raskošnu automobilu zavaljena na zadnjem sjedalu. Naravski, automobil bijaše društveni, kako se eufemistički govorilo za državne automobile, da bi Krleža i brojne Krleže izgledali bliži nama koji ne mogasmo sanjati ni o biciklu. Dakako, s društvenim automobilom podrazumijevao se i vozač. Za nj se nije reklo »društveni vozač,« jer se razumjelo samo od sebe kako takvim vozilom upravlja vozač plaćen od države. Kada bi se provezao takav mogućnik, prolaznici bi katkad izustili: »Narod se vozi preko svojih predstavnika!«. Bilo je to razdoblje od 1949. do 1953, teško vrijeme, pritisnuto glađu, hladnoćom i potpunom neimaštinom. Mi smo se studenti po menzama gladniji ustajali iza stola negoli za nj sjedasmo. Prozirna juha, poriluk, zelje, malo krumpira uz komadić kruha bijahu nam osnovnom hranom. Ako bi mu se jednom na tjedan dodala mrvica mesa, taj bi obrok bio bolji, zapravo događaj. Vječno gladni, moradosmo se pripremati za ispite po dimljivim gostionicama jer velika čitaonica u Sveučilišnoj knjižnici ni približno nije mogla primiti sve što htjedoše u njoj učiti. A za vrijeme jedne ili dviju zima uopće se nije zagrijavala, naša slaba odjevenost i obuvenost nije nam dopuštala u njoj dulje boraviti.

Iako onda u Zagrebu bi rijedak automobilski promet, ulice i raskršća gotovo bez semafora, Krležin se automobil sporo kretaše. Kao da se jedini putnik bojao veće brzine ili je hotio biti viđen, bolje i potpunije opažen na sjedalu sjedeći uzdignute glave pod klobukom što je padao po zatiljku. Prolaznici koji ga poznavahu tiho bi prozborili: »Glembay, Glembay!« Razumije se, Glembay to nije čuo, niti bi krenuo glavom lijevo ili desno, gledao je naprijed kao da je ukočen i kao da na objema stranama nema ništa i nikoga. Utonuo u zadnje sjedalo, kako i priliči glembayevskim dušama, obješena kobasičasta podvoljka pod velikom okruglom glavom te isturena osaljena trbuha, odavao je pojavu seoskoga gostioničara u Slavoniji kojemu dobro idu poslovi. Sretan, zadovoljan i moćan bašio se u »sreće slavi«. Kakve li suprotnosti između nas gladuša i golotrbaca i državnoga književnika, političkoga moćnika, novčara, malograđanskoga aristokrata, jednoga Glembaya nad Glembayevima! Miljenika bogova!

A ja i moji drugovi istodobno proučavali književnika Miroslava Krležu i njegovo djelo, upoznavasmo ga skoro od njegova rođenja do tih dana, gledasmo na djelu toga komunista, borca za društvenu pravdu i jednakost, pokretača prvoga komunističkoga glasila u nas. Kolikoga li nesklada između njega, njegova življenja i onoga što promicaše, što je nudio drugima, svijetu! Golema li licumjerja! I cinizma. Primjerice, evo gdje cinizma. S Milanom Ratkovićem, svojim profesorom hrvatske književnosti do Preporoda, razgovarah jednom o Miroslavu Krleži. Pored drugoga reče mi profesor kako je prije koji dan Krleža njima, sveučilišnim profesorima predavao

o društvenom i kulturnome stanju u nas nakon političkoga raskida sa Sovjetskim Savezom. Naše prilike veličao, dizao visoko. Isticaše da ljudi imaju stalan posao, svatko zaposlen, primaju i dobru zaradu. Okomio se na nezadovoljnike »koji bi još htjeli banana«. Ljudski je željeti i jesti banane. A tih je godina Zagreb bio poznat po dugim redovima, zvanim »repovi«, pred trgovinama gdje ljudi čekahu kilo krumpira, košulju na točkice, kakve papuče i sl. Mrznuše, kisnuše, peklo ih sunce, ali su morali strpljivo čekati i po više sati kako bi štogod metnuli u lonac. A Fric (njegovo neslužbeno ime) ih prekorava kako žele banana. Tih se godina banana u nas jedino mogla sanjati, nikako vidjeti. No nju je gledao i sladio se njome drug Miroslav Krleža, dobivaše je iz posebna skladišta, potpuno nedostupna nama običnim smrtnicima koji doslovce skapavasmo od gladi. A to je tek sitnicom što baca tračak svjetla na njegov karakter. Na koncu mi profesor reče kako nije preporučljivo da to širim, jer bismo obojica mogla imati neprilika dođe li to do Krležinih ušiju. Teže bi prošao on, moj profesor. Eto i takav je strah Krleža ulijevao svojoj okolici! I poslušah svojega profesora. Sada istom iznosim na javu taj naš razgovor (ufam se neće mi zamjeriti zbog toga). Akoli se tih vremena što nepovoljna govorilo o književniku Krleži, dakako istinita, činjaše se to uglavnom u četiri oka, u povjerenju i – šapatom. I tako se o njemu govorilo i šaptalo gotovo čitavo razdoblje poslije drugoga svjetskoga rata, 37 godina. Na glas i slobodno zborilo se o njemu samo povoljno, hvaljenički, uliznički.

Pripremajući se za ispit iz tzv. novije hrvatske književnosti, morasmo o Krleži znati dosta više negoli u prosjeku o bilo kojemu književniku. Više nego o P. Preradoviću, A. Kovačiću, J. Kozarcu, A. G. Matošu. Premda su književne polemike na rubu književnosti jer nijesu umjetninama, na ispitima se manje traži njihovo poznavanje. Međutim Krležine se polemike morale dobro poznavati. Kako u polemici sudjeluju najmanje dvojica, nužno je znati što je govorila i druga strana. U dotičnome slučaju bijaše to korisno za stjecanje slike o Krleži, o njegovu životu do početka drugoga svjetskoga rata. Budući da je jedino odnosno službeno hvalospjevstvo tada bilo protegnuto i na to razdoblje piščeva življenja, polemike ga osvjetljivahu u drugačijemu stanju i podobi. Opažah kako je postojala i druga strana Krležina lica pored one službene, slavopojačke i slavopojne. Sjećam se jedan je njegov protivnik proročanski napisao da »gospodina Krležu čeka visok položaj«. I ne trebaše dugo čekati na ostvarbu njegovih riječi! I ništa neobična, niti nova u tome pozna li se barem donekle Krležin život u honvedskoj kadetskoj školi u Pečuhu i vojnoj akademiji u Budimpešti. Zadržat ću se na kraju njegova školovanja u budimpeštanskome Ludoviceumu.

Valja započeti njegovim bjegovima u Srbiju. A neće biti slučajno da u mađarskim i austrijskim arhivima o tome nema potpunijih tragova. Suvišno je sumnjati da ih je svojedobno bilo. Kada takvi i slični podaci nestaju iz arhiva, obično se za njihovo uklanjanje postara ona strana kojoj kasnije smetaju, odnosno kojoj bi mogli smetati u napredovanju ili, u najmanju ruku, zagorčati život s vremena na vrijeme. Otkako su arhivi, otada iz njih iščezavaju i pojedini podaci. Arhivi pojedinih obavještajnih službi nijesu nikada otvoreni za javnost. Zbog nedostatka takvih podataka u Krležinu slučaju ostaje se pozabaviti događajima i iz njih zaključiti ono što nude.

Austrougarska vojska, uostalom kao i sve druge vojske na svijetu, bijaše ugradila u se opću pokornost i odanost svojih podanika državnomu vodstvu i sustavu koji je štitila i branila. Izdaju je teško kažnjavala. Slušači vojnih škola, nižih i visokih, dakle buduće starješine odgajaju se u pooštrenu nadzoru kako bi sutra, kada stupe na čelo vojnih jedinica, predano i odano vršili svoju dužnost, bili na braniku državnoga uređenja, u konačnici same države kojoj pripadaju i služe. Dogodi li se da pitomac pobjegne iz škole i k tomu u tuđu državu, te još nenaklonjenu njegovoj, biva zasvagda udaljen iz vojne škole svoje zemlje. Miroslav Krleža, slušač vojne akademije u Budimpešti, bježi u Srbiju. Nakon stanovita boravka vraća se u svoju školu, nastavlja u njoj naukovanje kao da se ništa nije dogodilo. Stara je istina da bi učenik srednje škole bio izbrisan, isključen ako bi neopravdano izostao tjedan dana. Za slušače vojnih akademija važili su vojni zakoni, neusporedljivo teži i stroži negoli oni za srednje škole. Ali, događaju se i čuda: našemu se momku gleda kroz prste. Nakon određena vremena, upravo između dva Balkanska rata, kadet Frigyes (njegovo pomađareno ime) ponovo bježi u Srbiju, dakle u državu što mu ne htje prije pružiti gostoprimstvo, već ga vrati k svojima. I, ne lezi vraže, on po drugi put odmagli u Srbiju. Gledano zdravim očima, ovaj put je još manje mogao očekivati da ga srpska vlast neće vratiti, ako ga ne osudi kao uhodu. Međuratno je razdoblje, puno sumnji, opreza, pripremanja za skori sukob. Srbi se ne dadoše zavesti i sprovedoše ga iz Skoplja do državne granice, do Zemuna. Krleža je poslije pisao kako je jedva izvukao živu glavu na putu do Skoplja i natrag do državne granice. No unatoč svemu, u Srbiji mu ni tada ne poletje vlas s glave. Jednostavno ga vratiše k svojima, onima što ga uputiše u balkanski Piemont, vrnuše ga zdrava i čitava. Mora da je srpska obavještajna služba veslo sisala kada tomu nadobudnu junoši nije otvorila vrata vojničke službe i nagradila ga višim činom. To mu se može vjerovati. Ali je poznato kako nije izveden pred vojni sud svoje zemlje koju eto izda. A to se redovito događa u takvim slučajevima. Dakle, niti nakon ponovljena bijega ništa mu se ne desi. Dvostruki vojni bjegunac i ne privonja samicu vojnog zatvora. Uzme li se njegov primjer kao pars pro toto, stječe se uvjerenje kako Monarhija uopće nije progonila svoje vojne bjegunce. Po tome bi sigurno bila iznimnom državom na našemu nesređenu svijetu. Ili se možda popustljivo odnosila prema svojim podanicima s Balkana? To se ne može uzeti niti kao pretpostavka. Činjenica je pak da taj i takav vojni bjegunac nije sudski kažnjen. A dalji tijek događaja posvjedočit će kako bi – nagrađen.

Nestašni akademac Frigyes, pustolov, romantik, zaljubljenik u Srbiju, u naš Piemont, protivnik crno-žute Monarhije ostaje netaknutim i kasnije priča o tome svoje priče i pričice. Besplatno se šeta između Budimpešte, Beograda i Skoplja mladi zanešenjak. I nikomu ništa. I svi bismo morali biti naivčine kada bismo povjerovali u ta i takva dječja pričanja. Sancta simplicitas!

Ne bi bilo naodmet doznati je li još ijedan stvarni vojni bjegunac iz austrougarske vojske, odnosno vojne akademije dijelio sudbinu Miroslava Krleže. Nakon strogo kažnjiva djela, k tomu počinjena u povratu, on, tako reći, i ne opra kiblu! Bi pravi Srećko Srećković, čovjek rođen pod sretnom zvijezdom, kako veli narodna izreka. Samo je istupio iz Ludoviceuma. Tvrdi zbog bježanja u Srbiju. Budući da se u vojsci kažnjava i neuspjeh u izvršenju osobitih zadataka, stvarno se nameće zaključak kako je zbog toga isključen iz učilišta. Na bjegove ga nagnala mržnja prema Austro-Ugarskoj i istodobno ljubav prema Srbiji. Međutim svojim će skorim djelovanjem opovrći vlastitu tvrdnju.

Sumnjive osobe, na prvome mjestu bjegunce iz svojih redova vojska drži na crnoj listi. U tome Krleža nikako ne bi mogao biti iznimkom. Dalji tijek događanja pokazat će upravo suprotno, tj. njegovo protusrpsko raspoloženje i privrženost Austro-Ugarskoj. Nakon atentata u Sarajevu (28. lipnja 1914) kada je ubijen prijestolonasljednik Franz Ferdinand i supruga mu Sofija, po gradovima su u Monarhiji pokrenute demonstracije protiv Srbije. Nije izostavljen ni Zagreb. U zagrebačkim demonstracijama opaženo sudjelovaše i M. Krleža. Kulundžić o tome navodi slijedeće:

»Međutim, prije nego što krenemo dalje, da bismo bolje razumjeli dalji razvitak

događaja, navest ću još dva podatka. P r v i – da je ugledni zagrebački sveučilišni profesor Fran Ilešić koji je predavao slovenski jezik i književnost i u ono vrijeme prikazivao hrvatske knjige u slovenskim listovima, u ljubljanskom dnevniku Jutro, u prikazu knjige Hrvatska rapsodija, usput spomenuo da se Krleža god. 1914, u dane ubistva Franza Ferdinanda u Sarajevu, isticao na zagrebačkim ulicama kao »divlji demonstrant«, urlajući da treba krenuti u rat protiv Srbije« (Tajne i kompleksi, 20 – 21).

Prilike dakle natjeraše Krležu skinuti obrazine i pokazati stvarno lice. On se nije tek tako priključio demonstrantima, već se među njima isticao, bio »divlji demonstrant«, »urlajući da treba krenuti u rat protiv Srbije«. Eto tako djelovaše taj »prijatelj« Srbije, momak što je dvaput »bježao« u tu i takvu Srbiju, koji u njoj gledaše utjelovljenje svojih mladenačkih ideala. Valjda sada usta protiv nje jer ga nije razumjela, jer mu nije dala unosan položaj u upravi pa joj se zbog toga osvećuje. Srbija je pogriješila što ga nije postavila onkraj brave. O njemu kao austrougarskome čovjeku čut će se još.

Svoju prvu ratnu godinu, 1916., Krleža provede u Galiciji. Nije se navonjao barutnog dima; najdulje je bivao po ambulantama i bolnicama, potom je premješten u rodni Zagreb. U najtežim vremenima, u ratnome klanju taj dvadesettrogodišnji momak, kao od brijega odvaljen, nađe se daleko od bojišta, u debeloj pozadini, u svojemu gradu, gdje će dočekati i kraj svjetskoga klanja. Ne povlači se dalje po rovovima, ne gaca po blatu, ne trijebi uši, ne sluša fijuk taneta, iznad glave mu se ne rasprskavaju šrapnele. Takav je usud određen drugima. Na postelji su njegove plahte, pod glavom vanjkušek, hodi osvijetljenim ulicama...

Miroslav u Zagrebu ne mrzne ni na stražarskome mjestu, ne čisti latrine, ne mete prostrana vojarnska dvorišta, niti u kuhinji ljušti krumpir. Ništa od toga. On je u Prevoditeljskom odsjeku Zagrebačkog zapovjedništva i Domobranskom okružju. Odlično vlada njemačkim i mađarskim jezikom, visoka vojna zapovjedništva postavljaju ga za prevoditelja. I u mirno doba na tome su mjestu povjerene i provjerene osobe, u ratu je izbor pooštreniji. Naime prevoditelji se svakodnevno susreću s najkrupnijim i najstrožim vojnim tajnama, stoga odanost i privrženost državi kojoj služe ne smije ni malo podleći sumnji. Tà prevoditelji su najprovjereniji među provjerenima, najodaniji između najodanijih! Moraju sobom vladati u svakoj prilici, osobito u veselu društvu, pripitu stanju te kada su s lijepim ženama. Pritom su svjesni da su pomno praćeni i nadzirani od protuobavještajne službe. Odviše je i napominjati kako je istražen njihov dotadašnji život, naročito politička usmjerenost i djelovanje. I opet čudo nad čudesima! Ta i takva služba povjerena je kao od šale vojniku Miroslavu Krleži, dvostrukomu vojnomu bjeguncu u Srbiju, u državu kojoj Austro-Ugarska navijesti rat, i od koje je njezina vojska već grdno tučena na Ceru i Kolubari i drugdje. Dogodi se, eto, kako austrougarska vojska veoma odgovornu službu dade protivniku svoje politike, stvarno osvjedočenu protivniku. Štoviše, izdajniku!

A ne osta na tome. 1915. u zagrebačkome Obzoru (28. IV) izlazi Krležin dulji članak pod naslovom Barun Konrad. Nije taj barun Konrad bilo tko. To je feldmaršal Graf Franz Conrad von Hötzendorf, poglavar Stožera Glavnoga zapovjedništva austrougarske vojske. Dakle prvi vojnik K. u K. Monarhije. Kako se o njemu uopće moglo pisati te 1915. u Austro-Ugarskoj, u godini kada se nije moglo ni pomišljati na gubitak rata, odnosno raspad te države. Conrad je smijenjen s položaja tek 1917, tj. dvije godine kasnije. Krleža o njemu piše kao veliku strategu, pobjeđivaču, stavlja ga u red najsposobnijih ratnika u povijesti ratovanja. Kada su dosta godina kasnije, u drugačijim vremenima, polemičari Krleži spočitavali taj članak kao primjer

njegova proaustrijskoga raspoloženja, on se trudio dokazati – suprotno. Njemu ne bijahu nepoznate takve bravuroznosti. Među ostalim veli:

»Čitav taj feljton o barunu Konradu zapravo i nije feljton o barunu Konradu, nego, ako već treba da ga prozovemo »hvalospjevom«, onda je to »hvalospjev« Joffreu, francuskoj pobjedi na Marni i dokazivanju kako Hindenburgova pobjeda na Mazurskim jezerima nije tako važna kao što je prikazuje neuka, lažna i plaćena štampa. U tom feljtonu o austrijskom barunu generalissimusu Konradu govori se o francuskom tipu vojnika ratnika, 'guerriera', ovako:« (Moj obračun s njima, str. 212, Sarajevo, 1983).

U cijelome se članku dalje trudi dokazati svoj protuconradovski i protuaustrijski stav. Sreća je što članak Barun Konrad može svatko pročitati u navedenoj njegovoj knjizi pa će ocijeniti Krležin karakter. Njemu nije tuđ ni takav salto mortale. Na njegovu želju čitatelji se moraju diviti kraljevim novim haljinama, u drugačijemu političkome ozračju moraju mu vjerovati kako njemu tada odgovara. Da je ostala Monarhija, ne vjerujem kako ne bi tim istim člankom mahao ištući za se zasluge. Kad mu trebaše, znao je vraga praviti anđelom. A svojim je pretpostavljenima, visokim časnicima prodao rog za svijeću: kudio Conrada, hvalio neprijateljske vojskovođe. I to u ratu u kojemu taj Conrad zapovijeda vojskom cijele Monarhije! Silnih li bezveznjakovića tih austrijskih generala. I nakon svega njega, kuditelja njihova glavnoga zapovjednika i ujedno hvalitelja neprijateljskog zapovjednika (Joffrea) i francuskog vojnika ratnika, postavljaju na veoma povjerljivo mjesto u vojnome zapovjedništvu u Zagrebu. Sve same mule i tukci oko njega!

Krleža nije izigrao povjerenje što mu ga ukaza Austro-Ugarska. Na povjerljivoj dužnosti osta do konca, do njezina rasapa. Evo kako u istome članku ocrtava svoje ratne godine, u knjizi Moj obračun s njima:

»Drugujući, dakle, s ljudima politički sumnjivima, i s a m s a m i s p i t i v a n k a o p o l i t i č k i s u m n j i v o l i c e (razmak – M. Š.), ja sam godine petnaeste, mjeseca novembra, ponovno ušao u austrijsku kasarnu kao lice »koje je pobjeglo iz Ludoviceuma u Srbiju!« Izgubio sam se po bolnicama i po ratištima, a od konca godine šesnaeste štampam svoje stvari po zagrebačkim listovima neprekidno do danas« (225).

Fric sigurno ne bi propuštao iz kakve austrijske vojne isprave iščeprkati podatak o sebi gdje bi za osobu kakvom se prikazuje neizostavno pisalo: politisch verdächtig. Oznaku »politički sumnjiv« nošahu i manje nepovjerljivi ljudi u očima austrijskih vlasti, a nekmoli ne bi on, dvostruki vojni bjegunac, »osvjedočeni« srbofil, jugoslaven.

Zanimljivo je zaviriti u Enciklopediju Jugoslavije, izdanje što ga je objavio Jugoslavenski leksikografski zavod kojemu stajaše na čelu glavom Miroslav Krleža. Evo stavka što se odnosi na razdoblje njegova života do postavljanja za ravnatelja dotične ustanove:

»2. *Miroslav*, književnik (Zagreb, 7. VII 1893–). Poslije svršene niže gimnazije u Zagrebu i madžarske honvedske kadetske škole u Pečuhu prekinuo je vojni studij u peštanskoj Ludovicejskoj akademiji 1913; počevši od 1914. objavljuje u dnevnoj štampi i časopisima brojne tekstove (od scenskih motiva, drama i lirike do estetske likovne, književne i političke esejistike). Od 1917. štampa niz knjiga i pokreće četiri časopisa (*Plamen*, 1919; *Književna republika*, 1923–27; *Danas*, 1934; *Pečat*, 1939–40). Od 1950. na čelu Leksikografskog zavoda rukovodi radom na izdavanju enciklopedija; glavni je urednik *Enciklopedije Jugoslavije*.«

Gotovo je isto u kasnijoj *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*. Nigdje spome-

na o bježanjima u Srbiju, životu na ratištu te službovanju u Zagrebu do svršetka rata. Tu praznoću, to preskakanje jednoga razdoblja Krleža je umio štititi do kraja svoga životnoga puta. Nakon drugoga svjetskoga rata o njemu se moglo samo i jedino pohvalno pisati i javno govoriti. U tome pogledu Miroslav bi i osta nedotakljivim. Mrlje na njegovoj prošlosti, na njegovu životu ne smjedoše opstojati, nije ih moglo biti. Dok studirah, govorasmo potajice kako, primjerice, njegovi odlasci u Srbiju, tj. dva bijega iz vojne akademije nikako nijesu mogla biti bez znanja njegovih naredbodavatelja, udaljenje iz akademije tek kazna za neuspjeh u povjerenoj zadaći. Zaključak potkrepljivasmo činjenicom što je rat najvećma proveo u Zagrebu, i to na zadatku što se povjerava najpouzdanijim vojnicima. Konačno, nije znano da je iz njegovih usta izišla i jedna povjerljiva vijest. Šućaše o tome kao zaliven, kao pravi obavještajac. Ni riječcom se nikada nije odao poslije propasti Monarhije. Time bi se otkrio. A to u novoj državi ne bi bilo bez stanovitih prigovaranja i stavljanja pod nos od zgode do zgode. U vojnim je školama naučio držati jezik za zubima o vojnim i životnim tajnama. I tu će naviku njegovati trajno. Slučaj s pokretanjem *Plamena,* odmah po okončanju rata, zornom je potvrdom te odnjegovane karakterne crte.

Miroslav Krleža i August Cesarec tek što svukoše vojničku odoru, pokrenuše polumjesečni književni časopis *Plamen.* Njih dvojica, goli kao crkveni miši, sinovi siromašnih roditelja, u teškim poratnim vremenima odjednom izdaju polumjesečni časopis. U hajci protiv komunista bi zabranjen nakon 15. broja. 1919. u Zagrebu izbi tzv. afera Diamantstein. U optužbi bijaše rečeno kako je M. Krleža od Bele Kuna, voditelja mađarskih komunista primio 20.000 kruna. Zbog nedostatka dokaza Krleži to nije naprćeno na leđa. Međutim dokazi do kojih u zadnje vrijeme dođe Zvonimir Kulundžić svjedoče o daleko većoj svoti što je primi Krleža za taj časopis posredno preko Osijeka. Riječ je o 500.000 kruna. No to je posebno pitanje, ovdje tek toliko da se zna kako je Krleža poslovao tajom i kradom. Eto i primjera kako se izvozi odnosno uvozi revolucija. O tome će sam Kulundžić u slijedećoj knjizi podastrijeti dokaze. Dakako, Krleža je zanijekao bilo kakvo primanje novca iz tuđine.

U novoj državi Krleža prihvati ekavicu; ekavski piše nekoliko prvih godina. Iskazuje time svoju prilagodljivost duhu novog vremena. Nikako mu se nije plivalo protiv struje. Ni o tome poslije neće govoriti.

Komunist Miroslav Krleža nije se odazvao na Titove vapaje neka dođe u partizane. (Jerezovac Vladimir Nazor odlazi!) Od početka izdavanja *Plamena* do kraja života bi salonskim komunistom. I više od toga. U njegovoj se blizini (u uredništvu časopisa *Republike, Leksikografskome zavodu,* naročito u vili na Gvozdu) morao poštovati ceremonijal vladanja i kretanja. Društveno-političko stanje, osobna politička moć i novčano obilje omogućiše mu življenje do stupnja do kojega se ne vinu niti jedan Glembay. Nagnavahu ga na to i osobni kompleksi. Nije svršio ni potpunu srednju školu, prekinuo školovanje na vojnoj akademiji, službeno bi dijete policajca-pozornika, stvarno izvanbračni sin. Kao slobodan književnik u našim prilikama nije ravnomjerno primao zaslužak prije rata pa se morao oslanjati na redovnu plaću svoje žene. A ni potomstva nije imao. Svi su ovi čimbenici u njemu stvarali nelagodnost, neprijatnost, nezadovoljstvo, ljutnju. Gdjekoji siromasi pokušavaju nezgode i teškoće utažiti pijući alkohol, bogataši kao Krleža pak u življenju na visokoj nozi, prožimajući ga strogim ceremonijalom, stvarno ritualnošću. I sve to bi vidno, naglašeno do uzvišenosti u vremenu dok se u redu pred trgovinom čekalo za obrok krumpirove čorbe i istodobno borilo protiv buržujskih navika, malograđanštine i aristokratizma!

Budući da se Krleža nije našao u partizanima, to prvih poratnih godina ne bi u

najprvim foteljama, ali sve činjaše da bi ih se dokopao. Prilagođivao se dnevnoj politici kao novinarski poletarac. Neka o tome svjedoči jedan primjer. Gruzijanac Staljin odmah po ratu uskrsnu nekadašnje sveslavenstvo, panslavizam. Ono što ni carevi nijesu rado prihvaćali u polovici XIX. st. sada svesrdno naturi Neslaven, Gruzijanac, Azijat. Bi osnovan Sveslavenski komitet i stvoreni nacionalni odbori u pojedinim državama. Naravski, na scenu je stupio Krleža. U beogradskim Književnim novinama oglasio se nizom članaka u prilog tomu. U zvijezde kovaše sveslavensku zamisao, slavensku uzajamnost i neizostavnoga Velikoga Staljina, spasitelja čovječanstva, napadaše truli Zpad koji nas Slavene obezvređuje, smatra Azijatima, želi otjerati u Aziju, prisvaja naša najveća iznašašća. Živahno je sudjelovao na Sveslavenskom kongresu i ostalim sastancima. Umuknu međutim kada 30. lipnja 1948. bi objavljena Rezolucija IB. Uvuče se u mišju rupu. Opra se u lukšiji od glave do pete. A nije ni sanjao što će osobno značiti za nj taj politički događaj. Ervin Šinko se preko noći obrnuo za svih 180 stupnjeva, Krleža čekaše na dalji tijek događaja. Kako je razlaz između Jugoslavije i Sovjetskog saveza iz dana u dan postajao većim, Krležina se vrijednost podizala na političkoj tezulji. Prijelomnim dogotkom bi pripravljanje izložbe Srednjovjekovne umjetnosti na tlu Jugoslavije. U pripremanju je vidno sudjelovao. Izložba najprije bi u Parizu, potom je prenijeta u domovinu. U Zagrebu ju je razgledao i maršal Tito, vodičem mu bi Miroslav Krleža. Titu je tada trebao Krleža kao književnik koji slijedi njegovu politiku, Krleža je u tome vidio brzo napredovanje, ostvarenje svojih trajnih želja za dokazivanjem i potvrđivanjem u društvu. Na vidiku bi visok položaj. Odslije je iza njega stajao državni poglavar, što je Krležu učinilo nedodirljivim; stvarno mu nitko nije mogao ništa nepovoljna učiniti, njegova se riječ slušala, želje ostvarivale, moć narasla do neslućenih visina. Zaista se nađe »u sreće slavi«. Od tada bi osuđen na uzdizanje i hvaljenje bez međa i granica. Često je to dovodilo do mučnina, ali se provodilo i neprekidno narastalo, stupnjevalo. Zvijezda se njegova uspinjaše i propinjaše da bi se našla na vrhuncu, u svojemu zenitu 1963. kada je cijela ta godina bila proglašena Krležinom godinom. Slavljena je 70. obljetnica piščeva života. I prije i poslije, najviše pak tada kađen je i okađivan tamjanom, cvjetaše u njegovu miomirisu kao faraon. I koliko god je sprženo tamjana oko njegove glave, ne bi mu kađenja nikada dosta. U Zagrebu i unutrašnjosti dnevne i tjedne novine i ostala glasila bijahu bogati Njegovim Imenom. Čast ozbiljnim i poštenim perima, ali se od konca drugoga svjetskoga rata za njegovo ime vezale hrpe udvorica, ulizica, trabanata, lakeja, plitkoglavaca, najviše pak karijerista svake boje i soja. Isplaćivalo se vezivati se za njegovo ime. O svima hrvatskim književnicima nije napisano toliko hvalospjeva koliko o njemu, Miroslavu Krleži. Ni po čemu se nije opažalo kako to ne godi njegovoj taštini. Naprotiv! Dodati je kako niti jedan hrvatski književnik nije ni blizu toliki niz godina bio osuđen na kađenje i hvaljenje koliko Krleža.

Ono silno udaranje u talambase i bubnjeve, ona buka, krika i delendeka, zviždanje i pištanje, ciktanje i siktanje kazuju više o jednome vremenu kada su stvarani ovozemaljski bogovi i naravi ulizničkoga soja negoli o samu Miroslavu Krleži. Vlast od njega stvori državnoga književnika kao svojedobno državne majstore zanata, on obječuške prihvati naturenu ulogu. U njoj se odlično snalazio. Uzdizanje M. Krleže rastijaše do neslućenih visina. Vlast ga htjede učiniti Nobelovim nagrađenikom. I mnogo je novca utrošeno na prevođenje njegovih djela na jezike velike kulture i izdavanje istih u nadi da mu švedski kralj uruči besmrtničko priznanje. Kako je Švedska akademija drugačije prosuđivala, naš slavljenik ne posta njezinim laureatom na veliku tugu i žalost Krležinu i onih što stajahu iza njega. Nikada se nije našao niti u užem izboru.

Krleža je pisac brojnih knjiga. Ocjenjujem da trajniju vrijednost imaju pripovijetke Hrvatski bog Mars, roman Povratak Filipa Latinovicza te knjiga pjesama Balade Petrice Kerempuha. Pripomenuti valja kako su Balade Petrice Kerempuha pisane kajkavskim idiolektom, dakle Krležinim umjetnim jezikom. To je jezik starih kajkavskih pisaca, jezik starih kalendara, ljekaruša i sličnih spisa te zagrebačko-kajkavski govor njegova vremena. Svakako velika mješavina. Umjetnički domet navedenih djela ide u prosjek hrvatske književnosti.

Z. Kulundžić iznosi kako je Krleža posjedovao kult ličnosti. Izraz kult ličnosti preuzet je iz sovjetskoga političkog rječnika, stvoren je dvije-tri godine iza Staljinove smrti. Odnosio se na Staljinovu satrapsku vladavinu. Izraz kult ličnosti zaista je eufemizmom za kult moći, iz čega proizlazi zlouporaba te moći. Kult ličnosti bez moći ne znači mnogo, samo je vanjskim sjajem. Najprije moć, onda kult ličnosti kao posljedica te moći. Dokle Krleža nije pridobio moć, ne bi ni njegova kulta ličnosti. Kako pridobivaše moć, tako mu je rastao kult ličnosti. Osnovna je dakle moć u rukama jednoga čovjeka. A ona se u tijeku vremena izrodi u satrapiju. Primjerice, da Krleža ne imaše onoliku moć, ne bi mu bilo beskrajno kađeno, niti bi bio tetošen. Pridobivenom moći služio se po miloj volji. Nije mu se išlo u mirovinu, na primjer, nakon navršene 70. godine. Ne, on nikada nije umirovljen, premda je to morao po zakonu. Bio je dakle iznad zakona! Kada je čuo da Zvonimir Kulundžić piše o njemu knjigu možda nepovoljna sadržaja, policija je zaplijenila rukopis. Vraćen je nakon više mjeseci, ali knjiga nije ugledala danje svjetlo za Krležina života! Može se navesti još sličnih primjera njegove moći.

Čim je Krleža spušten u grob, odmah je, tako reći, stvoren Odbor za izdavanje, proučavanje i korištenje djela Miroslava Krleže, i za očuvanje njegova imena. Zaista nečuveno i bez precedensa u domaćoj i svjetskoj književnosti! Kilometarskim se nazivom željelo obuhvatiti sve i svašta. Donekle u Krležinu stilu. Članovi dotičnog Odbora ostali su dužni objasniti što znači »korištenje djela Miroslava Krleže«. Kako se to *koristi* književno djelo? Dalje, koliko poznam svjetsku književnost, ne doznadoh da je ijedan književnik bio ikada zaštićen ovako nakon smrti, kako stoji u drugome dijelu naziva (»i za očuvanje njegova imena«). Znači u najmanju ruku da je i mrtav osuđen na slavljenje, hvaljenje i uzdizanje, jer će budne stražarske oči motriti na svaku izrečenu i napisanu riječ o Krleži i njegovu djelu. Dakle, o njemu i njegovu djelu ništa što ne bi bilo po ukusu članova imenovanoga Odbora. A zna se kakvo je Odobravao usmjerenje i mjerilo. I Bog zna do kada će se Krleža nalaziti pod zaštitom od pogleda zlih očiju i uroka! Istinu se može pridušiti, odgoditi za druga, bolja vremena, nikako pak uništiti, izbrisati. Ako ne mogu suvremenici suditi o umjetniku i njegovu djelu, činit će to buduća pokoljenja bez straha od bilo kakvih odbora. Jedan pametan pjesnik zapisa: »Pokoljenja djela sude, šta je čije daju svima«. A zaštita, zaštitari i zaštitnici – ustanova pronađena u naše doba – činit će se smiješnim tim pokoljenjima barem koliko i nama sada.

Od osnutka Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda Krleža mu staje na čelo, direktoruje u punome značenju riječi. A taj zavod kao najvažnije izdaje enciklopedije. Književnik, osoba bez prave srednjoškolske naobrazbe te neokončane vojne akademije, čovjek iz čijega pera ne izađe ni jedno zaokruženo znanstveno djelo, preko noći postaje enciklopedistom, sveznadarem. U jesenskoj dobi prvi put stupa u državnu službu. I odmah je postavljen na direktorsku stolicu jednoga Leksikografskoga zavoda gdje se slijevaju sva najsuvremenija znanstvena dostignuća svih struka. Miroslav ni u tome nema premca među hrvatskim književnicima. Svjestan ipak vlastite nesposobnosti, upravo nepismenosti u tome poslu, dovlači k sebi odbačenog

dra Matu Ujevića, urednika Hrvatske enciklopedije (od koje bi objavljeno pet knjiga!) i postavlja ga svojim zamjenikom. Naravski, lavovski dio posla obavlja iskusni, sposobni i marljivi Mate, duša i srce cijeloga pothvata; zaista on nastavlja tamo gdje je prekinuo prije nekoliko godina. Uvijek se međutim zna tko je glavni, odlučujući, tko posjeduje vlast i moć, čija riječ ima olovnu težinu. Kroz direktorove ruke obavezno prolaze natuknice o ljudima našega političkoga života, o suvremenim političarima, raznim ideolozima te političkim događajima novije naše povijesti. Danje su svjetlo ugledali prilozi što ih je on propuštao. Morali su biti takvi kakve ih je direktor želio!

O Ujeviću se tada i nije pisalo, njegov trud i uloga nijesu isticani zato jer bi time bila smanjena Krležina zasluga i veličina. Pazio je direktor da se ne bi objelodanila istina, da se ne bi gdjegod reklo što je čije, i što tko radi, i koliko. Ljudi diktatorskih sklonosti i naravi, gladni položaja i slave ne dopuštaju da bi im itko bio i do koljena. I ako u uređivanju enciklopedije on Mati i ne bi do gležnja, za Matu se ipak ne smjede ni čuti, ni znati. Fric osta glavnim i jedinim kraljem i majordomom u istoj osobi! Pored njega nije mogao biti nitko ni drugim, ni trećim, ni desetim... Kao ni u blizini Velikoga Hozjajina ispod kremaljskih kula.

Tko posjeduje moć, najčešće se njome koristi na svaki način, nepošten i pošten, stvarno onakav kakav mu odgovara u datom slučaju. Jedan od primjera Fricove moći pokazat će događaj s književnikom Slavkom Kolarem. Za razliku od Krleže kojega nijesu peckale uši u partizanima Kolar im se bio pridružio i bio ministrom u prvoj hrvatskoj vladi. Nakon rata nije zakapitaljivao tu svoju prednost. Jednokratno predsjednikovanje na čelu Društva književnika Hrvatske (ne Društva hrvatskih književnika) bi najviši položaj do kojega se uzdignuo. I upravo tu izbi sukob između njega i Ervina Šinka, člana toga Društva. Taj Šinko pisaše na – mađarskome, zatim su njegova djela prevođena na hrvatski i objavljivana. I po tome je onda hrvatskim književnikom! Jednako tako mogao bi biti i Homer, i D. Alighieri, i W. Shakespeare, J. W. Göthe, i L. Tolstoj. Dakako i svaki drugi svjetski pisac kojega je ma i jedno djelo prevedeno na hrvatski! Ali je Šinko kadio Fricu osobno i isticao se u dnevnoj politici kao niti jedan književnik tih godina. Kada izbi sukob između Šinka i Kolara, Krleža je, kako je i očekivati, stao na Šinkovu stranu. Stvarno se više on isticao u tome negoli sam Šinko. I time je Kolareva sudbina bila zapečaćena! Slavko bijaše isključen iz Društva književnika Hrvatske, umjesto njega u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti primljen je nitko drugi već Ervin Šinko. I to u Razred za književnost. Čovjek koji je mucavo govorio hrvatski i pisao na mađarskome. Uzgredice rečeno, ni taj Šinko ne stupi u partizane 1941. premda bi članom KPJ, nego dosta kasnije. Pad kraljevine Jugoslavije zatekao ga u Drvaru gdje je ubrzo izbio ustanak, no unatoč tomu ne prihvati tada pušku! Do kraja života Kolar nije vraćen u književno društvo, Šinko posta akademikom i sveučilišnim profesorom. Kolar je klasikom hrvatske književnosti, Šinko trećerazrednim piscem na mađarskome.

Predočeno je ovdje tek nekoliko zrnaca koja kazuju o Krležinu životnom putu, njegovu karakteru i moći. Danom mu moći obilno se služio. Velmožom je bio i ostao dok ga noge nošahu, do posljednjega daha. Bijaše velik prema dolje, prema potčinjenima i nižima. A prema moćnijima i višima od sebe nije se postavljao, a kamoli im se suprotstavljao. Njima je povlađivao, podređivao se, slušao ih. Slijeđaše Kranjčevićeva Gospodskoga Kastora: »Najlakše k cilju podvita repa«.

Ipak jednom Miroslav zapliva protiv struje, zapravo sa strujom. Na sjednici hrvatskih književnika 1967. podiže ruku za predloženu Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika. Uskoro nakon njezina objavljivanja u tjedniku Te-

legramu bi pokrenuta službena hajka protiv Deklaracije i njezinih potpisnika. Vođom te gonjačine bi Miloš Žanko, ministar prosvjete, po struci pravnik. Naravski, u jezična se pitanja razumio koliko i svaki laik. Kako s položajem raste sposobnost i svakovrsno znanje, to se Žanko i mnogi Žankići upuštaju u razglabanja jezičnih pitanja okomivši se na hrvatske intelektualce (jer nijesu samo književnici izglasovali Deklaraciju). Zbog toga morade Krleža istupiti iz CK SKH. Za svaki slučaj sklonio se u Ljubljanu u prijatelja Josipa Vidmara na kraće vrijeme. No preko toga se brzo prešlo. Pala muha na medvjeda, što se tiče Krleže. Nastavi direktorovati po starom običaju. Miloš Žanko nije Krleži, tako reći, ni kreča obio!

Uoči drugoga svjetskoga rata (1939) Krleža je počeo izdavati književni časopis *Pečat*. U prvome je broju programski članak *Svrha Pečata i o njojzi besjeda*. O tadašnjim našim književnim i društvenim prilika pruža crnu sliku ne birajući ni najteže riječi. Jedna rečenica zaslužuje naročitu pozornost. Glasi: »Sve što je javno štampano, treba da bude i javno kritikovano.« Na veliku žalost, ta je njegova zasada važila za druge, ne za nj, Miroslava Krležu! Ustajao je protiv licemjerja građanskoga društva, ali ne i licemjerja u socijalističkome. Kao da ga u njemu ne bi, niti ga mogaše biti! A o njemu, crvenome buržuju, ništa se slaba nije ni moglo ni smjelo javno napisati i reći. To on uopće nije dopuštao. A malo ih bi koji bi se i usudili štogod nepovoljna o njemu objelodaniti.

Pitati se je pri koncu: odakle Krleži velika moć? Istina, za komunistički pokret u nas, uglavnom za njegov početak, posjeduje stanovitih zasluga, no zakazao je kasnije, naročito u odlučujućem razdoblju. Ne nađe se u partizanima usprkos Titovim molbama i pozivima. Bijaše i drugih književnika i umjetnika što stajahu na ljevici, među njima bi i komunista. S vremenom se priključivahu oružanoj borbi na pobjedničkoj strani, ali se poslije rata osim Nazora ni jedan ne uzdiže do Fricove visine, niti pridobi približnu moć koju imaše on. Štoviše, zaštićivao ga kolega po peru Pavelićev ministar Mile Budak. Na nj računa i glavom Ante Pavelić. Osobno ga poziva k sebi na razgovor i ponuđuje mu nekoliko unosnih položaja, među kojima i katedru sveučilišnoga profesora. Dakako, vješto se izvukao izgovarajući se kako nema ni završenu srednju školu! Rukuje se s Pavelićem, kasnije prijateljuje s Titom. Do Titove smrti veže ih neraskidljivo prijateljstvo. Kako to sve razumski objasniti u vremenu i prostoru? U svemu ima i nešto iracionalna, invanrazumskoga. Kako bih to potkrijepio, predstavit ću slučaj profesora Grge Novaka. Hvaranin Grga Novak kao pristaša politike kralja Aleksandra i slobodni zidar bi postavljen za profesora povijesti na sveučilištu u Skoplju. Nakon raspada kraljevine Jugoslavije prelazi u Zagreb gdje odmah sjeda za katedru povijesti na Filozofskom (onda Mudroslovnome) fakultetu. Na Pavelićev imendan 13. VI. 1944. prima tzv. Antunovsku nagradu, visoko priznanje za predan rad niti punu godinu prije Pavelićeva bijega i propasti njegove tvorevine. Po ratu Novak ostaje na svojemu mjestu, poslije biva ustoličen na položaj predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Vrši tu dužnost do pred svoju smrt. Taj monarhist, slobodni zidar, Pavelićev nagrađenik u socijalističkoj Jugoslaviji dignut je na čelo najviše znanstvene ustanove. Između ostalih rukuje se s Pavelićem, predsjednikom Titom i engleskom kraljicom. Zbog mnogo manjega grijeha prof. Stjepan Ivšić doživljuje mnoštvo neugodnosti. I nikada nije vraćen u Akademiju kojoj Grga bi na čelu.

Oba slučaja – Krležin i Novakov – dosta su bliska, donekle se i dopunjuju. U našim se prilikama, velim ponovno, mogu razumjeti s pomoću iracionalnoga.

Mate Šimundić

Politička misao Stjepana Radića – II.

Marulić je u broju 1/89 objavio esej odvjetnika Gabelice o političkoj misli pok. Stjepana Radića. Radić je predmet mnogobrojnih studija, eseja, monografija i ostalog, što je i razumljivo s obzirom na njegovo značenje u modernoj političkoj povijesti hrvatskog naroda. Ovo tim prije jer su Stjepan Radić i njegovi nasljednici znatno utjecali na oblikovanje hrvatske narodne misli ili bolje rečeno hrvatske narodne duše. Odvjetnik Gabelica je podvrgao kritici političku misao Stjepana Radića, što je potrebno. Kritička misao potrebna je suprotnost mnogim panegiricima pisanim o Radiću, s obzirom na njegovu žrtvu. Nažalost je Gabelica primijenio crno-bijelu tehniku rada davši negativnu da ne kažem poraznu sliku Radića, njegovih misli i njegova djelovanja. Propuste treba utvrđivati, povezujući ih s vrednovanjem cijelog djela i u kontekstu vremena u kom je to bilo. Gabelica ide još dalje vežući slabosti i pogreške Radićeva djelovanja s kontinuitetom slabosti i pogrešaka ranije hrvatske povijesti, na osnovi čega praktično odbacuje dio hrvatske povijesti i neke povijesne osobe i događaje, opet primjenom crno-bijele tehnike. Naravno da je to neprihvatljivo, a pogotovo jer Gabelica te osobe i događaje ne stavlja u kontekst vremena, što znači da zanemaruje jednu od osnova povijesne znanosti, pa čak i onu drugu: vremenske distance.

Bilo kako bilo, moramo prići analizi i pobijanju Gabeličina izlaganja.

I.

Sve Gabeličine reminiscencije polaze od čistoće i čvrstoće hrvatske narodne misli kroz povijest. Takav pristup jedino je moguć, polazeći od samobitnosti hrvatskog naroda i kontinuiteta hrvatskog državnog prava. U mnogim prilikama svoje teške prošlosti taj narod je to i posvjedočio polazeći od Pacta conventa, samostalnog izbora Ferdinanda Habsburškog za hrvatskog kralja godine 1527, Pragmatičke sankcije, zahtjeva Hrvatskog sabora za ujedinjenje hrvatskih zemalja 1878. (koji je zahtjev car i kralj Franjo Josip odbacio, jer je Sabor navodno prekoračio svoje ingerencije) itd. Odgovorni »Stališi i redovi« onoga vremena i za svako vrijeme imali su i pokazivali svoju odgovornost prema svojoj zemlji, svom narodu i poštovanju hrvatskog državnog prava. To je povijesni fakat i nesporno je.

Nikad to nije moglo ići pravolinijski, nego je moralo biti usklađeno s realnim životom i politikom. Taj realni život i politika uvjetovani su geostrateškim položajem našeg područja i naše domovine i značajem tog područja u evropskom prostoru. Na tom prostoru, našem prostoru, lomila su se carstva i osvajači i od formiranja »imperijalne optike« na evropskom prostoru to je tako. To je bila realnost življenja i Hrvati su to morali prihvatiti kao realnost svog življenja i opstanka. U tom su stvorili strategiju svoje politike, djelovanja i prilagođavanja tim prilikama. Nije to bio povijesni oportunizam, niti samo oporba, niti samo čvrstoća, nego primjena raznih sredstava i metoda u povijesnom nastojanju održanja na tom tlu. Prirodno je bilo da je u tom vršena i apsorpcija tuđinskih i susjednih shvaćanja i kultura i sve je to postajalo dio hrvatskog narodnog bića. Tim putom primili smo kršćansku vjeru i zapadno opredjeljenje te tekovine te civilizacije. Kroz nastojanje germanizacije dobili smo ugođaj Mittel-Europe i zajedništvo s narodima Srednje Evrope. Tome je naravno kasnije doprinijela i jedinstvena država tog prostora, kasnije Austro-Ugarska Monarhija. Nije mali utjecaj na nas ostavila i jedna druga imperija, Otomansko Carstvo. Kroz 400 godina turskih ratova na granicama hrvatskog prostora došli smo do još

jedne komponente u svom oblikovanju, čije prisustvo je također dio našeg bića. Moram samo napomenuti značenje latinizma za nas, jer nešto novo o tom kazati nema potrebe. Nasljeđe od Ilira kao prastanovnika ovog područja također nije zanemarljivo u našem oblikovanju. Sve je to na nas utjecalo uz stalne ratove, stoljetne migracije i stvaralo suživot s drugim narodima. U svemu tom nije došlo do tog da smo kao narod ostavili svoje slavensko porijeklo. Ono je temeljni dio našeg bića i drugi su nas uvijek tako vidjeli i priznavali nam to. Priznanje tog porijekla i gledanje na nas kao takve nije uvijek negacija hrvatstva, nego naprotiv njegov sadržaj vidljiv u jeziku, običajima i izrazu-emanaciji narodne duše. Sublimat svega toga je današnja hrvatska nacija u modernom smislu te riječi. Pok. srpski političar, čestiti čovjek, Ljubo Davidović govoreći jednom prilikom o tome rekao je: »Mađari su bili osam stotina godina s Hrvatima i ništa od njih nije ostalo«, – sve se istopilo.

Tjerajući sve zle duhove oko nas Gabelica potpuno zanemaruje socijalna i društvena kretanja evropskog društva, čiji smo dio. Kraj feudalnog poretka i francuska revolucija skoro su potpuno preskočeni kod njega, a bez tog nema pravog pogleda, pa i onog na nas. Odrazi toga bili su prisutni u Evropi, kod nas možda nešto kasnije, ali sigurno s velikim utjecajem. U povijesti feudalnog vremena nacije su ipak nešto drugo, nego nakon francuske revolucije. U tom smislu pojam slavensko i hrvatsko nemaju niti mogu imati razgraničenja u današnjem smislu. Postojali su hanzeatski savezni gradovi kao njemački, ali bez tog naglaska, Italija je zemljopisni pojam; to nije Ujedinjena Italija.

Francuska revolucija je donijela rasap feudalizma kao poretka, uspon građanskog sloja i liberalizam i formiranje modernih nacija. Rezultat tih »procesa« bili su i moderni evropski imperijalizmi i imperijalne države kao Njemačka, Italija, Rusija i dr. Pored njih ili u njihovoj sjeni nastali su i oni mali imperijalizmi, od kojih je važno u ovom dijelu Evrope spomenuti mađarski, srpski, češki i bugarski. Hrvati nisu potpuno i do kraja oformili svoju »malu imperijalnu optiku«, bar ne do kraja, makar je takvih nastojanja bilo u prilikama moderne hrvatske nacije. Njihovo nastojanje bilo je čak više okrenuto jednom civilizacijskom kodeksu, kako bi se današnjim riječima kazalo. Taj kodeks bio je odmah u sukobu s »velikim i malim imperijalizmima«. Borba s njima nije bila lagana. Stoljetna venecijanska nastojanja za istočnom obalom Jadrana, – za hrvatskom obalom dobila su novi poticaj u talijanskom imperijalizmu. Poznati razvoj događaja u Mađarskoj stvorio je jedan mali imperijalizam koji nije birao sredstva u uspostavljanju povećane mađarske uloge u ovom dijelu Evrope. Žrtve su trebali biti okolni narodi. Prije svega Hrvati, Slovenci, Srbi i Rumunji.

U obrani svoje egzistencije na svom prostoru Hrvati su često kao svoj ulog u toj borbi imali i slavensku uzajamnost, panslavizam i južnoslavensku solidarnost. Zanesenjaci i stvaraoci vizija su se tim služili. Spomenut ću samo najvećeg među njima, Križanića, koji je postao i žrtva, ali je ostao pri svom »credu«, što nije bilo na štetu hrvatstva, ali nije ni imalo veze s političkim pragmatizmom. U 19. stoljeću, nakon francuske revolucije, to je poprimilo pragmatičan kulturni i politički sadržaj. U tijeku toga nastala je i moderna hrvatska nacija. To joj inače nitko ne osporava. Druga je stvar što je pragmatična i dnevna politika nepravolinijski morala raditi, pa je ili pogrešno radila ili neka nastojanja uspješno provodila. Mislim da je Gabeličin stav o »nebuloznosti Ljudevita Gaja« neprihvatljiv. Gaj nikad nije oformio niti državnopravno oblikovao svoju politiku u jugoslavenskom unitarizmu, ali je htio pomoću solidarnosti Južnih Slavena postići njihovu zaštitu od tuđih imperijalnih osvajanja. U odnosu na Hrvate, to je bilo usmjereno na obranu od germanizacije, ma-

đarizacije i latinizacije. Uostalom i ime njegova preporodnog pokreta nije bilo jugoslavensko, nego ilirsko. U tom nastojanju on je tražio stare korijene jezika, pisma i kulture, kao i dio kulturnih nastojanja inače. Dogovor o jeziku u polovici 19. stoljeća u kom su sudjelovali Gajevi sljedbenici nije bio na Gajev poticaj, nego na poticaj austrijskog službenog slavista Kopitara, zatim Dobrovskog, Šafarika i drugih. Gaj je favorizirao glagoljicu, bosančicu, glagoljske sakralne obrede i drugo kao naše stare korijene. Prihvatio je štokavski govor kao pravi hrvatski govor, polazeći od tog da svi štokavci nisu Srbi i da je dio stare hrvatske književnosti napisan štokavskim govorom (dubrovačka književnost, književnost hrvatskih katolika Bosne, književnost u Slavoniji, kod bunjevačkih Hrvata i dr.). Reformu hrvatskog književnog jezika izvršio je bez Srba i posebno. Ničim nije tražio zatiranje hrvatske nacije. Spjevao je i budnicu »Još Hrvatska ni propala«. Ne znam u čemu je njegovo antihrvatstvo. Zar solidarnost Južnih Slavena u tom vremenu nosi antihrvatstvo u sebi?

Moderna jugoslavenska misao sasvim sigurno je nastala kod Hrvata. Točno je da se njenim protagonistima mogu smatrati biskup Štrosmajer i Franjo Rački. To je već bilo i nastojanje praktične politike, naravno da je imalo i svoje državnopravne aspekte. Čime su njih dvojica bili motivirani, nije bitno. U novije vrijeme prof. Šuljak, a prije njega i drugi obrađivali su to. Mogao je to biti imperijalni aspekt politike tadašnje podunavske monarhije, možda posao katoličke penetracije prema istoku, možda i istinsko nastojanje ujedinjenja jednog prostora ili pokušaj da Hrvati postanu nositeljima jugoslavenskog jedinstva. Nije to sve skupa bitno. Može se zaključiti da čak ni to nije polazilo od negacije hrvatstva i opstanka hrvatskog naroda. Temeljno je da su ta nastojanja politički propala, jer nije došlo ni do narodnog jedinstva, ni do jedne književnosti, ni do jedinstva crkava, ni do jedinstvenog gospodarskog prostora. Kulturnim rezultatima tog djelovanja ostali su Jugoslavenska akademija, Zagrebačko sveučilište, Štrosmajerova galerija i dr. Kasnije jugoslavenstvo bilo je na javnoj sceni kad god je u dnevnoj politici trebalo izvući koristi od njega po hrvatsku stvar, kao kod Supila u borbi protiv Londonskog ugovora iz 1915. i protiv cijepanja i dijeljenja hrvatskih zemalja. Trumbićevo jugoslavenstvo u vrijeme Versajskog mira bilo je protiv podmirenja računa velikih sila dijeljenjem hrvatskih zemalja. U novom vremenu treba kazati da Austro-Ugarska Monarhija nikad nije pokazala naročitu blagonaklonost prema Hrvatima i njihovim zahtjevima, kao ni prema nekim drugim, posebno slavenskim narodima. Uzrok tog stava je stvaranje jugoslavenske i drugih novih država nakon prvog svjetskog rata. Austro-Ugarska nije htjela prihvatiti i provesti trijalizam sve do dana svoje propasti.

Mora se izvršiti jedna digresija na ovakav pristup razvoju događaja. Jugoslavenska misao nije prihvaćena kod Srba, koji su na početku 19. stoljeća stvorili svoju državu, kao ni kod drugih naroda na prostoru Južnih Slavena. Tek kasnije će doći do Garašaninova »Načertanija« i stvaranja »male imperijalne optike srpske države«. Njezine žrtve također su trebale biti okolni narodi, a među njima i Hrvati. Ta stvar je nametana sredstvima sile i političkih računica, ali jednostavno nije uspjela. Pobijedilo je ono narodno »svaka sila za vremena«. Prouzročilo je to mnogo nevolja, problema, pa i žrtava, ali jednostavno nije uspjelo. U neuspjehu tog »Načertanija«, pored otpora onih kojih se to ticalo ili koje je pogađalo, dobar udio ima i srpski narod koji se ne može poistovjetiti s »malom imperijalnom optikom« srpske države. Ne treba zaboraviti solidariziranje dobrog broja Srba s borbom protiv toga. Navest ću primjer parlamentarnih izbora 1935. i 1938. godine, kad je stotine tisuća Srba glasalo za prava hrvatskog naroda, za slobodu i državnopravni status Hrvatske. Bilo je

naravno i obratnih situacija, u čemu krivica nije samo na Srbima nego više put na obostranim pogreškama. To je samo dokaz da hrvatska politika ne može imati samo jednu dimenziju – onu antisrpsku.

Posebno u ovom moram nešto reći o Srbima koji žive među Hrvatima. Nije važno kako su stigli na te prostore. Činjenica je da su bili graničari, braneći moćnu monarhiju i hrvatski prostor od tuđinskog osvajača i njegova zuluma. Političku manipulaciju s njima počeo je tuđin, točnije: ban Khuen Hedervary. On od njih stvara elemenat unutrašnjih suprotnosti u Banskoj Hrvatskoj i to baš u vrijeme pokušaja primjene Garašaninova »Načertanija«. Naravno, to se negativno odrazilo. Pored srpskih zabluda u tome bilo je i drugih, među njima i hrvatskih. Svetozar Pribićević bio je u kontinuitetu i jednog i drugog. Sve mu to nije za pohvalu. Za pohvalu mu je uviđanje vlastitih zabluda i grijeha mladosti i života, njihovo priznavanje i istrajavanje na tome pozitivnom preokretu do kraja života.

II.

Stjepan Radić je bio dijete i čovjek vremena u kome je živio. Nitko mu ne može negirati natprosječnu nadarenost, maštovitost i erudiciju. Ne čini to doduše ni Gabelica. Pri svemu tome sa sela je ponio ne samo poznavanje svih onih etičkih vrijednosti koje su stoljeća nataložila u životu hrvatskog sela. Te vrijednosti čine temelje odnošaja u životu među ljudima, odnosno seljačku kulturu kao način života. Kao posve mlad, Radić je jako mnogo putovao, pješice obilazio mnoge hrvatske krajeve i one druge, vidio i doživio »slavensko seljačko more«, kako je govorio. Spalio je, skupa s pjesnikom Vidrićem i ostalima, mađarsku zastavu, prigodom dolaska cara i kralja Franje Josipa u Zagreb (na otvorenje zgrade Hrv. narodnog kazališta). Imao je mladost punu života i susreta, što nije ostalo bez traga na osobnim njegovim opservacijama i vizijama. Napisao je skoro 30 knjiga iz raznih područja (»Moderna kolonizacija i Slaveni«, »Financijalna znanost«, »Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu« i dr.) Kako je Gabelica došao do zaključka da je Stjepan Radić bio slabog obrazovanja nije jasno. Čovjek koji je bio zagrebački i praški student (kamo je otišao nakon spaljivanja mađarske zastave) diplomant visoke L' école des sciences politiques u Parizu, urednik novina, slušač Tome Masarika, Micheleta iz narodnoznanstva i ostalih, pa slabo obrazovan. To jedno s drugim ne ide. Činjenica je da je Radić bio slabog vida, kako kaže Gabelica, pa zar mnogi vrlo obrazovani ljudi slabog vida kroz povijest nisu bili i geniji i daleko natprosječnog obrazovanja. Postavlja se pitanje što je Gabelica htio ovom tvrdnjom i zaključkom. Nije to nikakav argument za minoriziranje jedne povijesne osobe. Radićevi stavovi u životu prema čovjeku, obitelji, narodu i ljudskoj zajednici bili su primjer ljudima njegovog vremena. Nakon utvrđivanja Radićeva političkog djela, spisateljskih nastojanja i rezultata te njegovih čovječnih komunikacijskih stavova, kako se može tvrditi da je on bio eklektik ili još i improvizator?

Radićevo javno i političko djelovanje Gabelica je podijelio u tri razdoblja: ono do studenog 1918. godine, od studenog 1918. do ožujka 1925. i ono do kraja života u kolovozu 1928. godine. On tu podjelu vrši njezinim vezivanjem za neke dramatične događaje ili političke obrate. Takav pristup je nepoželjan, jer suština tog je sasvim drukčija.

Prvi period Radićeva djelovanja je onaj koji je bio priprema za osnivanje Hrvatske seljačke stranke. To vrijeme je trajalo do prosinca 1904. i osnivanja stranke u selu Hrastovici kod Petrinje. Antun Radić zajedno sa Stjepanom već godinama izdaje list »Dom hrvatskom seljaku za razgovor i pouku«, koji je pripremao selo za jednu

takvu organizaciju. Sam Radić je mnogo putovao po selima Banske Hrvatske, objašnjavao temelje nove stranke (napisao i knjižicu »Najjača stranka u Hrvatskoj«), doživljavao u tom nerazumijevanje i neugodnosti, ali je zajedno s bratom Antunom krčio put stranci i organiziranju hrvatskog seljaštva. To je jedan težak i značajan period Radićeva života i njegovih političkih iskustava. Na selu je bilo prisutno političko neznanje i pomanjkanje političkog odgoja. Selo je bilo i predmetom političkih manipulacija bez svog dubljeg interesa. Čak je i izborno pravo glasa za seljake bilo ograničeno. Djelomičnu korekciju ovog predstavlja doduše rad Stranke prava. Pojava seljačke stranke nije se zasnivala na ranijem dociranju sela nego na njegovoj interpretaciji. Pojava tog ruralizma u Hrvatskoj nije bila nikakva tehnološka stvar i potreba tehnologije rada u selu.

Osnivanjem Seljačke stranke nastao je i nov period u djelovanju Stjepana Radića. On je sada već u zrelim godinama, šef jedne političke organizacije u Hrvatskoj među drugima. To je vrijeme sloma kuenovštine, kad se otvaraju novi politički horizonti i stvaraju nove podjele s kojim će se dočekati odlučujući događaji prvog svjetskog rata. To novo kretanje i slom kuenovštine donijet će Riječku i Zadarsku rezoluciju. Austro-Ugarska nije našla način da se u tom vremenu prestroji i time spasi od kasnijeg raspadanja. To stvara uvjete za razbijanje njezina okvira, bez obzira na ono što se nalazi »iza druge obale«. Možda općenito hrvatska politika, uključujući i onu pravašku, stvarno nije ni gledala šta je na onoj drugoj obali, ali je tražila razbijanje okvira Austro-Ugarske. Ostarjeli car i drugi faktori nisu mogli sagledati da bi možda trijalizam spasio od prelaska na tu obalu.

III.

U događajima u vrijeme Austro-Ugarske, nakon Khuenove ere Radić nije postao značajan politički faktor, pogotovo ne onaj iz prvog plana u hrvatskoj politici. Cijeli period do kraja rata on je samo predsjednik jedne od stranaka i to one na margini. HSS je u tom periodu samo u jednoj saborskoj sesiji uspjela postići 9 zastupničkih mjesta, što je velika manjina. Novo unutrašnje pregrupiranje s vidikom na predstojeće događaje upravo najmanje je zahvatilo njegovu stranku. Ona nije bila na jugoslavenskom konceptu, ali ni čvrsto na pozicijama hrvatskog državnoga prava. Ukoliko nije bilo šanse za trijalističko rješenje i preuređenje, normalno je bilo kod Radića i drugih otvaranje opcije zajedništva Južnih Slavena. Prethodno to ga nije smetalo u suradnji s dijelom pravaških snaga za uvođenje trijalizma u Austro-Ugarskoj. Znači da je u svakoj alternaciji tražio uređenje državnopravnog položaja Hrvatske na nov i kvalitetniji način. To je suština stvari. Kako je okvir Austro-Ugarske sve više zatvarao hrvatsku perspektivu, tako su se hrvatske snage sve više primicale prema rješenju zajednicom Južnih Slavena. Treba znati da je Jugoslavenski odbor već od početka rata taj austro-ugarski okvir odbacio, odbacujući dalje svaki pokušaj u tom okviru. Nakon odlaska jednog od domovinskih prvaka, Barca, u Švicarsku radi kontakta s Jugoslavenskim odborom postaje potpuno jasno da se cijela hrvatska politika mora pomicati prema jugoslavenskom okviru i rješenju. Izraz toga je Krfska deklaracija, ali u njoj je izrazita odredba o kvalificiranoj ustavnoj većini i konstituciji. Druga je stvar što se druga strana kasnije u tome ponašala na nemoralan način. Stjepan Radić nije kreator te djelomične i postupne preorijentacije. On je čak bliže trijalističkim nastojanjima dijela pravaških snaga. To su činjenice iz ondašnje realne politike. Ideološki ekscerpti ništa ne mijenjaju na tome. U toj jugoslavenskoj orijentaciji hrvatske politike nije skoro nitko izostao, pa čak ni Stranka prava. U toj orijentaciji je bila široka lepeza stavova i pristupa od onih o razbijanju

hrvatskog prostora i jedinstva Joze Smodlake (Joze Stodlake kako ga je zvao Stjepan Radić) do onih obratno ekstremnih. Srpski dio hrvatske politike bio je više nego je trebao i smio u jugoslavenskoj orijentaciji, što će mu se kasnije osvetiti kao bumerang za Svetozara Pribićevića i ostale. Nakon pucanja okvira Austro-Ugarske Stjepan Radić i HSS otići će najdalje u obrani interesa Hrvatske, što će mu pribaviti podršku hrvatskog stanovništva. Pored toga, HSS će najbolje uočiti značaj socijalnih i gospodarskih promjena i potresa koje je donio rat i dat će najbolji odgovor na narasle probleme. U jednom prijelomnom vremenu sve će to pribaviti podršku ogromne većine hrvatskog naroda, a prije svega seljaštva. Nije tu bilo »eklektičkog« prelaska iz jednog u drugo. U noći 24. studenog 1918. u Hrvatskom saboru glas Stjepana Radića bio je proročki glas za »guske koje su išle u maglu«. Ideali i ideologija nešto su drugo od političkih odluka, pogotovo u kritičnim trenucima. Sve te stvari Radić je dobro razgraničio i postavio na pravo mjesto. Smiješna je Gabeličina tvrdnja kako je Radić taj govor naknadno rekonstruirao u zatvoru, kao nešto eventualno nesigurno. Sasvim je mogućno da su tu stvar mogli i drugi naknadno rekonstruirati kao slušatelji, a kamoli ne autor sam i to tako fenomenalnog pamćenja kakvo je imao Radić. Sva ta nastojanja nažalost nisu imala posebnog uspjeha, jer je versajska Jugoslavija nastajala na potpuno drugoj osnovi, u pobjedničkoj euforiji, pri zanemarivanju prava naroda na samoodređenje, mimo 14 točaka predsjednika Wilsona. Radić je svojim skupljanjem potpisa za Mirovnu konferenciju u Parizu stao protiv novog stanja stvari i novog kraljevstva, ostavljajući mogućnost stanovništvu tog istog kraljevstva da sprazumno nađe rješenje problema, bez vanjskog faktora. Pobjednička euforija nažalost je odstranila razum.

IV.

Preostali dio života do svoje smrti Stjepan Radić je najvećim dijelom upotrijebio za organiziranje hrvatskog naroda, a tu stvar Gabelica potpuno ispušta iz vidokruga. Stalno se on nalazi među hrvatskim svijetom, ukoliko nije u zatvoru ili inozemstvu. Putuje skoro opet od sela do sela, od grada do grada. Ne smiju se preskočiti narodni zborovi počevši od onih velikih spektakularnih kao na Borongajskim livadama u Zagrebu, Vrpolju, Krašiću, Koprivnici, Dubrovniku, u Sarajevu, do onih manjih u skoro svakom selu na dalmatinskim otocima, u bosanskim planinama, do slavonskih i bečkih ravnica, gdje god ima Hrvata. Na skupštini u Koprivnici videći ili još bolje osjećajući ogromno narodno mnoštvo, on svoj govor počinje riječima: »Veličanstveno je silno i uzburkano more naše, ali još je veličanstveniji mirni, svjesni i organizirani narod«, taj organizirani i svjesni narod postao je cilj njegove politike. To postaje sredstvo pred kojim će prije ili kasnije morati pokleknuti sila i nepravda. Tako je nastajala najveća politička organizacija u modernoj političkoj povijesti Hrvata. Kasnije, u vrijeme njegova nasljednika, ona će stvoriti i proširiti takve organizacije u kojima će se naći organiziran cio narod. Pored organizacije HSS, ravnopravno među Hrvatima djeluju: Hrvatski radnički savez, Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatska seljačka i građanska zaštita, Savez hrvatskih privatnih namještenika i da sve ne nabrajamo. Sve je to prožeto organizacijskim smislom u duhu devize čovječnosti, pravice i slobode. Kako je Gabelica došao do toga da, praveći poredbu između Mahatme Gandija i Radića, dade tako negativnu ocjenu Radiću također je nejasno. Gandi je također nastojao Indiju vratiti njezinoj izvornosti, a u političkoj borbi koristio se građanskom neposlušnošću. Umjesto neposlušnosti, Radić se borio organiziranošću i samopomoću. Gandi je u sredstvima borbe imao uspjeha, ali i hrvatski seljački pokret u svojim sredstvima borbe. Ustav mirotvorne seljačke republike Hrvatske bio je zapravo program za 21. stoljeće, pravi program civilnog društva, kad ga danas retroaktivno ocjenjujemo.

Još jedna stvar se mora pri ovom konstatirati. Radić je na svoj način ujedinio sve Hrvate u domovini. Učinio je to na dubokoj osnovi praveći od seljaka i malog čovjeka nositelja hrvatske politike. Negdje se prvi put osjetilo takvo jedinstvo kao kod bačkih Hrvata, Hrvata u Bosni, Boki Kotorskoj i nekim drugim krajevima. (U tom pogledu ranije je nešto učinilo starčevićanstvo, ali u uskom građanskom sloju.) To je bio pravi put realizacije hrvatske državnosti i rezultati tog će doći kasnije, jedanaest godina nakon Radićeve smrti.

V.

Teškim riječima odvjetnik Gabelica se okomio na Radićevu realnu politiku, u vrijeme kad je stajao na čelu hrvatske politike, nakon prvog svjetskog rata. Književnik Krleža nazvao je taj period »Deset krvavih godina«. On je zajedno s Augustom Cesarcem u brošuri »Stjepan Radić i republika« podvrgao Radićevu politiku kritici na sličan način kao Gabelica sada. Kasnije se Krleža toga odrekao, dajući drugu ocjenu Radiću. Nova država-Kraljevstvo SHS – osim djelomičnog provođenja agrarne reforme, nije kao država i vlast ništa učinila za poboljšanje materijalnih i socijalnih prilika naroda. Uspostavljala je grubu vlast nasiljem, ne pomažući privatno poduzetništvo, koje je napredovalo mimo nje i bez nje. Umjesto toga stvarala je razgranatu birokraciju kao moloh koji je pomoću budžeta i drugim sredstvima pio krv osiromašenom svijetu u teškim poratnim prilikama. Vlast je podizala luksuzne palače u Ulici Miloša Velikog i na drugim točkama, kao prostor svoje moći u državnom centru. Dobro je te odnošaje opisao Rudolf Bićanić u svojoj poznatoj knjizi »Ekonomska podloga hrvatskog pitanja«. Sve to je stvaralo veliko nezadovoljstvo do granica pobune (slučaj pobune vezane za žigosanje stoke u Banskoj Hrvatskoj po vojnim vlastima). Sve to nije pomoglo da se vide zablude puta kojim se išlo. Mirovna konferencija u Parizu stvara sanitarni kordon prema Njemačkoj i Rusiji u Evropi (kasnija Mala Antanta). Kraljevstvo SHS je u tome. Svi unutrašnji problemi tog područja su prepušteni na milost i nemilost novoj vlastodržačkoj kliki, koja u stilu pobjedničke euforije postupa krajnje bezobzirno. Ne uspjevši ništa učiniti u prelazu u novo stanje, Radić se direktno i otvoreno suprostavlja toj sili i nepravdi.

Iz tog se rodila njegova deviza: »republika svemu svitu dika«. On tu republiku uspostavlja ustavom mirotvorne, čovječanske, seljačke republike Hrvatske. Ona počinje da živi i organizira se bez vlasti, mimo vlasti ili protiv nje. Normalno, ona za to nema međunarodnog priznanja i sankcije. Radić odlazi u Zapadnu Evropu da bi dokazao pravo hrvatskog naroda na svoj put, ne uzimajući protivljenje Srbiji kao argument. Tamo mu vele da je kraljevstvo »fait accompli« i da svojoj borbi organiziranog naroda dadne oblik parlamentarne borbe, jer Hrv. republikanska selj. stranka nije priznavala ustav Kraljevstva SHS, ni parlament, ni monarhističko državno uređenje. Radić je u tom vidio dio kompromisa i neprincipijelnosti i radije to odbijao. Nakon toga odlazi u Sovjetski Savez, prvu zemlju sa socijalističkim uređenjem i najveću slavensku zemlju. Tamo je dobio podršku u svojoj borbi, ali je ta velika zemlja nemoćna da mu pomogne, jer ona nije ni instalirala novi evropski poredak, a on je dijelom bio uperen i protiv nje. Smatrajući tu vezu značajnom za budućnost, upisuje on svoju stranku u Seljačku internacionalu. Vlastodršcima kod kuće je to argument za primjenu krajnjeg nasilja i »obznanu« ranije donešenu protiv Komunističke stranke protežu na HRSS. Mjerama vanrednog stanja rastjeruju se sve organizacije HRSS, a cijelo vodstvo stranke zajedno s Radićem našlo se u zatvoru. To je

bila unutrašnja stvar države bez međunarodnih posljedica i utjecaja. U toj situaciji Radić donosi odluku o prelasku i na parlamentarni način borbe. Stranka se »našla pri vlasti, ali ne na vlasti«. Preduvjet takvog priznanja HSS bio je priznanje ustava i dinastije Karađorđevića na čelu države.

Tako počinje jedna nova faza njegove borbe za prava hrvatskog naroda koja će trajati do njegove smrti. Ne treba poricati da to nije utjecalo na manje kolebanje hrvatskih redova. Pored 67 skupštinskih mandata HSS pojavila su se još dva hrvatska: Ante Trumbića i Ante Pavelića. Nije to bio potres, niti se tako može označiti. Završit će se to nakon njegove smrti time da će i njih dvojica prići zastupničkom klubu HSS.

Na drugoj strani parlamentarnom borbom Radić je proširio osnovu borbe protiv režima. Stvoren je »prečanski front« i hrvatski narod dobio je trajne i djelomične saveznike u borbi protiv režima i centralizma. »Enfant terrible« tog vremena, Svetozar Pribićević, uvidio je svoje zablude i postao suborac Hrvata protiv režima, i takav će ostati do kraja života. Skupa s njim će to biti i dio Srba u prečanskim krajevima. Drugi dio Prečana u Slovenskoj ljudskoj stranci Antona Korošca i Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji Mehmeda Spahe ostat će u suradnji s režimom radi sitnih vlastitih probitaka, ali uvijek s povećanim okom na povećane mogućnosti prečanske borbe protiv centralizma i željom da borba prečanskog fronta uspije. Sve to nije bio baš mali kapital zarađen u parlamentarnoj borbi. Kasnije nakon uvođenja 6 – sječanjske diktature kralja Aleksandra to će je još više kapitalizirati. Pred tim općim frontom borbe protiv diktature i centralizma morat će režim nasilja ustuknuti. Početak preuređenja Kraljevine Jugoslavije i stvaranje Banovine Hrvatske nije samo ustupak u strahu od II. svjetskog rata, kako je to u jednom svom predavanju ustvrdio prof. Ljubo Boban, nego i rezultat dugotrajne, uporne i dobro organizirane borbe Hrvata. Ona nije ostajala bez utjecaja na ponašanje Srba i na prilike među njima. Kako sam prethodno napomenuo, Radićev nasljednik Vlatko Maček dobivao je stotine tisuća srpskih glasova. Moglo se je dogoditi da on prilikom svog dolaska u Beograd 1938. godine, nakon »Sporazuma u Farkašiću« bude dočekan kako nikad nitko nije dočekan u Beogradu između dva rata. Došavši u Beograd, pred 150.000 srpskih seljaka i građana dr. Maček im otvoreno izjavljuje »Ovu i ovakvu državu hrvatski narod neće braniti« i desetine tisuća ljudi to oduševljeno pozdravljaju. Sve stvari iz prošlosti ne mogu se promatrati iz sadašnjeg trenutka, nego iz konteksta onog vremena i potrebne distance.

U hrvatskom narodu je stvorena apoteoza Stjepana Radića, što nije nikakvo čudo s obzirom na njegovu spremnost na žrtvu, pa i samu žrtvu u borbi za prava hrvatskog naroda. Možda ta stvar nije omogućila da se stvori pravilna valorizacija i kritičko vrednovanje njegova djela i svih zasluga u cjelini. Prirodno je da je u takvom djelu, u teškim trenucima borbe, bilo slabosti i pogrešaka. Njih prvo treba uočiti, utvrditi i – povezati ih s ukupnim djelom, tako da dobiju pravu dimenziju i težinu. Gabelica nije nažalost išao tim putom.

Drago Stipac

Pripis »Političkoj misli Stjepana Radića«

U »Maruliću« (1989, br. 1, 7–31) tiskan je članak I. Gabelice *Politička misao Stjepana Radića*. Pisac je htio »da upoznamo i vrednujemo njegovu političku misao« prema kriteriju koliko ona podupire »hrvatske narodne težnje za životom i slobodom«, tj. koliko je Radićeva misao (i djelovanje) čuvala hrvatsko ime i državnost. Pozornost su mi privukli očit nerazmjer prostora koji je pisac posvetio samoj misli (možda četvrtina teksta) i piščevo ocjenjivanje naslovnika.

Pisac kaže da je Radić »istaknuta ličnost hrvatskog političkog života«, priznaje mu zasluge u organiziranju i mobilizaciji Hrvata proti hegemonističkom i centralističkom režimu te mučeničku smrt. U ostalome pisac hoće biti kritičan, ali se njegova interpretacija pretvorila u prilično nepotkrijepljenu »optužnicu«, pa o tome valja nešto reći čitateljima »Marulića«.

Razlučujući hrvatsku politiku i političare prema crno-bijeloj shemi, pisac proglašuje Lj. Gaja, F. Račkoga, J. J. Strossmayera, tzv. naprednu omladinu i F. Supila nositeljima »protuprirodne [...] težnje za uništenjem hrvatskog naroda njegovim pretapanjem u novi ili drugi narod«. Budući da je Radić do polovice studenoga bio »pod velikim utjecajem Račkoga i Strossmayera i drugih prvaka jugoslavenske unitarističke i panslavenske misli« i budući da je »širio ideju panslavenstva, jugoslavenstva i hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva«, Radić je također išao na ruku velikosrpskoj propagandi i bio među takvima koji su dovodili u pitanje hrvatsku narodnu i državnu opstojnost. Pisac mu priznaje kratkotrajno otrežnjenje u 1917, kada Radić korigira svoja gledišta i upozorava na pogibeljno nerazumijevanje hrvatske politike u Srba, ali odmah nastavlja kako se Radić potkraj prvoga svjetskog rata izravno uključuje u rad na stvaranju jugoslavenske države, kako ne traži da se prije urede odnošaji između naroda koji u nju ulaze (što i nije mogao jer ih nije priznavao posebnim narodima), kako se ne protivi politici Narodnoga vijeća te da stoga on tada niječe hrvatskom narodu subjektivitet i da radi za jugoslavensku državu, »u kojoj se hrvatskom narodu ne osigurava takav državnopravni položaj koji bi mu osigurao slobodan razvitak kao posebnom narodu«. Takvim pak svojim djelovanjem Radić nije mogao pridobiti seljaštvo, koje je bilo »i te kako svjesno svoje hrvatske pripadnosti i narodne posebnosti«, a budući da je morao predvidjeti budućnost i protuhrvatsku stvarnost ujedinjenja, snosi dio krivice što su Hrvati došli pod »velikosrpski jaram«, tj. Radić je »nanosio štetu hrvatskom narodu«.

Kada je, nakon rata, spoznao protuhrvatsku stvarnost – nastavlja I. G. – Radić se počeo »udaljavati od jugoslavenstva i pod utjecajem širokog nezadovoljstva hrvatskih seljaka i intelektualaca prihvaćati hrvatsku političku misao, boreći se za očuvanje hrvatske države«. Pri tome ističe kako Radić ni tada, kao ni u studenome 1918, nije bio jedini branitelj interesa hrvatskoga naroda, dapače on se u sve kasnije uključio. Uskladivši svoj program »s prirodnim težnjama hrvatskog naroda«, Radić ga organizira i mobilizira, »postaje simbol borbe hrvatskog naroda proti velikosrpskoj tiraniji i neosporni vođa«, pod čije se vodstvo »svrstao gotovo cio hrvatski narod«. Iako mu ni tada misli nisu bile »zrelije ili barem uvijek zrelije nego što su misli nekih drugih hrvatskih rodoljuba«, Radić, dakle, dolazi do »ispravnog shvaćanja o potpunoj hrvatskoj narodnoj samobitnosti« i u državnopravnom pogledu do konfederativnog shvaćanja. Pisac pri tome pobija ocjenu da je Radić »osvijestio hrvatski narod a naročito hrvatsko seljaštvo« i osobito da je dovršio formiranje hrvatske nacije u modernom smislu. On misli da se hrvatski narod davno prije formirao, i da na

to nije mogao Radić djelovati budući da je sam bio neformiran i da je do kraja rata svojom političkom misli »djelovao suprotno hrvatskim narodnim ciljevima«. Najposlije pisac oštro osuđuje Radićev put u Rusiju i zaokret u politici prema Beogradu 1925. Kaže da je bez precedensa u hrvatskoj povijesti »da se zakoniti hrvatski predstavnici odriču borbe za hrvatsku državnost, pristajući na brisanje svih njezinih tragova« i da je »ovim Radićevim činom otvoren put asimilaciji Hrvata, pa je to jedan od žalosnijih događaja u hrvatskoj povijesti [...], što se ničim opravdati ne da«. On misli da Radić nije smio priznanjem monarhije i centralizma »ni pod kojim uvjetima žrtvovati najvitalnije interese hrvatskog naroda«, da »kapitulacijom nije spasio nikakve interese hrvatskog naroda«, da kapitulacija nije bila jedini izlaz, a ako i jest, »onda je za to odgovoran Stjepan Radić«. Prema piscu, Radić se trebao odlučiti na dugogodišnje tamnovanje što bi ojačalo Hrvatsku seljačku stranku, za koju pisac ionako misli da se već tada nepovratno dezintegrirala i da su taj proces samo privremeno zaustavili atentat na Radića i kraljevska diktatura. Pisac, doduše, priznaje Radiću da se i nakon političkoga zaokreta borio »protiv beogradskoj čaršiji«, ali i tvrdi da borba »nije sigurno zadovoljavala hrvatski narod, jer nije vodila računa o njegovim prirodnim težnjama za životom i za slobodom«, a budući da nije odgovarala ni velikosrpskim krugovima, ovi su ga dali ubiti.

Pisac je, dakle, upotrijebio dosta teških riječi za »istaknutu ličnost hrvatskog političkog života« i narodnoga mučenika. Je li bio u pravu? Bojim se da je više sablaznio čitatelja nego što mu je ponudio dobra. Stoga bih upozorio na neke pojedinosti koje mogu pomoći čitatelju da se snađe, a željeti je da dobijemo temeljitu biografiju Stjepana Radića.

Točno je da su na Radićevo zrenje utjecali narodnjački prvaci i njihova ideologija, ali je isto tako potrebno upozoriti da je on rastao u doba uspona pravaške ideologije i da je bio »prodahnut hrvatskim državnim pravom i hrvatskom državnopravnom idejom« (Korespondencija Stjepana Radića, priredio B. Krizman, Zagreb 1972–73, I, 471; dalje KSR) – kako je o svojoj stranci pisao 1909. predsjedniku Starčevićeve stranke prava, Mili Starčeviću – tj. pravom hrvatskoga naroda na vlastitu državu u tradiciji nezavisne srednjovjekovne hrvatske državnosti u kasnijim zajednicama s Ugarskom i Austrijom. U tome je duhu o sjedinjenju hrvatskih zemalja i njihovoj samostalnosti govorio još 1893: o »vječnoj težnji svega hrvatskoga naroda, težnji za ujedinjenjem, za slobodom«, i pozivao: »Visoko dignite zastavu hrvatskoga državnoga prava, daleko raširite plamen hrvatske narodne svijesti, duboko usadite u srca vjeru u ujedinjenu i samostalnu Hrvatsku« (S. Radić, Politički spisi, priredio Z. Kulundžić, Zagreb 1971, 113–4, 118; dalje PS). On je »cijelu Kraljevinu Hrvatsku« vidio u okupljanju pod banskom vlašću Dalmacije, Hrvatske i Slavonije kojima bi se pridružili još »Rijeka, Međumurje, Istra i jedan dio Bosne, koji se *još* danas na kartama zove turska Hrvatska« (PS, 164; ponekad je računao i s cijelom Bosnom, *Dom*, 1907, br. 19). Kada na samome početku stoljeća snuje federalizaciju Austro-Ugarske Monarhije, podunavsku konfederaciju, on u njoj kao jednu od pet jedinica vidi Hrvatsku, koja bi na načelu hrvatskoga državnoga prava okupila sve južnoslavenske zemlje u Monarhiji (B. Krizman, Plan Stjepana Radića o preuređenju Habsburške Monarhije, *Istorija XX veka* (zbornik), XII, Beograd 1972). Radić od Južnih Slavena u Monarhiji traži »da odlučno zahtievaju *hrvatsku državu na jugu Monarkije*« i federalizaciju drži »najnuždnijom samoobranom« (KSR, I, 52). Dakle, Radić zagovara državnost Kraljevine Hrvatske u austroslavističkom smislu, a I. G. o tome i ne piše kao što i ne računa s razlikovanjem značenja jugoslavenski i južnoslavenski. Austroslavizma se pak Radić držao i za prvog svjetskog rata, što je bitno u ocjenjivanju

njegove političke misli i djelovanja u razdoblju kada on i nije bio neka osobita figura hrvatske politike, što je također nemimoilazno pri ocjenjivanju njegova općenita značenja. Naposljetku, iako je Radić bio protivnik Hrvatsko-ugarske nagodbe, i u njoj je tražio »oružje za narodnu i političku obranu *hrvatskoga jezika* i za obranu *hrvatske državne granice*« (PS, 160); htio je naime proširiti temelj narodne politike, ustrajati u nastojanju da se Hrvatska sjedini te ojačati državne institucije (ban, Sabor).

Točno je da je Radić tada dijelio pogrešnu ideju južnoslavenskoga »narodnog jedinstva« (iako je također bio svjestan da su povijesni razvitak, geopolitički i kulturni faktori utjecali na tvorbu »šest do devet« pa i dvanaest slavenskih naroda). Njemu jesu Hrvati i Srbi jedan narod – iako on usporedo i mnogo piše o hrvatskom narodu – a od Srba u Hrvatskoj pak traži da nju priznaju za »zajedničku domovinu« (PS, 158, 202), jer je mislio da je u borbi za hrvatsku državnost potrebno šire unutrašnje povezivanje, jače defenzivno uporište. U tome je smislu njegovao nadu i u »slavensko bratimstvo«, kojim se zanosio unatoč trajnoj i očitoj neplodnosti sveslavenske misli. Radi jačanja borbene podloge Radić je također razmišljao i htio demokratski razvoj te prenošenje politike »u svako selo« (PS, 225). S druge strane, on je velikodržavlje držao utopijom, odbacivao je zamisli o Velikoj Hrvatskoj i Velikoj Srbiji te pobijao kako Starčevićevo svehrvatstvo tako i Karadžićevo svesrpstvo (PS, 142, 221, 203, 167). Sve to pokazuje u kakvu je ozračju Radić sazrijevao, kako je pomirivao hrvatsko državno pravo s narodnim jedinstvom, što je htio i radio za Hrvatsku i u čemu su korijeni njegovih postupaka potkraj rata i nakon njega, te kako je lako mogao onda napustiti ideju narodnog jedinstva.

Stoga u prosuđivanju Radićeve političke misli do 1918. valja dobro proučiti vrijeme i prilike, položaj Hrvatske u Monarhiji, njezinu realnu snagu i mogućnosti, odnos inozemstva prema njoj, uvjetovanost i autonomnost djelovanja pojedinih političara, stranačke odnose i ideologiju, stupanj civilizacije i utjecaj dominantnih znanstvenih ideja i zabluda (kakva je baš onda bila ona o sukladnosti jezika i narodnosti na čemu je onda i izrastala zamisao o južnoslavenskom narodnom jedinstvu), stupanj političkih i građanskih sloboda, potrebu demokratizacije javnoga života i u skladu s tim obzir prema ukupnoj društvenoj i nacionalnoj situaciji u Hrvatskoj u svim sastavnicama i sa svim posljedicama. Također bi trebalo u prosuđivanju nekoga pojedinca dobro poznavati općenito i nosivo ideološko stajalište te pojedina gledišta intelektualaca i političara, a osobito onih s kojima se naslovnika – na njegovu štetu – hoće uspoređivati. Na ovakav način teško bi ijedan od njih dobro prošao, a povjesnica ipak nije samo tribunal. Iluzorno je tako danas, i sa specifičnih polazišta, osuđivati Hrvate XIX. stoljeća zbog lutanja u nacionalnom pogledu, nesigurnosti u izboru imena ili priklanjanja narodnim konceptima, ako se iole poznaju ondašnje hrvatske prilike, politička, nacionalna, društvena, gospodarska i teritorijalna situacija te europska ideološka strujanja. Također je nesvrsishodno stanje narodne svijesti shvaćati apsolutno idealno kao jednom zadanu kategoriju i neprijeporan konstantan okvir nazorima intelektualaca ili djelovanju političara. I ta svijest se oblikuje, preoblikuje, raste i nazaduje prema prilikama i mogućnostima, i narodne potrebe djeluju na pojedince kako i pojedinci djeluju na narodni duhovni i materijalni razvitak. Inače nam ne bi bili razumljivi ni ilirizam, ni narodnjaštvo, ni pravaštvo ni kasniji ideološki i politički smjerovi, a ni pojedinci koji su nosili modernu hrvatsku politiku i kulturu, uključujući i one toliko drage piscu članka.

Napokon, u ovako zamišljenom članku ne mogu se zanemariti različite znanstvene i publicističke interpretacije o Radiću, ne može se poći sa sužene literaturne i izvorne baze niti nuditi još suženiji izbor citata.

Odnos S. Radića prema zajedničkoj jugoslavenskoj državi također nije tako jednostavan i grešan, kako ga vidi pisac, niti je citirano mjesto dovoljno za prosudbu.

Za rata je Radić u Saboru više puta govorio u ime državnopravne oporbe, Starčevićeve stranke prava, Hrvatske stranke prava i Hrvatske pučke seljačke stranke. U srpnju 1917. je rekao: »Ako se rat svrši bez većih, a možda i bez ikakvih teritorijalnih promjena, zemlje, koje nastavaju Slovenci, Srbi i Hrvati, bit će kraljevina Hrvatska. Ako se rat svrši sa potpunom promjenom državnih granica, što je nemoguće, onda može doći do Jugoslavije, ali Jugoslavije, gdje bi imali biti svi Jugoslaveni, Bugari, Srbi i Hrvati. Gdje će biti Srbija, to mi pravo ne znamo, ali da će biti jača i veća, nego što je bila, to je stalno. Ali ne će biti uz slobodnu Bugarsku i slobodnu Srbiju ovdje kod nas ričet, koji bi se zvao Jugoslavija. To bi bila besmislica i nepravda sa hrvatskoga gledišta, to bi bila nemogućnost, bilo bi izdajstvo. Ako bi nas drugi htjeli izdati, mi se sami ne smijemo izdati. Ovdje može biti samo država hrvatska, dok postoji monarhija, a mi ćemo ju skrajnjim silama čuvati« (KSR, I, 64). Dakle, Radić tada nije vjerovao u raspad Austro-Ugarske i mislio je, što je i poslije ponovio, da će Hrvati dočekati sjedinjenu Hrvatsku u njoj. Još uvijek na austroslavističkom polazištu, Radić je na početku travnja 1918. izjavio: »Zajedno sa Slovencima želimo i hoćemo do kraja izgraditi svoju narodnu demokratsku državu Hrvatsku. U toj će hrvatskoj državi naša braća Srbi imati sva ona prava, koja i mi. Budu li se Srbi protivili ovoj hrvatskoj državi, nastojat ćemo iz svih sila, da ju oživotvorimo i bez njih, pače i protiv njih, jer smo uvjereni, da bez jedinstva sa svim Slovencima i bez cjelokupnosti povjesne hrvatsko-bosansko [*sic*]- dalmatinske trojednice nema hrvatskomu narodu ni obstanka, a kamo li napretka« (KSR, I, 64). Drukčije ne misli ni u listopadu (PS, 306–7), a 21. XI. 1918. piše članak *Hoćemo u jugoslavenskom jedinstvu svoju hrvatsku državu.* Konstatira narodno jedinstvo Hrvata, Slovenaca i Srba, ponavlja želju »da se svi skupa ujedinimo u svojoj slobodnoj državi«, kaže kako postoji Država Slovenaca, Hrvata i Srba, kako se u njoj formirala Slovenija a Bosna dobila svoju vladu i upravu, pa nastavlja o radu na zajedničkoj državi u Hrvatskoj. On kaže da se na tome može raditi »samo toliko i samo dotle dok se time ne ruši naša tisućljetna hrvatska država. [...] Bila bi, dakle, prava sablazan da u doba kad se Slovenija na naše oči državno stvara i Bosna državno obnavlja, i sve to u jugoslavenskom okviru i na temelju jugoslavenskoga narodnoga jedinstva, da se sada zbog tobože toga okvira i tobože zbog toga jedinstva naša hrvatska država ruši. Našu hrvatsku državu mogao bi i smio porušiti jedino sam hrvatski narod kad bi mu bog pomutio pamet. Ali hrvatski je narod pri zdravoj pameti, i baš zato hoće, danas više nego ikada, da ima svoju hrvatsku državu i da na svom hrvatskom državnom teritoriju koji je ujedno i naše narodno područje, da tu vrši potpuno i bezuvjetno pravo svoga narodnoga samoodređenja.« Čak kada bi – nastavlja on – Srbi u Kraljevini Srbiji i Kraljevini Crnoj Gori htjeli svoje države izbrisati i sjediniti se sa Slovencima i Hrvatima u »jednu jedinstvenu državu bez ikakvih unutrašnjih granica, ni onda ne bismo mi Hrvati izbrisali svoje hrvatske države«, nego bi i u jugoslavenskoj državi zadržali »unutrašnju svoju državnu granicu hrvatsku« (PS, 319–322). To je u najmanju ruku federalističko stajalište, ako nije i konfederalističko kako se njegov istup na noćnoj sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća inače ocjenjuje. I. G. ne donosi ni taj članak, a noćni Radićev istup ocjenjuje kao »federalistički program privremenog uređenja buduće države«.

Radić je, usput rečeno, 1916. u saborskoj interpelaciji o protuzakonitom nametanju madžarske zastave na hrvatskom području progovorio o »pretežkoj povredi hrvatskih uzakonjenih prava, hrvatske političke i narodne individualnosti« (KSR, I, 526), a 30. X. predložio je da Središnji odbor zaključi da se za 4. XI. sazove Hrvatski državni sabor, koji će na dnevnom redu imati pitanje odnošaja Sabora i Narodnog vijeća »s obzirom na kompetenciju tih obadvaju narodnih predstavničtava«, izbor petorice saborskih izaslanika u Narodno vijeće i proglašenje sjedinjenja Rijeke s lukom i kotarom te »dalmatinske Hrvatske s ostalom banskom Hrvatskom«. Također je predložio da se za 5. XI. sazove plenum Narodnog vijeća koji će na dnevnom redu imati »poziv vladama i parlamentima kraljevine Srbije i kraljevine Crne Gore, da prema N[arodnom] V[ijeću], popunivši ga svojim izaslanicima, zauzmu stanovište poput hrvatskoga državnoga sabora« i »imenovanje vlade za cielo područje S.H.S. u bivšoj Austro-Ugarskoj«, što je značilo proširenje banske vlasti (KSR, I, 66–67).

Ne baca li sve to skupa ipak drukčije svjetlo na Radićeve poglede i postupke uoči sjedinjenja i ne olakšava li praćenje njegove političke djelatnosti u Kraljevini SHS?

Politički zaokret 1925. dovoljno je prouzročio strasti i suprotnih mišljenja u svoje vrijeme, a u literaturi je opravdano protumačen kao politički manevar da to ovdje i ne treba potanko raščlanjivati. U naše vrijeme tome treba prilaziti kao povijesnoj činjenici i prosuđivati je po konkretnim posljedicama – pri čemu su neki izvodi I. G. djelomice prihvatljivi, ali cijeli pristup problemu, čini se, uopće nije opravdan – uzimajući u obzir ukupnost prilika, odnošaja u Kraljevini SHS, potrebe ili štetnosti djelovanja u oporbi i situacije u kojoj je bio sam Radić (proganjan, trenutačno u zatvoru) bez domišljanja i preduvjerenja.

Sam Radić je o svojoj iznenadnoj odluci govorio kao o uvjetu za suradnju u sređivanju države na temelju »fanatične i stvarne ravnopravnosti«, o potrebi da se ne bude stalno u oporbi nego da se počne raditi za Hrvatsku (»Glavno je, da je Hrvat svoj gospodar u svojoj domovini, jer državno pravo nije oklop, da nas steže nego krila, da se krećemo posve slobodno«). Svoju kapitulaciju nije držao katastrofom, jer »ima u povijesti i te koliko kapitulacija i država i naroda, koji su se opet podigli« (KSR, II, 100, 105, 108). Ne donoseći vlastitu ocjenu, spominjem da se Radić uskoro opet našao u oporbi, da su na njega pucali, da je zatim najavio borbu »za novo uređenje države« i da je ne dočekavši plodove svoje borbe i žrtve ubrzo umro.

Usput, nije lijepo od pisca da kvaliteti Radićeva vida pripisuje nesustavnu izobrazbu i da ga po njoj uspoređuje s drugima. Uostalom, možda je ipak izobrazba samo relativan element među drugima za uspješnost nečije političke karijere. Također usput, trebalo bi analizirati sva Radićeva putovanja u inozemstvo i sve kontakte s inozemcima, pa u cjelovitosti ocijeniti i put u Moskvu, jer promatrati ga izolirano nema previše smisla.

Što se pak tiče Radićeve uloge u hrvatskoj nacionalnoj integraciji, može pisac misliti što hoće, ali ne može poreći da su Hrvatska seljačka stranka i sam Radić – nakon narodnjaka i pravaša – ponijeli treći veliki kohezijski val u završnu fazu nacionalne integracije. Oni su po prvi put u hrvatskoj povijesti uveli seljaštvo u politički život (domišljanja o fazama Radićeve popularnosti su neutemeljena, jer treba voditi računa i o činjenicama da su tek u Kraljevini SHS seljaci dobili pravo glasovanja, a mi možemo ipak samo izbornim rezultatima kvantificirati ičiju popularnost) i tako ovaj demokratizirali. Neviđeno su do tada politizirali hrvatske mase borbom za politička i građanska prava i slobode, za narodnu i vjersku ravnopravnost, nepriznavanjem čina sjedinjenja i oporbom obliku sjedinjenja, otporom centralizmu i

velikosrpskom hegemonizmu, republikanstvom i borbom za hrvatsku nezavisnost, odnosno federativni ili konfederativni položaj Hrvatske u Kraljevini SHS.

Svi hrvatski velikani – sa svim manama i vrlinama – dio su naše prošlosti i sadašnjosti, pa ako malo i sebe prosudimo, bit ćemo pravedniji i u njihovu prosuđivanju. Nije stoga npr. bitno da li je Strossmayer dao ili nije dao onaj novčić (ako je podatak točan), nego koliko je njegovo nesumnjivo mecenatstvo ugrađeno u organizacijsku podlogu hrvatske kulture kojoj i mi pokušavamo služiti i koja nama služi. To više što nema te hrvatske veličine od Jelačića i Starčevića do Strossmayera i Radića koju nije stanovita suvremena žurnalistika ili historiografija najnedostojnije napala.

Stoga proučavanju, pa i obilježavanju obljetnica, djelovanja i misli Stjepana Radića te povijesti HSS valja prilaziti studioznije, kompleksnije i objektivno.

T. M.

Problem historijske svijesti hrvatskih svećenika u Madžarskoj

Gospodin Dragan Majić dotaknuo se u svome putopisu »Putovanje u Pečuh i Mohač« (Marulić 3/1989, 364–366) gorućeg problema s kojim se suočava hrvatska narodna manjina u Madžarskoj, a to je historijska svijest hrvatskih svećenika kao predstavnika etničke elite narodnosti. On je bez zaobilaženja kazao neugodnu istinu s kojom se suočio prilikom posjeta Pečuhu, jednom od duhovnih središta naših sunarodnjaka.

»Inače, moje diskretno propitkivanje o hrvatskoj misi, – piše D. Majić – ne bi li mi ponudili da misim i progovorim na hrvatskom, nisu plodom urodili, što me jako rastužilo. Stidio sam se i zbog njih što su našu riječ u liturgiji potpuno zatrli. Pratila me misao – Crkva bi morala biti mjesto slobode za sve. U ovoj sredini to nije slučaj s obzirom na naše Hrvate. Naši su hrvatski svećenici odnarođeni. Ne drže mise na hrvatskom jeziku, vjeronauka nemaju također na našem jeziku, stide se i izbjegavaju pokoljenja svećenika koji su sve dali da se jezik i kultura Hrvata na ovim prostorima uzdrže. Za ovakvo stanje kriva je bez sumnje i mađarska Crkva koja zapostavlja naš jezik, naše svećenike nerijetko šalje na čisto mađarske župe i tako pospješuje odnarođivanje. Kriva je i naša hrvatska Crkva u domovini jer premalo urgira kod vrhova Crkve u Mađarskoj da se ispravnije, ljudskije i kršćanskije postavi u duhu tolerancije prema drugim narodima« – zaključio je vlč. Majić.

Sve što je ovdje rečeno, s pomalo naivnom dozom ogorčenja, poznato je svima koji se bave hrvatskom dijasporom u Madžarskoj. Problem ima svoju povijest i pokušat ću ga objasniti, koristeći se i osobnim uvidom u situaciju.

Za svaku etničku manjinu osnovno pitanje je čuvanje samobitnosti. Ovo je poglavito izraženo kod onih manjina koje možemo nazvati etnička dijaspora[1] (npr. Albanci u Jugoslaviji, ili Slovenci u Austriji nisu u dijaspori, premda su manjina). Samobitnost se ne može sačuvati ukoliko manjina nema vlastitu etničku elitu, škole, društvene organizacije, sredstva komunikacije na materinjem jeziku i, dakako, razvijene odnose s matičnim narodom.

U ovom trenutku zanima nas određenje pojma etničke elite. Pod njim podrazumijevamo sve pojedince koji predano i entuzijastički rade na njegovanju materinjeg jezika, čuvanju kulturne baštine i jačanju svega što pospješuje održavanje historijske svijesti kao bitne odrednice narodnosne samobitnosti. Gubitkom historijske svijesti manjina postaje etno- i lingvo- rezervat, a to je znak njene skore asimilacije. Među pripadnicima etničke elite vodeće mjesto (u povijesnom smislu) pripada učiteljima i svećenicima.

Konkretna situacija je pokazala (i pokazuje) da u narodnosnim[2] selima u kojima nema svećenika koji vjerske obrede vrši na materinjem jeziku, niti učitelja koji bi materinji jezik njegovao u školi, proces asimilacije teče neuporedivo brže nego u selima gdje je situacija obratna. Zbog toga se odnarođivanje manjina pospješuje upravo kroz Crkvu i školstvo.

U povijesti hrvatskih etničkih ogranaka svećenicima pripada važno mjesto. Ne samo da su pridonijeli čuvanju materinjeg jezika, već su kao kulturni i književni radnici stvarali duhovnu nadgradnju svoje manjine, doprinoseći time njenom prerastanju u homogen društveni organizam.

Kada je riječ o našoj manjini u Ugarskoj, moramo kazati slijedeću istinu: u odnarođivanju hrvatskog življa sinkronizirano su sudjelovale Država i Crkva. »Sveopćem nastojanju vladajućih krugova da zatru svaki trag hrvatskom jeziku – piše Živko Mandić iz Budimpešte – priklonila se i madžarska Katolička crkva, koja je na tako bezobziran način zloporabila vjeru, nemilice krnjila i oduzimala stoljetna nam prava. Onodobni tisak u uvodnim člancima otvoreno slavi učitelje i svećenike koji su najviše postigli u odnarođivanju hrvatske djece, a istodobno se zabranjuju hrvatska pučka društva, sprečava se upotreba narodnog imena i na naš živalj okomljuju svakakvim pogrdnim izričajima.«[3] Sa ovime se slaže i dr. Ante Sekulić: »Sprega društvenih i crkvenih vlasti u madžarizaciji Bunjevaca bila je za pojedina naselja tragična.«[4]

Navodimo kao primjer šokačko selo Santovo, o čemu je dao plastičnu informaciju Petar Pekić.

»Jedva što je pomađarivanje Bunjevaca i Šokaca otpočelo« – piše Pekić – »duhovna vlast uzme ukidati hrvatski jezik u crkvama u korist Mađara i Nijemaca. (...) Posljedice tako nepravednoga postupka crkvenih vlasti prema Hrvatima bijahu i događaji u Santovu. Santovački Mađari već 1876. dobiše trećinu prava u crkvi i ako nisu sačinjavali trećinu stanovništva. S teškom mukom pođe za rukom nadbiskupu Hajnaldu putem svoga župnika Karla Jerkovića umiriti uzrujane duhove. Jerković sa propovjedaonice svečano objavi nadbiskupovo obećanje da se hrvatska crkvena prava ubuduće ne će više krnjiti. To donekle barem prividno umiri Hrvate, a ohrabri Mađare koji uzeše i tajno raditi na tome da zadobiju polovinu službe Božje i time polako, ali sigurno istisnu Hrvate. Pitanje bijaše samo vremena i zgodnog časa kada će stupiti u veću akciju i ostvariti njihovu nadu.

Najzgodniji momenat za realizovanje te nepravde pričini im se god. 1896. kao millenium opstanka Ugarske. Za tu proslavu se pripremahu velike svečanosti, a svaki rodoljub ima pokazati vidljiv rezultat pomađarivanja i time, naravno, steći naklonost crkvenih i političkih vlasti, a potom dašto osigurati si sjajnu budućnost. Zanesen takovim idejama, santovački župnik Ivan Bathori s nekoliko svojih privrženika Mađara podnese molbu kaločkoj nadbiskupiji i ministarstvu vjera u kojoj moli da se po želji santovačkih Hrvata promijeni crkveni red u njegovoj župi. Nadbiskupija i ministarstvo usvoje molbu o čemu pismeno obavijeste molitelja. Bathori u crkvi proglasi novi red službe Božje, što izazove burni prosvjed među župljanima. Hrvati počnu plakati, groziti se i u svom ogorčenju navale na župnika kojega redarstvo jedva spasi od linčovanja. U takovoj uzrujanosti odmah sastave i pošalju deputaciju u Kaloču i Budimpeštu tražeći da im se prava u crkvi vrate. Kad im to ne uspije, za-

kunu se gotovo svi da dotle neće polaziti u crkvu dok im se ne povrate ranija prava ili dok Mađari ne budu plaćali toliko poreza koliko ga oni plaćaju. Duhovi ne samo da se nisu stišavali nego je uzrujanost bivala sve veća. (...)

Mjeseca jula 1897. pokušaju Hrvati u Santovu posljednji put da nađu svoja izgubljena prava. Oni odašalju deputaciju u Kaloču, Budimpeštu i papinom nunciju u Beč moleći svagdje da se uspostavi pređašnji red u njihovoj crkvi. Nadbiskup i ministar bogoštovlja jednostavno odbiju njihovu molbu, a nuncij im reče da vrlo žali njihovu nesreću, ali da im Sv. Stolica ništa ne može pomoći. Ožalošćeni Hrvati se tužno povrate svojim kućama. U svom ogorčenju htjedoše uskratiti svako plaćanje crkvenog, općinskog i državnog poreza, ali u tome ih zapriječi vlast. Od svakoga napušteni nesretni Santovčani odašalju dvadeset ljudi u slavonsko selo Sv. Blaž sa namjerom da kupe jednu pustaru i da se tamo nastane, jer se javno govorilo da u Mađarskoj mora za kratko vrijeme nestati Šokaca. Idemo prije nego što nas budete tjerali, vele jadni Hrvati. Međutim kupnja nije uspjela te su morali nastaviti bezuspješnu borbu za oteta prava.

Mjeseca septembra 1898. nadbiskup uvidi Hrvatima učinjenu nepravdu i htjede uspostaviti pređašnje stanje u santovačkoj crkvi. Ali bijaše već prekasno. Hrvati stupe u pregovore sa srpskim patrijarhom Jurjem Brankovićem te u februaru slijedeće 1899. godine 1200 santovačkih Hrvata napuste Rimokatoličku i stupe u Grčkoistočnu crkvu. Već početkom marta iste godine sakupe se mnogi odlični Srbi u Santovu gdje je patrijarh Branković održao svoj crkveno-propagandistički govor. Zatim Srbi nosiše (sic) svoju pravoslavnu hrvatsku omladinu na izlet po srpskim krajevima.«[5]

Kao informaciju dodao bih da potomci ovih Šokaca žive danas kao dobri pravoslavni Srbi i da su dali više ličnosti značajnih za vjerski, društveni i kulturni život Srba u Madžarskoj. Pokazalo se da vjera i Crkva mogu odigrati važnu ulogu u asimilaciji stanovništva.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, Hrvati-Bunjevci i Šokci razbijeni su na madžarski i srpski ogranak. Crkva u Madžarskoj i dalje se držala hladno prema narodnosnim potrebama hrvatskih vjernika. Srpski (odnosno vojvođanski, odnosno jugoslavenski) ogranak uspio je stvoriti vlastitu crkvenu pokrajinu, Subotičku biskupiju, ali vrlo teško i sporo, premda je Bač nekada bio središte nadbiskupije. U suvremenim događajima Subotička biskupija je odigrala pozitivnu ulogu u održavanju samobitnosti i materinjeg jezika bačkih Bunjevaca i Šokaca. Imenovanje za biskupa Subotičke biskupije Mons. Janosa Penzesa, pripadnika madžarske nacionalne manjine (ne dijaspore) u Srbiji (SAP Vojvodina) primili su pojedini Bunjevci s određenim strahom, jer biskup može podržavati svoje hrvatske vjernike, ali nitko mu ne može zabraniti da prema njihovim problemima bude indiferentan, da ne govorimo i o drugim mogućnostima.[6] Historijsko iskustvo je takovo da strah ne smatramo suvišnim, premda je bilo i biskupa Hrvata koji su nakon svoga odnarođivanja djelovali više kroatofobski od samih Madžara.

Hrvati u zapadnoj Ugarskoj koje danas poznajemo kao gradišćanske Hrvate, uspjeli su održati materinji jezik najviše zahvaljujući svojim svećenicima. To potvrđuje i madžarski historičar Dánilo Urosevits: »Hrvati zapadne Madžarske uvijek su bili duboki vjernici. Dali su više biskupa i važnih crkvenih ličnosti. Karakteristično je za njih da je svećenik još i početkom 20. stoljeća bio pravi vođa svoga sela. Više svećenstvo vršilo je i mađarizaciju, ali niže svećenstvo (isto kao i kod Šokaca i Bunjevaca) gajilo je nacionalnu svijest među narodom.«[7]

Među gradišćanskohrvatskim nižim svećenicima nalazimo jednu izuzetnu ličnost, a to je Mate Meršić Miloradić (1850-1928) književnik, znanstvenik i preporoditelj gradišćanskih Hrvata. O njegovoj borbi protiv šovinizma u Crkvi kojoj je pripadao svjedoči jedno pismo iz 1917. godine. »Oblaki, ki se zdižu u Juri protiv mane, čini mi se da se razvedruju. Ako pak ne, stojim ovde, neka dođe oluja! Vaš izvještaj o prošloljetnom bermanju sam zeo sa spokojstvom na znanje. To je sve! Ada osvidočio se je, a ipak me nije pozvao na odgovornost. Ako možda to omrazivanje nije došlo do mojega uha? Drugačije ali imam već slučajev iz kih se vidi kako nezna odgovarajuće premisliti svoje riči i svoja djela. Redovni rezultat mojih odgovorov je: at ille obmutuit. Dobro, keine Antwort auch eine Antwort! Ako ne bi bili Vi, dragi Martine, i gospodin Grubić legati, nego bi to doznao bio od drugih, dostao bi on od mene slijedeću pouku: »Pročulo se je od Vašega Dostojanstva ili vaše okolice sve do svećenstva biškupije, da se protiv mene sakupljaju podatki na osnovu kih bi mene zminili. Da li ova glasina govori istinu ili ne za to se za sada još ne brigim Ali da se to pročulo po cijeloj biškupiji, gledam za drsko, nemilo, mržnje punim gazenjem u naše svećeničko dostojanstvo i poštenje itd.« – At ille obmutuit bi mu bio i ovde odgovor. Ada »on ugarski šovinist« drži mene za panslava protiv koga se sve smi, ča već mora poduzeti. »Toliko malo nas je Ugrov, da se moramo smilovati i ocaumoritelju, ako je nek Ugar.« Kontra je ada: panslav se mora zničiti i onda ako bi slučajno bio anđel! Nedavno sam imao dobru priliku pisati slijedeće njemu (med drugim): »Prosim Vaše Dostojanstvo, zamite na znanje slijedeće: ja znam čega čuda ugarskih farnikov ne zna, a to je: svaki šovinizam, bude to ugarski ili ki drugi je vrhunac moralne podivljenosti i pokvarenosti, viši kanibalizam, najružnije zatajanje općenite Kristuševe vjere. Ki mene drži za slavenskoga šovinistu, zapravo za panslava, ta je ili slaboglavac bedak i omrazitelj. Ja sam katoličan »...«[8]

Nakon drugog svjetskog rata Crkva u Mađara je doživjela teške progone i rad joj je bio strogo ograničen. Mnogi svećenici stradali, a martirija nije bio pošteđen ni kardinal primas Mindszenty. Ipak, istine radi, kada se rādi o zadovoljavanju prirodnih prava hrvatskih vjernika na materinji jezik, u Crkvi se vodstvo nije odnosilo prema tome s razumijevanjem. O tome svjedoči slanje svećenika Hrvata u madžarske župe, a Madžara u hrvatske župe. Biskupi dobro znadu koji je značaj materinjeg jezika u crkvi, dobro znadu da su manjine izložene asimilaciji i da im Crkva može pomoći u njenom zaustavljanju, ali na tome se nije uradilo sve što se moglo. Koliko nam je poznato, Crkva u Madžarskoj nije zauzela službeni stav o ovome problemu. Madžarski biskupi, u biskupijama s hrvatskim vjernicima, ne kontaktiraju s Crkvom u Hrvata, kao što to čini biskup u Burgenlandu, koji je čak član BKJ, premda njegovi hrvatski vjernici nisu većina u biskupiji Eisenstadt. U Kaloči je napr. bio nadbiskup Hrvat-Bunjevac rođenjem, Msgr. Josip Ikotić koji je odbacio hrvatsko prezime i postao Józef Ijjás (r. 5. XI. 1901. u Baji). Teško je razumjeti jednog tako visokog prelata kada odbacuje svoj narodni patronim.

S druge strane, istaknuo bih primjer jurskog (Győr) biskupa Msgr. Kornéla Patakya. U njegovoj biskupiji živi dio gradišćanskih Hrvata u Madžarskoj. Koliko mi je poznato veći dio hrvatskih sela ima duhovnika svoje narodnosti. Dugogodišnji biskupov tajnik je gradišćanski Hrvat dr. Ferenc Benković. U katedrali u Juri svake godine održava se proštenje za gradišćanske Hrvate na hrvatskom jeziku, gdje hrvatsku propovijed drži. dr. Benković ili neki od hrvatskih farnika. U Jurskoj biskupiji žive dva župnika koje bih ovom prilikom istakao kao primjer narodnih svećeni-

ka. To su PAVAO HORVAT, farnik u Koljnofu i STEFAN DUMOVIĆ, farnik u Hrvatskom Židanju, Prisiki i Undi. Obojica vjerske obrede vrše na hrvatskom jeziku koji dobro znadu, a što je bitno posjeduju hrvatsku historijsku svijest. Pavao Horvat je gradišćanskohrvatski pjesnik i član regionalnog Odbora Demokratskog saveza Južnih Slavena u Madžarskoj. Štefan Dumović je neobično vitalan. Preko sebe ima tri hrvatske župe. Djeluje i na kulturnom planu. Npr. sakupio je etnografske, umjetničke i bibliotečne građe o gradišćanskim Hrvatima u tolikom opsegu da bi se od nje mogao oformiti jedan veći narodnosni muzej. I Horvat i Dumović održavaju veze sa Crkvom u Gradišću i u Hrvatskoj, što smatram također važnim elementom njihovog svećeničkog rada u službi naroda. Mi, ovdje u Hrvatskoj, o njima premalo znademo, za razliku od svećenika u Burgenlandu kojima naša Crkva posvećuje punu pozornost. Crkva ima razrađen sistem priznanja i odlikovanja, a zbog čega se nitko ne sjeti ovih farnika koji čuvaju narodnu riječ u nepovoljnim uvjetima? Ako to ne bi htjeli, nitko ih ne bi prinudio da koriste u službi hrvatski jezik, bez obzira što žive u hrvatskim narodnosnim naseljima.

Ovom prilikom želim navesti i primjer biskupijskih međa u Mađarskoj. Vrlo su nepovoljne za hrvatsku narodnu manjinu. Pomurski Hrvati (oko Velike Kaniže) premda žive na relativno homogenom prostoru, podijeljeni su između sombatelјske (dioecesis sabariensis) i vesprimske biskupije (dioecesis veszprimiensis). Podravski Hrvati, te Hrvati Šokci, Bošnjaci i Bunjevci podijeljeni su između vesprimske, pečuške i kaločke biskupije (nadbiskupije). Gradišćanski Hrvati nalaze se u jurskoj i sombatelskoj biskupiji. Na primjeru pomurskih Hrvata vidi se nelogičnost biskupskih granica.

U novije vrijeme Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj je pokrenuo inicijativu o slanju svećenika iz Hrvatske u mađarska hrvatska sela. U tom smislu inicijativa je prenijeta na Crkvu u Hrvata, čija BK daje povoljan odgovor. Međutim, od inicijative se još ništa nije rodilo, jer kako saznajemo iz neslužbenih izvora, vodstvo Crkve u Mađara nije prihvatilo ovakovu suradnju. Vrlo čudno reagiranje i teško objašnjivo, osim kao stav da se ne suprotstavlja asimilacionim procesima (pomađarivanju hrvatskih vjernika). Bilo bi normalno da materinji narod – ukoliko za to postoji potreba – pomaže svoje manjine. Slanje svećenika i učitelja, kao i ostalih kulturnih i jezičkih djelatnika, dio je normalne prakse. Hrvatska Crkva šalje svoje svećenike u pomoć Željezanskoj biskupiji kako bi vršili službu farnika u hrvatskim župama. U hrvatskoj župi ŽIVA VODA KRUČ u Molisama (Hrvati u južnoj Italiji) nalazi se župnik Hrvat koji zajedno s dvije časne sestre vrši pastoralnu zadaću, a da ne govorimo o hrvatskim duhovnicima među Hrvatima u Amerikama i Australiji. Nitko od toga ne pravi problem.

Postavlja se kao problem i školovanje svećenika Hrvata u Madžarskoj. Intenzivna komunistička indoktrinacija učinila je broj sjemeništaraca premalenim za stvarne potrebe Crkve u Mađara. Ono malo Hrvata što se odluče studirati teologiju nemaju mogućnosti slušati predavanja na materinjem jeziku, niti učiti povijest, književnost i kulturu matičnog naroda. To rezultira gašenjem historijske svijesti nakon završetka studija. Koljnofski župnik P. Horvat je tijekom studija u Juri zaboravio materinji jezik, a kada je dobio mjesto župnika u hrvatskom selu potrudio se naučiti jezik svojih vjernika i vratiti se u etnički korpus svoje narodnosti.

Iz navedenog, vidljiva je složenost problema gubljenja historijske svijesti svećenika Hrvata u Mađarskoj. Slažem se da su krive obje Crkve, i u Mađara i u Hrvata. Vjerujem da postoje mogućnosti za njihov razgovor o ovoj problematici, ali ako se o-

vako nastavi, razgovor neće biti ni potreban jer hrvatske narodne manjine u Madžarskoj više biti neće.

BILJEŠKE

1. Prema Rječniku stranih riječi B. Klaića: dijaspora grč. (diaspeiro – rasipam) 1. doslovno »rasijanost«, »rastepenost«, »rasutost«; rasuto stanje u kojem žive članovi nekoga naroda po svijetu (npr. Židovi, Romi i dr.)
2. Termin je ustaljen u Madžarskoj u smislu pripadanja etničkoj manjini. Kod nas ovaj pojam označava pripadanje narodu.
3. Živko Mandić: Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Madžarskoj, »Tankönyvkiadó«, Budimpešta, 1987, 23.
4. Ante Sekulić: Bački Bunjevci i Šokci, »Školska knjiga«, Zagreb, 1989, 55.
5. Petar Pekić: Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine, »Matica Hrvatska«, Zagreb, 1930, 178-182
6. Msgr. Penzes je posvećen za biskupa Subotičke biskupije 18. VI 1989. g. U njegovom, tada izrečenom govoru, uočavaju se i strepnje vjernika hrvatske narodnosti. Navodim dijelove biskupovog govora: »...Bez jedinstva u Crkvi širi se strah među članovima. Kršćanska braća i sestre, bez obzira da li su laici, svećenici ili redovnici ili redovnice ili biskupi, samo zajedno mogu biti Crkva kao misterij. Isus kaže i danas: Ja sam, ne plašite se! (...) Svaki narod unosi svoj jezik, svoju kulturu, svoje običaje, svoju baštinu u zajedništvo Božjega naroda da obogaćuje to zajedništvo i ima neotuđivo pravo tako živjeti i svoj identitet i svoju crkvenost. (...) Rado ću citirati iz koncilskog dokumenta »O Crkvi« iz dijela o apostolatu laika, gdje se navode riječi sv. Augustina. On kaže: »Dok me straši ono što sam vama, ipak me tješi ono što sam s vama. Jer sam vam biskup, a s vama sam kršćanin. Ono je ime službe, ovo je ime milosti: ono je ime pogibli, a ovo spasenja.« U obredu posvećenja rukopoloženje su izvršili i kaločki nadbiskup metropolit Danko Lászlo, segedinsko-čanadski biskup Gyulai Endre, pomoćni biskup iz Alba Julije u Rumunjskoj Lajos Bálint i zrenjaninski biskup Lászlo Huzsvár. Moglo bi se postaviti zajedljivo pitanje: da li su madžarski prelati ovom prilikom usporedili položaj vjernika Madžara u Zrenjaninskoj i Subotičkoj biskupiji, s položajem svojih hrvatskih vjernika?

   Bit ćemo sretni ukoliko će novi biskup (i) bačkih Bunjevaca i Šokaca podržavati njihove narodnosne potrebe kroz liturgiju, tisak i ostale sadržaje koje pruža Crkva.
7. Danilo Urošević: Povijest Južnih Slavena u Madžarskoj, interni prijevod ZAMIN-a, Zagreb, 1978, 74.
8. Mate Meršić Miloradić: Pisma, Novi glas-magazin Hrvatskog akademskog kluba br. 3, Beč, 1988, 42.
9. Predsjednik Društva za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama, drug Ljubo Majerić, dao je intervju listu KANA, XIX, 6/20, Zagreb, lipanj, 1988, u kojemu je, između ostaloga kazao: »... Postavljali su, na primjer, ovakva pitanja: možemo li im osigurati dvatri svećenika koji će službu Božju obavljati u hrvatskim selima. Naime, kažu, apsurd je da se Hrvati pokapaju i u nedjelju slušaju misu na mađarskom jeziku. Mi smo to pitanje već pokrenuli preko naše Vjerske komisije i Socijalističkog saveza i, prema onome što mi je rekao predsjednik Vjerske komisije, Svete, postoji spremnost i interes Zagrebačkog kaptola da to omogući.«

Đuro VIDMAROVIĆ

U povodu jednog naslova u »Vjesniku«

U »Vjesniku« od 24. 6. 1989. novinarka Sineva Pasini piše o vrlo ozbiljnom nedostatku sredstava za nastavak rada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«. (Taj je zavod inače objavio 154 enciklopedijska sveska u više od pet milijuna primjeraka.) Osobito me se kosnuo naslov članka: ENCIKLOPEDIJE ČEKAJU. Dakle tako. I one su – na repu financiranja. A nekad?

U oblaku uspomena pred moje duhovne oči izlazi epizoda iz ranih četrdesetih godina: čovjek umna profila i njegovane sijede kose sjedi za stolom na prvom katu Berislavićeve broj devet u Zagrebu i s užitkom prelistava upravo izašli četvrti svezak Hrvatske enciklopedije. To je Jean Dayre, tada direktor Francuskog instituta u Zagrebu. Za prvog svjetskog rata bio je vojnik na solunskom frontu. Poslije, ostavši kod nas, dao se na proučavanje naše književne prošlosti. Istražujući arhive u Firenci, otkrio nam je zbiljski lik čovjeka i književnika Marina Držića. Lista Dayre enciklopediju i obraća se njezinu glavnom uredniku Mati Ujeviću: »Vaša je enciklopedija dvjesta godina mlađa od naše, ali je ljepša i bolja od naše!« Mate je tada vodio HIBZ (Hrvatski izdavalački bibliografski zavod). Stajao je na čelu uzgibanog kruga od nekoliko stotina znanstvenih suradnika. Svoju zamisao o enciklopediji počeo je ostvarivati u školskoj godini 1938/39. sam u svojoj sobi u Jurjevskoj 32. Bio je profesor Nadbiskupske klasične gimnazije. U tim pripremama surađivali su nešto kasnije Nikola Žic i Pavao Tijan, a zatim mnogi drugi. Rad se obavljao u Berislavićevoj 9 uz česte prekide kada je zvuk sirena tjerao u podrumsko sklonište od bombi.

Zavod je 1950. proširen u Jugoslavenski leksikografski zavod. S Miroslavom Krležom na čelu dobio je silan zamah. Za jednog svog posjeta Zagrebu, u Zavod je došao i predsjednik Tito. Ostao je zadivljen golemim znanstvenim i izdavačkim uspjesima. Krleža mu je rekao da sve to što gleda ne bi bilo moguće bez osnivačke i organizacijske pomoći Mate Ujevića, a od suradnika i urednika Krleža je posebno spomenuo dr. Tona Smerdela.

S radošću napominjemo da je Mate Ujević već u vrijeme svojih studija bio suradnik katoličkog časopisa »Luč« i jeronimske »Mladosti«. Teško ekonomsko stanje danas iziskuje ozbiljne poteze (neki su već i učinjeni). Svakako: primjer Mate Ujevića, čovjeka erudicije, organizacije i energije, dragocjen je i ovom vremenu, te se tako mogu pokrenuti životvorni dašci novih nada.

p. s.

Dok su reci ove pribilješke zakasnivši za broj 4 »Marulića« čekali na ovaj novi broj, u našem novinstvu počelo se češće pisati o JLZ, ali... negativno. Najčešći cilj napadaja jest pokretač naše novije enciklopedistike – Ujević, koji je, kako rekosmo, još prije svog djelovanja u JLZ (kao pomoćnik Krleže) bio pokrenuo i Hrvatsku enciklopediju. U tom pisanju nije teško zapaziti neobaviještenost pisca, a ponegdje kao da nedostaje i dobronamjernost: neki reci kao da su nikli iz zavisti što je nama u Zagrebu uspjelo podići takvu kulturnu ustanovu. Susreću se i optužbe o nekim proustaškim vezama samoga Ujevića. Neosnovanost optužbi toliko je očita da se na to malo tko osvrće. Ipak...

Među onima koji su ustali u obranu Ujevića ide i članak Saše Vereša »Naš Mate« (Panorama subotom od 26. 8. 89) te »Labanova nacionalna matematika« Borisa Dežulovića (Nedjeljna Dalmacija od 2. 8. 89). Vereš prikazuje Matu kao savršenog književno-redaktorskog organizatora, a Dežulović odbacuje političke optužbe. Vrijednih zrnaca o Mati ima i u novoj knjizi Josipa Horvata »Preživjeti u Zagrebu« (dnevnik 1941–1945).

Dopuštam si dodati i ovo: u kupeu hodočasničkog vlaka prema Rimu 1939. jedva sam prepoznao Matu koji je bio odjeven u glomazni i široki tada moderan kaput i šutio u uglu. Poput njegovih zavičajnika-galantara-torbara »trgovao« je građom ondašnje najveće enciklopedije na svijetu (Talijanske enciklopedije), točnije, iz Rima se vratio s pravom da se za našu enciklopediju smije besplatno služiti građom i arhivom navedene enciklopedije.

M – til

KAZALIŠNI OSVRTI

1. IZ ZAGREBAČKOG HNK

Za kraj sezone matična je hrvatska kazališna kuća pripremila STROGO KONTROLIRANE VLAKOVE, predstavu *Nývltove* dramatizacije poznatog romana češkog suvremenog pisca *Bohumila Hrabala* najaviši je kao velik pothvat i dovevši za njezinu realizaciju češkog redatelja *Zdeněka Kaloča*, asistenta mu *Zbyněka Kňoureka* i scenografa i kostimografa *Oldřicha Schüllera*. Kako se, međutim, pretežno radi o prikazu seksualnih iživljavanja (službenikâ na provincijskoj željezničkoj postaji u Češkoj), valja – uza sve poštovanje premda domoljublju i svjesnoj žrtvi ilegalaca u borbi protiv njemačkih okupatora (što je također predmetom ove drame) – prije svega postaviti nekoliko pitanja. Ponajprije: zar prvo hrvatsko kazalište uz tolika vrijedna djela svjetske i domaće, klasične i suvremene dramske književnosti (od kojih neka u Zagrebu uopće ili već odavno nisu igrana) skučena svoja sredstva troši na to da publici servira ovakve »poslastice«? Što je, nadalje, sa zadaćom njegovanja ukusa i oplemenjivanja publike? A preporodni osnivači Hrvatskog narodnog kazališta i njihovi nastavljači (npr. Miletić) ovoj su ustanovi namijenili prvenstveno taj zadatak, oko njega se trudili i za nj se žrtvovali. Je li, napokon, odgojno mladu i još neformiranu glumačku generaciju, željnu ulogâ i nastupâ, upućivati – poput Svena Medvešeka i Sanje Marin – da svoju afirmaciju vidi u pokazivanju – oprostite – gole stražnjice? Jedan se naš poznati stari redatelj nad tim čak »raspekmezio«, izjavljujući kako su ta »djeca« bila zlatna! Gdje smo to i kamo idemo?

S teatarskog gledišta predstava je profesionalno napravljena. Sve teče glatko i glumci su, prvenstveno *Mustafa Nadarević* (u alternaciji nastupa *Tomislav Stojković*), *Danko Ljuština, Ivka Dabetić, Zvonimir Torjanac, Vanja Matujec, Ena Begović, Ana-Marija Fabris* i već spomenuti *Sven Medvešek i Sanja Marin*, ali i svi ostali: *Zlatko Crnković, Saša Dabetić, Katija Zubčić, Ivo Kadić, Zijad Gračić, Tomislav Rališ, Dušan Gojić, Kruno Valentić*, imali sjajnih momenata. Scenografija je vrlo uspjela i smatram je najvrednijim dijelom predstave. Kostimografu je asistirala *Elvira Ulip*, scenski je pokret uvježbao *Juraj Moftan*. Prevodilac: *Predrag Jirsak*.

2. GOSTI IZ OSIJEKA

Potkraj svibnja o. g. svom je zagrebačkom imenjaku u goste došlo *Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka*. Predstavilo se »romantičnom igrom« nedavno preminula našeg dramatika *Ivice Ivanca* ODMOR ZA UMORNE JAHAČE ILI DON JUANOV OSMIJEH, zanimljivom varijantom poznate europske literarne teme. Stavivši nedugo nakon Ivančeve smrti na repertoar to ponajbolje njegovo djelo, napisano za mladih dana, na početcima spisateljskog rada, osječko je HNK učinilo lijepu i spomena vrijednu gestu.

Pod iskusnim vodstvom redatelja *Joška Juvančića* glumački je ansambl zdušno nastojao publici što autentičnije prenijeti autorovu poruku. *Velimir Čokljat* kao don Juan posebno je uspješno naglasio filozofsko-tragičnu komponentu tog lika, *Ivan Brkić* bio je – pojavom i glasom – impozantan don

Carlos, *Davor Panić* okretno je odigrao krčmara, *Zdravko Pavlović* svoga je starca učinio primjetnim a u maloj ulozi čovjeka u crnom vidjeli samo *Darka Milasa*. Posebno apostrofirati želim *Damira Lončara*, koji je kao Sganarelle očitovao bogatstvo svoga komičarskog talenta. Ženske su uloge u »Odmoru...« manje atraktivne, no sve su ih glumice uspjelo ostvarile: *Ana Stanojević* (dona Maria), *Anita Šmit* (dona Elvira), *Ljiljana Krička* (krčmareva žena) i *Vlasta Ramljak* (sobarica done Elvire; imala najviše prilike da dođe do izražaja).

Scenografija je djelo *Drage Turine Čarlija*, kostime je kreirala *Ingrid Begović*, glumce je maskirao *Josip Sabo* a kao glazbeni suradnik naveden je *Branko Mihaljević*.

3. DANI SATIRE

U godini svoje 25. obljetnice zagrebački je »Jazavac« tradicionalne Dane satire organizirao od 6. do 20. lipnja 1989. Pokrovitelj manifestacije i ovaj put bio je »Večernji list«. Po starom običaju osvrnut ću se samo na predstave o kojima u našoj reviji nije dosad bilo riječi, ispričavajući se ujedno kazališnim kolektivima kojih predstave nisam uspio vidjeti.

Prvo je nastupilo *Narodno kazalište »August Cesarec«* iz Varaždina. Prikazalo je komediju u tri čina s prologom i epilogom DOŽIVLJAJI DOBROG PISCA HAŠEKA, što je napisaše *Hrvoje Hitrec* i *Dagmar Ruljančić*. Autorski je tandem vješto stopio brojne poznate zgode iz Hašekova života i iz glasovita njegova romana o vojaku Švejku, upleo je štošta iz naših i svjetskih suvremenih zbivanja a znao se dovinuti i tipičnom češkom humoru. Zaslugom redatelja *Tomislava Durbešića* gledali smo šarenu i zabavnu slikovnicu koja je, ipak, bila ponešto preopsežna i izvjesno kraćenje svakako bi joj dobro došlo. Bračni par Jaroslava i Jarmilu Hašek igrali su živo i neposredno *Ljubomir Kerekeš* i *Jagoda Kralj-Novak* a od ostalog brojnog ansambla spominjem iskusne varaždinske veterane *Tomislava Lipljina* kao srdačnog dobričinu i »zafrkanta« Švejka i Ivicu Plovanića u dvije uloge (priglupi, zadrti austro-ugarski pukovnik Kraus i zapovjednik tverskog puka divljak Jerohimov), zatim *Vinka Lisjaka* kao (karikiranog) nedostojnog kurata Katza pa *Dušana Džakulu*, koji je nastupio u ulozi gostioničara Zvjerine i sapera Vodičke, *Zvonimira Jelačića* kao špijuna Bretšnajdera, *Mirjanu Sinožić, Milana Plećaša, Stojana Matavulja*... Kao pomoćnica redatelja fungirala je *Vesna Stilinović*, kao scenograf *Ivan Duić*, kao kostimografkinja *Marija Žarak* i kao glazbeni suradnik *Dragutin Novaković Šarli*.

Malo pozorište »Duško Radović« iz Beograda izvelo je dvije predstave. Najprije BRAĆU PO ORUŽJU *Radoslava Pavlovića*, u ruho komedije zaodjenute mračne i bezdušne smicalice policajaca i tužilaca, privilegiranih, nepovredivih i ni od koga kontroliranih »zaštitnika« naroda. U jasnoj i preglednoj predstavi redatelja *Srboljuba Božinovića* adekvatnom su se, slikovitom igrom isticali svi interpreti, od iskusnih *Olivere Marković, Predraga Ejdusa, Branka Cvijića* i *Mile Stankovića* do mladih *Branke Pujić* i *Nenada Nenadovića*. Scenu je opremio *Mladen Lisavac Deni* a kostimografkinja bila je *Emilija Kovačević*. Kao drugu svoju predstavu spomenuto je kazalište odigralo djelo *Milovana Vitezovića* HAMLET STUDIRA GLUMU. Duhovit ovaj prikaz profesorske »šuknutosti« i gnjavljenja studenata (koji u drugom dijelu prelazi u studentsku političku pobunu što završava pod policijskim pendrecima) uprizorio je – uz

sudjelovanje suradničkog tima – redatelj *Dejan Mijač*. Filmski inserti suviše su se oduljili a i inače bi poneko kraćenje bilo predstavi od koristi. Zar bi joj štetilo da se izbaci i bogohulno psovanje? U ulogama profesorice i njezina asistenta vidjeli smo izvrsne *Jelisavetu Sabljić* i *Mladena Andrejevića* a kao studente i interprete likova iz »Hamleta« mlade *Milenka Zablećanskog, Predraga Todorovića, Ljiljanu Peroš, Savu Anđelkovića, Gordanu Pavlov* i *Janoša Tota*. Ovaj posljednji – nakon odigrane pantomime – dobio je aplauz na otvorenoj sceni.

Riječko *Narodno kazalište »Ivan Zajc«* predstavilo se *Gogoljevim* REVIZOROM. Redatelj *Vito Taufer* odlučio je taj klasičan tekst uprizoriti na posve nov, dosad neviđen način. Vikalo se, lupalo, skakalo, preko mikrofona pjevalo, bacali se stolci, valjalo se po podu i tako još jednom bjelodano pokazalo da natege i ekstravagancije, neodgovorno prihvaćanje nečijih nebuloznih zamisli i težnjâ za drukčijim pod svaku cijenu – ne mogu uroditi prihvatljivim kazališnim činom. Glumci su se u potocima znoja iscrpljivali do iznemoglosti a zanimljivo je da su mnogi – unatoč neuspjehu predstave kao cjeline – snagom svog talenta i sjajem teksta uspjeli na časove istinski zabljesnuti. U prvom redu *Slavko Šestak* pa *Olivera Baljak, Mia Sasso, Asim Bukva, Eduard Černi, Galliano Pahor*... U skladu s redateljskim promašajem bili su i promašaji scenografa *Dalibora Laginje*, kostimografkinje *Gordane Gašperini* i maskerke *Alenke Nahtigal*. Scenska glazba djelo je *Igora Leonardija* i *Vlade Batiste*; redatelju je asistirao *Alojz Usenik*; prijevod je iz pera *Romana Šovaryja*.

Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada došlo je na Dane satire s KLAUSTROFOBIČNOM KOMEDIJOM *Dušana Kovačevića*. Mraznu hladnoću i gorak okus prikazanih zbivanja s naših meridijana i sličnih im prostora, prošarane povremenim humorom i toplom liričnošću, izvedba je u cijelosti ostvarila. Jednaka je to zasluga redatelja *Egona Savina* i glumaca. *Predrag Laković* duboko je proživljenom igrom i začudnom jednostavnošću učinio dobrotu i stradanje odžačara Save istinski potresnim, *Dobrila Šokica* u ulozi Vesele Kraj također je dominirala scenom, *Željka Cvjetan-Gortinski* vrlo se dobro uživjela u lik ćudljive balerine i napuštene bjegunice Poljakinje, *Josif Tatić* uspješno je prezentirao tragiku čestitog »smušenjaka« pjesnika Teje Kraja, *Stevan Gardinovački* istaknuo se slikovitim prikazom milicionera a *Vladislav Kaćanski* igrao je političkog moćnika i bezdušnika Jarošu Kraja. Podrtine i smetlišta sve su češći scenski okvir na našim pozornicama. Ovaj put takav je prostor – djelo scenografa *Geroslava Zarića* – pomogao naglasiti mučnu i mračnu atmosferu zbivanja. Glazbu je skladala *Ksenija Zečević*, scenski pokret uvježbala *Jelena Šantić*, nad jezičnom je ispravnošću bdio *Radovan Knežević* a stručna suradnica za poljski (njime govori balerina) bila je *Jadviga Škurnjik*.

Hadžićeva AJKULA – u prezentaciji *Satiričkog kazališta »Jazavac«* – svojom je nepolitičkom, privatnom sferom, srdačnom dobrohotnošću, vjernim slikanjem dalmatinskog mentaliteta i nekompliciranim situacijama značila na ovogodišnjim Danima satire ugodan željeni predah. Redatelj *Zoran Mužić* vješto je iskoristio sve prednosti ovog simpatičnog, nepretencioznog teksta a glumci *Siniša Popović* i *Čedo Vujić* zdušnom su, predanom igrom i nepogrešivo točnim dalmatinskim govorom zasluženo osvojili simpatije publike. Uspjehu predstave »kumovala« je svakako i realistična scenografija *Darka Bakliže* kao i glazbena suradnja *Zvonka Presečkog*.

Svoju predstavu DIOGENEŠA *Tituša Brezovačkog* upriličenu 1982. godine *Glumačka družina »Histrion«* sada je režijski, scenografski i »kadrovski« podosta preinačila, nimalo međutim ne zaostavši za čarom, svježinom, živošću i privlačnošću prvotne njezine verzije. U naslovnoj ulozi sluge i izgubljenog sina mladi se *Franjo Kuhar* vrlo dobro snašao, *Otokar Levaj* i *Dragutin Klobučar* jednakom su sugestivnošću kao i nekada nastupili u ulogama »zgubljeneh bratov«, dijaka Zmeknirepa i likove u koje se prerušava sada je »preuzeo« karikiranju skloni *Žarko Potočnjak*, »tolnačnika« kraljevskog Svetloglasa igrao je *Zlatko Ožbolt*, »vračitela« Pohobija *Željko Duvnjak*, malog trgovca ili cincara Šundibundija i velikog trgovca Pazaroviča uspješno su interpretirali *Niko Pavlović* i *Zvonimir Torjanac*, provizora Sebirada sočnom je, slikovitom komikom oblikovao *Ivica Zadro* a *Josip Marotti* potrebnim je dostojanstvom obilježio Martina Dobroslava (koji se pojavljuje kao svojevrsni »deus ex machina«). Posebnu bi studiju zavrijedio *Martin Sagner* kao »kelner i sluga negdar Martinov« Anton Medobuz. Nakon Cilića i Šermenta Sagner je treći zagrebački interpret tog lika. Jednostavno i prirodno, nenametljivo i bez velikih gesta, komikom koja izvire iz nutrine bića majstorski je osvijetlio Medobuzovu istovremenu »prefriganost«, gramzljivost, naivnost i lakovjernost, bio je zaista – u odnosu na prethodne interprete ove uloge – originalan i sasvim svoj. Neumorno ustrajni vođa »Histriona« *Zlatko Vitez* vodio je predstavu smišljeno i inventivno a pojavio se i u liku Tituša Brezovačkog. Scenu je praktično opremio *Stjepan Gračan*, kostime je s ukusom kreirala *Ruta Knežević*, »dramaturgiju i tancanje skup složila« *Željka Turčinović*, songovi su djelo pjesnika *Drage Britvića* i skladatelja *Arsena Dedića* dok je igrokaz »postaviti pomogel« *Zoran Mužić*. *Tamburaški sastav* obavio je svoj zadatak decentno i sa srcem.

Osječko Hrvatsko narodno kazalište prezentiralo je *Brešanovu* proslavljenu PREDSTAVU »HAMLETA« U SELU MRDUŠA DONJA. Redatelj *Zoran Mužić* jarkim je bojama i živim tempom učinio izvedbu zanimljivom a glumci su predano slijedili njegove zamisli. *Ico Tomljenović* robustnom je pojavom, glasovnim kvalitetama i izrazitim smislom za prikaz narodskih tipova idealno odgovarao ulozi beskrupuloznog zadružnog upravitelja i partijskog sekretara Bukare, *Milenko Ognjenović* glumački se svidio kao dodvorljivi, pripuzni frontovac Puljiz, *Ana Stanojević* angažirano je odigrala krčmaricu Maru Miš, *Velimir Čokljat* istaknuo se temperamentnom interpretacijom Šimurine, *Damir Lončar* vjerodostojno je ocrtao marifetluke podlaca Mačka a *Franjo Majetić* uspješno je naglasio apatiju i nemoć učitelja Škunce. Nesretne mlade zaljubljenike Anđu i Jocu glumili su *Ljiljana Krička* i *Darko Milas*, unijevši u svoju igru potrebnu dozu mladenačke pobune, iskrenog zanosa i nepatvorene osjećajnosti. U predstavi su još sudjelovali *Anita Šmit, Davor Panić, Zdravko Pavlović* i *Mile Pešut*. Valja naglasiti i udio scenografa *Darka Bakliže*, kostimografkinje *Rute Knežević*, skladatelja *Arsena Dedića*, koreografkinje *Željke Turčinović* i maskera *Josipa Sabe*.

U izvedbi *Primorskog dramskog gledališča* iz Nove Gorice gledali smo *Machiavellijevu* poznatu komediju MANDRAGOLU. Tu renesansnom duhu sukladno lascivnu »priču« o naivnom starom mužu i mladoj ženi s mnogo je pomnje i sklada režirao *Georgij Paro*, napravivši tako teatarski potpuno zaokruženu i fino cizeliranu predstavu. Njegovim su se intencijama najuspješnije prilagodili *Stane Leban*, koji se kao messer Nicia iskazao uzornom dikcijom i kultiviranom gestikulacijom, te s mjerom živ i razuzdan *Bine Matoh* u ulozi sluge mudrijaša. No i svi drugi glumci bili su na visini zadatka: *Radoš Bolčina* kao mladi pustopašni Callimaco, *Ivo Barišić* kao mladićev sluga, *Sergej Ferrari* kao licemjeni pater Timotej, *Mira Lampe-Vujičić* kao Sostrata, *Breda, Urbič* u ulozi žene i *Maja Sever* kao Lucrezia. Vrlo vrijedan dio predstave čini zaista nadahnuta i originalna scenografija mnogostranog kazališnog djelatnika iz Amerike *Davida N. Flatena*. Kostimografkinja *Marija Vidau* muške je kostime »ukrasila« (po svojem nahođenju ili po redateljevu »befelu«?) nekakvim ekshibicionističkim rasporcima. Kao ostali suradnici na predstavi navedeni su prevodilac *Ciril Kosmač*, dramaturginja *Diana Koloini*, skladatelj *Mirko Vuksanović*, lektor *Srečko Fišer*, koreografkinja *Ksenija Hribar*, »oblikovalec giba« *Andres Valdes* i »oblikovalca luči« *David N. Flaten* i *Samo Oblokar*.

Posljednja predstava ovih Dana satire bio je *»Jazavčev«* IZLAZ IZ SITUACIJE. Taj otvoreni i oštri politički kabare, sastavljen od tekstova *Brane Crnčevića, Zorana Zeca* (tj. Fadila Hadžića), *Rade Bojičića, Aleksandra Baljka, Bore Đorđevića Čorbe, Dubravka Torjanca, Paje Kanižaja* i *Stijepe Mijovića Kočana*, s uspjehom je režirao *Ivica Krajač* a u pravoj kabaretskoj maniri izveli su ga *Nina Erak, Elizabeta Kukić, Darko Stazić, Tomislav Štriga* i *Željko Königsknecht*, koji je imitacijom nekolikih naših političkih »zvjerki« iznova potvrdio izuzetni svoj komičarski talenat. Scenu i kostime kreirao je *Zlatko Bourek*, glazbenu komponentu *Zvonko Presečki*, plesove *Juraj Mofčan*, šminku *Snježana Trgovec*. Salvama smijeha, aplauzima na otvorenoj sceni i završnim dugotrajnim odobravanjem publika je izrekla svoju ocjenu ovom pothvatu Kazališta »Jazavac«.

Organizacija manifestacije i ovaj put bila je primjerna, propagandne aktivnosti (zaslugom *Ljubimke Kokotović* i *Ljiljane Bašić*) bez prigovora, publike mnogo. Što se pak odluka žirija (u sastavu: *Branko Vukšić, Smilja Kursar-Pupavac, Katja Šutić, Branko Ivanda* i *Krešimir Dolenčić*) tiče, promašaja i nije bilo, tek što se – zbog ograničenog broja nagrada – nije moglo obuhvatiti sve što zaslužuje priznanje.

Mirko Petravić

»SMRT STJEPANA RADIĆA«

Ovaj kratak osvrt nije prvenstveno kazališna kritika predstave »Smrt Stjepana Radića« Tomislava Bakarića u režiji Božidara Violića. Ne bih, dakle, o »korektnim« i »decentnim« ili o neuspjelim glumačkim ostvarenjima, o scenografiji ili dramaturgiji, o protagonistima, kao što su Vili Matula (kralj Aleksandar), Asja Potočnjak (kraljica Marija), Boris Miholjević (Anton Korošec), Ljubo Kapor (Svetozar Pribićević), itd. Uostalom, glavni protagonist, Stjepan Radić, odsutan je sa scene, a ovo su reminiscencije nakon predstave o njegovoj smrti, koja nas je podsjetila na vrijeme prošlo i sadašnje.

Poput udaraca sudbine iz Beethovenove »Schicksalsymphonie«, neke riječi udarci i hici, pošto su odjeknuli u neko gluho doba noći ili dana, kao npr. Meursaultovi hici u Camusovu »Strancu«, i dalje odjekuju i odzvanjaju u našim probuđenim ušima i savjestima, izazivajući daljnje reperkusije u ustaljenom redu i u uobičajenom toku do-

gađaja. Pištolj Puniše Račića, uperen u Radića i njegove drugove, u srce jednoga naroda, kao da još nije ispražnjen, kao da još uvijek odjekuju njegovi hici.

Vraćajući se s predstave, slušam zadnji prasak: psovku poslužitelja Jovana kojom proklinje narod i zemlju gdje se takve stvari događaju. Ta psovka, stavljena u usta Rajku Bundalu (koji je u prošlom broju »Marulića« ispričao, u intervjuu Mirku Petraviću, svoj glumački put i svoje obraćenje), ne djeluje toliko vulgarno koliko realno, podsjećajući nas na sudbinu jednoga naroda i na jugoslavensku klimu, o čemu smo pisali u Maruliću, br. 5/88, u vezi s Bonifačićevim »Mladicama« i s Hitrecovim »Ljubavima na crnom baršunu«. Podsjeća nas na onu Ciceronovu: »Quam rem publicam habemus?«, no psovka poslužitelja Jovana, čiju je ulogu Bundalo odigrao zaista uvjerljivo, rječitija je i snažnija od Ciceronove retorske invektive. I opet se pitamo: »Zar je hrvatski narod mogao biti državotvoran u takvoj državi strave i užasa, gdje se i u parlamentu fizički likvidiraju politički protivnici?«

Atmosfera strave i užasa izbija iz magistralno odigrane uloge kralja Aleksandra. Vili Matula dao je u Kralju sliku svemoćne beogradske čaršije, koja je rodila i SHS, i SSSS, i krvavi revanš, i egzekutore tipa Pere Živkovića, čija je uloga odigrana prilično blijedo, kao što je i nešto previše groteskno prikazan Utješanovićev lik Puniše Račića, »pacifikatora Južne Srbije« i osvetnika »par excellence«. Puniši se svojom pomalo prenaglašenom »viteškom« energijom suprotstavlja lik Ivana Pernara (koji je Punišin metak nosio kraj srca sve do smrti) i prenaglašena histerija kraljice Marije. Čini se da je Krčin Basariček mnogo odmjereniji i realniji. Realno djeluju i dijalozi, kojima je Bakarić dočarao gotovo adekvatno mrak i bijedu politike i države u koju ne znam kakvim hirom sudbine zalutaše predstavnici hrvatskog naroda.

Svakako je Zagrebačko kazalište mladih u pravo vrijeme i na pravom mjestu dalo značajan doprinos našem kazališnom životu i uvijek aktualnoj političkoj satiri.

Radovan Grgec

SIMPOZIJ O BISKUPU MAHNIČU

Od 11. do 16. rujna 1989. godine održan je u Rimu, pod pokroviteljstvom koparskog i krčkog biskupa, a u organizaciji Slovenske teološke akademije, teološki simpozij o krčkom biskupu dr. Antunu Mahniču. Tridesetak predavača, Slovenaca i Hrvata, nastojalo je svestrano osvijetliti lik utemeljitelja katoličkog pokreta u Hrvatskoj i velikog prijatelja mladih.

Tajnik HKD dr. Stanislav Vitković održao je na simpoziju predavanje na temu »Uloga biskupa Mahniča u hrvatskom katoličkom pokretu«. Za vrijeme generalne audijencije 13. rujna Sveti Otac Ivan Pavao II. posebno je na slovenskom jeziku pozdravio sudionike simpozija.

S.

Knjige

DANICA 1990.

Usprkos sve težoj financijskoj situaciji u kojoj se nalazi izdavač »Danice« HKD sv. Ćirila i Metoda – Društvo sv. Jeronima, ova najčitanija publikacija u Hrvata katolika i naš najpopularniji pučki kalendar izlazi redovito i u istom opsegu kao i prijašnjih godina. Da, Danica je još uvijek tu, »na tvrdoj siki«, kako to piše u uvodnoj riječi gl. urednik Radovan Grgec, koji time parafrazira stih iz Nazorove »Zvonimirove lađe«. I ovo 109. godište Danice odlikuje se raznolikošću tekstovnih i likovnih priloga, bogatstvom sadržaja i mnoštvom suradnika iz svih hrvatskih krajeva i staleža. Naročito ističemo priloge Hrvata koji žive izvan domovine i priloge hrvatskih seljaka i radnika. Braći izvan domovine i našim najmlađima posvećeni su posebni prilozi na obojenom papiru s nagradnim natječajima. Nisu izostali ni prilozi Hrvata nekatolika koji su također dio zajedničke domovine. Mnogi članci i pjesme u ovoj Danici govore o toj domovini, koja se našla u vrlo ozbiljnoj situaciji.

Iako je Danica proširena u svim slojevima naroda, budućnost njezina daljnjeg izlaženja sasvim je neizvjesna. Hrvatski katolički laici, bez ikakve pomoći snažnih crkvenih centara i bez subvencija, našli su se, u ovom vremenu galopirajuće inflacije, u gotovo bezizglednim prilikama. Stoga je i razumljiv apel naručiocima i kupcima da Danicu odmah plate jer će, u protivnom slučaju, to biti i posljednja Danica.

Uz spomenutu Nazorovu pjesmu u Danici 90. nalaze se i prilozi nekih drugih pokojnih hrvatskih književnika (A. G. Matoš, Musa Ćazim Ćatić, Petar Grgec), a u rubrici »Na spomen« nekrolozi pokojnih članova i prijatelja HKD-a (Mijo Škvorc, Damjan Damjanović, Franjo Krleža, Marko Kadić, Ante Parćina, Krešimir Ivšić, Maksimilijan Lah, Josip Crnković, Lovro Kiš...). Tu su i prilozi brojnih suradnika od onih najmlađih (Ž. Šemper, K. Šestan itd.) do onih najvjernijih i najstarijih (V. Dorčić, S. Bošnjak, R. Kupareo, I. Balentović, J. Berka, N. Ivanović, M. Petravić, S. Slamnig, A. Sironić, O. Piškorić, T. Heres, M. Majnarić, J. Bačić, J. Kopilović, M. Validžić, T. Vereš, I. Alilović, D. Tusun, Ž. Brzić, T. Dorotić, S. Vitković, I. Damiš, S. Adamić, N. Bakoš, J. Kurtnaker, A. Jovanovac, M. Bango, B. Karačić, M. Kovač, B. Kruz, N. Bićanić, S. Džalto itd.), od ljudi iz puka (S. Sulimanac, A. Pogačić, I. Petrović, L. Grubišić. S. Radan, V. Rešković, P. Burin i dr.) do vrhunskih stručnjaka, kao što su npr. M. Peraica i A. Rukavina. I likovni prilozi su na visini (B. Dorotić, A. Starčević, J. Bifel, J. Ćosić). Ne smijemo prešutjeti ni pojavu nekih novih, iako ne manje značajnih imena (F. Balog-Vidovečki, K. Đuran, M. Winter, M. Žgela, A. Šop, M. Starčević, D. Kovačić, F. Košćak, S. Sučić, A. Blazetić, M. Krajina, J. Šabić).

I opet ističemo da Danica kao pučki zbornik nije prvenstveno literarna edicija. Nedavno se jedan naš suvremeni književnik, inače sveučilišni profesor i stručnjak za staru hrvatsku književnost, usput osvrnuo na »literarnu« vrijednost »Danice« s prilično dozom prezira, ali i nerazumijevanja za taj žanr. Unatoč nerazumijevanju, kojim je okružena Danica, ona nastavlja svoj put i svoje poslanje u hrvatskom narodu, »nejunačkom vremenu usprkos«.

(gm)

INTIMNA SIMBIOZA GLAZBE RIJEČI I STVARNOSTI

Vlatko Majić: Kairos, Školske novine, Zagreb, 1989.

Nakon treće knjige pjesama stiže vrijeme da se o pjesniku izreknu trajniji i utemeljeniji sudovi. Sjećam se prve knjige Vlatka Majića (1982), koja je svjedočila o velikoj polivalentnoj lirskoj darovitosti, ali koja još nije davala dovoljno indikacija za situiranje specifičnog Vlatkova umjetničkog mentaliteta unutar ostalih pjesničkih mentaliteta nove generacije. Ta Vlatkova polivalentnost još je više izbijala iz druge zbirke (1987) tako da sam mu pisao kako bih se zakleo (kad ne bih znao pravo stanje) da su tu knjigu ispjevala najmanje dva autora, jer između artističke fakture i inspiracije kod jedne grupe pjesama i fakture i inspiracije neke druge grupe u zbirci nema nikakve osmoze. Vlatko mi je kao pjesnik, sada to mogu reći, bio zagonetan. Nisam nikad sumnjao u njegovu iznimnu darovitost, ali tu poeziju nisam mogao kritičarski obujmiti, naći joj unutrašnju strukturu, »kontrolirati« je. A sada, nakon što sam u jednom dahu pročitao najnoviju zbirku »Kairos« (1989), sve mi je jasno. Jasno mi je da su kod Majića stvarnost i artizam najtješnje, najsudbonosnije povezani, povezani na način o kome drugi suvremeni hrvatski pjesnici mlađe generacije ne mogu ni sanjati. Nepogrešivim pjesničkim instinktom Vlatko uzima od ljepote točno onoliko grama koliko može ući u stvarnost, a od stvarnosti točno toliko krvi koliko može stati u ljepotu. Drugi pjesnici ili bježe u ljepotu ne brinući se ili prezirući stvarnost (odnosno: uzimajući kao tobožnju stvarnost neki svoj apstraktni, nahero postavljeni svjetonazor ili neki tuđi svjetonazor) ili žele biti kondenzatori stvarnosti i manipulirati ljepotom koliko je potrebno da ona posluži za njihovo agitatorstvo, misionarstvo, apostolstvo. Vlatko je na svoju liru dobrovoljno navezao dvije neslobode: plave okove ljepote (budući da se radi o umjetnosti riječi, pod ljepotom mislim fonološko blagoglasje na svim fonološkim nivoima počev od sloga do diskurza) i crvene okove stvarnosti. I ni makac. »Nek cili svit neman, samo ovo metar i po matere nek iman.« »Kad bi Goran opet prošao šumu, pjevao jamu, motreći sestine suzama, rekao bi: znam.« Dakle Vlatko ne drži do emocije kao takve, proizašle iz neke apstraktne autosugestije, nego drži do emocije koja je uronjena u stvarnost kao nešto što nije samo njegovo nego općeljudsko (majka) ili narodnosno (Goran) ili katarzično (»gdje je naša šuma iz koje smo došli vlastitim zaslugama na vlast – zar ne znaš da smo je sasjekli novogodišnjim noćima u čast«) ili općeljudski aktivističko, borbeno, nezaustavljivo, samo po sebi jasno (»nestalo fiat lux, prestalo ave caesar – dok braća oštre nože bruse, u se i u svoje kljuse«).

* * *

Svaka je pjesma, svaki diskurz, ali i svaki stih posve dovoljan dokaz Vlatkove pjesničke jednadžbe koju sam odredio na početku članka, a mogla bi se formulirati i ovako: nije za Majića bitno što je dobar pjesnik nego što je nepogrešiv pjesnik. Njegov mu ukus ne da ni da izađe iz ljepote ni da izađe iz stvarnosti. Dakako, ima u tome i nečeg nepraktičnog, preveć radikalnog. Nakon što Vlatko izrabi sve inačice i sve fonološke naboje neke ključne riječi iz svog materinskog jezika, on ne bježi od toga da u nastavku pjesme prevede tu riječ na tuđi jezik, ako tuđa riječ artistički pruža nove mogućnosti za ostajanje u pograničnom području Ljepote i Stvarnosti, području koje je jedina Majićeva pjesnička domovina: »mi smo šmitovi vječno smetali: u rudi metali stali«.

Vlatkova je poezija fetiš. Previše je nepogrešiva, nalik gangliji u živčevlju. Po toj čistoći i dosljednosti u odricanju od svake igre koja istodobno nije i neigra, ali i odustajanju od svakog javljanja za riječ ako ta riječ nije i glazba, Vlatku Majiću nema premca u suvremenoj mlađoj hrvatskoj pjesničkoj produkciji, gdje ima puno *vatesa* koji nisu *jokulatori* i gdje ima puno *jokulatora* koji nisu *vatesi*, a poezija je u svojoj biti osmoza jednog i drugog. Ali priznajem da kod toga zbivanja i recepcija igra veliku ulogu. Dopuštam da nije uvijek lako uočiti kod Vlatka tu visoku sintezu. Mnogi će čitatelj ostati kod jokulatorskog i površno zvonkog (»Bože što se tu može«) te će ga ta laka ugodnost blokirati i oduzeti mu energiju da posrće cijelu pjesmu. Ili će ga tragika koja ostaje iza poneke Vlatkove poetske karikature, ponekoga krokija, ganuti i rastužiti, te neće u njemu biti odjeka na artističku komponentu, koja je uvijek radosna, jer je ljepota – između ostaloga – i najčistije ostvarenje radosti, pa ako treba i usprkos svemu.

Svevlad Slamnig

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Abdulah Talundžić:** TRAGOVI. Pjesme. Umag 1989.
2. **Ferdo Šarić: SUNOVRATNA OZRAČJA.** Pjesme. Zagreb 1989.
3. **OBNOVLJENI ŽIVOT 3-4/89.** FTI, Zagreb 1989.
4. **PROLOŽAC 2/89,** Omiš 1989.
5. **Ivo Sivrić: TEMELJI KRŠĆANSTVA C. S. LEWISA.** Provincijalat hercegovačkih franjevaca. Sarajevo 1989.
6. **Candido de Dalmases: SVETI IGNACIJE LOYOLSKI.** Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1989.
7. **NOVA ET VETERA,** revija za filozofsko-teološke i srodne discipline. Svezak I-II, Sarajevo 1988.
8. **Vlatko Majić: KAIROS** (linorezi mr. Josip Martinko), Školske novine, Zagreb, 1989.
9. **Dr. fra Andrija Nikić: FRANJEVAČKA KULTURNA BAŠTINA, Mostar 1989.** Franjevačka knjižnica u Mostaru, M. Gupca 14, 88101 Mostar. Cijena 25.000
10. **Dr. fra Andrija Nikić: BIBLIOGRAFIJA, Mostar 1989.** Narudžbe: Franjevačka knjižnica, M. Gupca 14, 88101 Mostar. Cijena 15.000.

PJESME O LJEPOTI BAČKE RAVNICE

Matija Dulić: Rasuto vlaće izdanje HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1988

Površni znalci prošlosti i sadašnjosti Hrvata u Bačkoj rado ističu naš seljački karakter i plodove težačkog rada, a ne poznaju ili zanemaruju naše duhovne vrijednosti i cjelovitost naše kulture.

Stoga želim istaći jedan poseban vid naše kulture. Želim istaći kulturu riječi u govoru, u pisanju i pjevanju. Izazov je došao od žene koja je već decenijama među nama, koja već godinama brižno njeguje kulturu riječi, a ovih dana nas je podarila i prvom zbirkom pjesama pod naslovom »Rasuto vlaće«, (Objavilo HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1988).

Među nama je žena i majka, Matija Dulić, rođ. Jaramazović (Đurđin, 1912). Ona u susretu s Bogom, ljudima i prirodom začinje pjesničke riječi u svom srcu, rađa ih u punini vremena, nad njima brižno i nježno bdije kao nad djecom, a kada dozriju, dariva ih drugima.

Svako pjesničko djelo je slojevito u sadržaju i porukama. Te slojeve umjetnik gradi u dubini svoje intime. Znalački i estetski ih oblikuje pomoću simbola i metafora. Odatle i različitost u razumijevanju i ocjenjivanju umjetničkog djela. Svatko zahvaća samo jedan ili više slojeva umjetničkog djela, a cjelina je znana samo stvaraocu. Ta slojevitost je rasuta u cjelini umjetničkog djela. Ističemo tri sloja: 1. odnos prema Bogu, 2. odnos prema ljudima, 3. odnos prema prirodi.

Umjetnički izričaj je odsjaj osobe, ali sadrži i opća mjesta. Tako i Matija Dulić, dok pjeva o sebi, govori i o nama, a kada piše o nama, izriče i sebe. U tim izričajima je i njena, i ne samo njena, pjesnička biografija:

Ravnica me rodila,
zora me rosom umivala,
nana me u travi ljuljala
uz cvrkut sitni' 'tica.
Bistar pogled ravnica mi dala
misečina bilo ruvo tkala,
jarko sunce rumenilo lica,
lipu kosu žito valovito,
dobra nana srce plemenito.

Istinska vjera u Boga je tiha, duboka, nenametljiva, ali zanosna i izazovna za one koji je uoče. U pjesmama Matije Dulić ta istinska vjera u Boga je prisutna kao šapat proročki, kao dah povjetarca.

Kruh, koji jedemo, je »kruv od Boga dat«. Voli »križ kraj puta tog«. Primjećuje »slike, križ, na križu raspeti Bog«. Vapije: »I radosti, o Bože, daj«. Moli: »... o Bože, pogledaj na nas!« Za unuke se nada: »Boga će valjda molit«. Kćeri veli: »... nek te čuva Bog«. Na kraju puta se pita: »... da mi je znati, Bože mili?« U oproštaju vjernički izjavljuje: »Svima praštam i Bog nek im prosti«.

Iz vjere u Boga i ljubavi prema Bogu izvire i vjera u čovjeka i ljubav prema ljudima. Pjesnikinja zna o čemu vise Zakon i Proroci, Nebo i Zemlja. U toj ljubavi prvo mjesto imaju najslabiji i najdraži – djeca. Kao majka »brižno je čuvala u svom srcu sve što je rečeno o djetetu«. U duši joj je eho »... ako ne budete kao djeca« i »pustite k meni malene«.

Pjesnički opus Matije Dulić je u velikom dijelu posvećen djeci. Ona se uživljava u njihov svijet dječje radosti i dogodovština. Nosi ih u svome srcu i na dlanu, ljubi ih, poučava, njeguje.

Istu tankoćutnost pokazuje prema mladima. Zapaža naporan rad mladog orača, risara i risaruše. Raduje se s njima u kolu i pjesmi. S njima je u njihovim ljubavima »... dok frula iz daleka ljubavnu pismu šara«. Slomljena srca opominje: »... nemoj ga čekat više« i savjetuje: »... ne tuguj za njim nikad«.

Svim mladima poručuje: »Stari vas salaš zove...« Skreće im pažnju na korijen, na baštinu predaka, na izvorne vrijednosti. U njenim pjesmama i srcu su svi ljudi. Svima poručuje:

Ne smimo dozvolit
da mržnja i osveta
nadvlada nam um.

Rođena na salašu, u ovim brazdama, u travi, u žitu, u baščama, u ljupkim perivojima i krajolicima, pjesnička mašta Matije Dulić ispjevala je od ovih elemenata najljepšu kantilenu domovini, kraju i ovim ljudima. Hodajući bosa po ovoj zemlji kao da je upijala obilne sokove tla, napajajući sva svoja sjetila i maštu istančanim zapažanjima i zanosnim nadahnućima. U ovom kraju, na ovoj zemlji, među ovim ljudima ona je doista kod kuće.

Josip Temunović

PREŠUĆIVANA VRIJEDNA EDICIJA

(»Đakovački vezovi«, Prigodna revija, 1989)

Đakovačka smotra folklora »Đakovački vezovi«, što se ove godine održala po 23. put, ima i vrijedan prateći dokument, Prigodnu reviju, također pod naslovom »Đakovački vezovi«. Ona je ove godine izašla po 20. put, što je jubilej vrijedan pažnje, to vredniji što je revija prava riznica priloga, podataka i sjećanja. To više začuđuje što – osim u samom Đakovu, gdje je bar informativno zabilježena – u cijelom sjeveroistočnom dijelu Hrvatske ne nailazi na pravi odjek u sredstvima javnog informiranja. Pogotovu je »pomno« zaobilazi dnevni tisak u Osijeku, koji je i »metropola Slavonije« i iz kojega je i dio redovnih suradnika te revije, znanstvenih radnika, povjesničara, publicista i šireg kruga stvaralaca riječi.

U dosadašnjih 20 godina »Vezovi« su objavili 725 priloga ukupno 146 suradnika, a radovi su s područja etnografije, povijesti, povijesti umjetnosti, arheologije i originalna stvaralaštva književnika, publicista i ne malog broja radnika i seljaka s područja Slavonije.

Ovogodišnje izdanje obasiže 60 stranica A 4 formata, ne računajući one prijeko potrebne za »preživljavanje«, tj. stranice ekonomsko-propagandnih poruka i oglasa. Osim uvodnih i prigodnih priloga, da spomenem samo najvažnije, prof. Tihana Petrović piše »O šlinganju u Koški«, prof. Zvonimir Toldi daje prilog »Zlatom krpani poluci«, Stjepan Brdarić piše o svatovskim običajima u baranjskih Hrvata, a Martin Grgurovac autor je priloga »Krstari – narodni običaj koji nestaje«. Među najopsežnijim su prilozima rad »Šokački stanovi (salaši)« prof. Ante Knežević i »Kelti u Slavoniji i Baranji« prof. Jasne Šimić, prilog potkrijepljen obiljem fotografija, karata i crteža. Zanimljiv je prilog prof. Mirka Bulata »O antičkom nazivu Đakova«, a iz novijeg vremena »Biskup Strossmayer i ban Khuen Hedervary« Krešimira Pavića. O gotovo nepoznatim ličnostima hrvatskoga književnog stvaralaštva piše Mato Batorović: »Braća Mihalić pjesnici prigodničari«, o Učiteljskoj školi u Đakovu (1857–1875) dr Stjepan Sršan. Sa Strossmayerovim perivojem u Đakovu upoznaje čitaoca Vilim Čuržik, sa selom Vukom u doba mađarske bune 1848. i bitkom kod Čepina dr Mijo Kopljar. »Tradicija u kulturi i umjetnosti« naslov je priloga Josipa Vinkeševića. Još dva su priloga povijesnoga karaktera: »Đakovo imalo pivovaru« (Ž. Lekšić) i »Đakovački telmanovci« (V. Geiger). Manje priloge dali su još Stjepan Rechner (vrijedni glavni urednik te edicije kroz sve vrijeme njena izlaženja), I. Ćosić, V. Rem, mr Z.

Benašić, a jedini prilog originalna stvaralaštva u prozi je »Narodna vlast na magarcu« Đure Šovagovića.

Pjesništvo je obilato zastupljeno, od priznatih pjesnika do ne bezvrijednih priloga onih koji traktor i kosu zamjenjuju perom. Cijelu stranicu zauzima pjesnički prilog Luje Medvidovića »Na kraju početka« (iz zbirke »Sretno sunce«), čak i nešto više prostora pjesma »Povijest Đakova od 1239. do 1989.« narodnog pjesnika i guslara Mile Krajine. Pjesničke priloge dali su još Ana Božić, Jelka Mihaljev, Stanislava Čarapina, Milica Greguraš–Čepčik, Luka Jokić, »Marulićev« suradnik Vladimir Rešković, Jozo Flegar, Elizabeta Šnajder–Greblo, Nada Konjević, Nada Radić, Marijan Gregić i Ivo Slaviček.

Ne baš mala je i rubrika »U spomen« gdje se »Vezovi« sjećaju svojih pokojnih suradnika i prijatelja: dra Zvonimira Benčevića, dra Pavla Blažeka, Mirka Žurića i Dragutina Slunjskog.

Sve u svemu: »Đakovački vezovi« edicija je koju veoma cijene i u inozemstvu (naručuju je knjižnice i iz Sjedinjenih Američkih Država), manje kod nas, najmanje u najbližoj okolici (tj. bar javno). Što je ispravnije reći: Nemo propheta... ili Stari horvatski jal? Bojim se: ovo drugo!

Antun Removčan

KOBNO SUSJEDSTVO

(Dr fra Andrija Nikić: »Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine«, Mostar 1988)

U dvanaestom svesku Zavičajne knjižnice »Život i svjedočanstva« kojom Mostar daje ne mali doprinos dubljem upoznavanju povijesti svojega kraja, marni fratar obrađuje razdoblje nešto poput kraćeg ljudskog vijeka. Danas, ali ne i u ona nemirna vremena kad su 52 godine bile rijetka starost. To razdoblje karakterizira veliko smanjivanje Otomanskog carstva koje već postaje »kolos na glinenim nogama«, no kojeg Europa nije mogla dokrajčiti zahvaljujući kraljevskoj zavisti i neslozi (Louis XIV).

Godina 1683. karakteristična je po posljednjem turskom prodoru u Europu, godina 1735. za Hercegovinu osnivanjem Apostolskog vikarijata za Bosnu i Hercegovinu. A za te krajeve posebno je kobno bilo oslobađanje susjednih pokrajina od Turaka, što je i razbješnjivalo Turke i mnoge katolike nagonilo na bijeg sa svog ognjišta.

Dr Nikić stanje u onodobnoj Hercegovini ocrtava znanstvenom objektivnošću, ali nipošto hladno. U prvom dijelu knjige prikazani su ratovi za oslobođenje od Turaka i crkvena uprava u Hercegovini, u drugom dijelu dragocjeni su podaci iz službenih izvješća (provincijala fra Mije Radnića, fra Ivana de Vietri, biskupa don Nikole Bjankovića, biskupa don Stjepana Blaškovića i fra Stipana Vrljića). Objavljivanje tih dokumenata, dosad gotovo potpuno nepoznatih široj javnosti, najvredniji je dio te knjige od 52 stranice, koja zaslužuje toplu podršku. Tekst je pretisak iz zbornika »Tisuću godina Trebinjske biskupije«, a izdala ju je Franjevačka knjižnica u Mostaru kojoj je urednik sam fra Nikić.

Premda nije u užoj svezi s tom knjižnicom, vrijedno je pripomenuti da je dra Nikića, inače starog »Marulićeva« suradnika, američka zaklada Universal Intelligence Data Bank of America imenovala počasnim doktorom za njegove zasluge u bibliotekarstvu.

Antun Removčan

VALENTIN PUTANEC – PETAR ŠIMUNOVIĆ: RETROSPEKTIVNA ONOMASTIČKA BIBLIOGRAFIJA HRVATSKO-SRPSKA DO GODINE 1975.

Priredio Petar Rogulja, str. VII + 408, Zagreb, 1987. Izdala JAZU, Razred za filološke znanosti, knjiga 68. Urednik: akademik Rudolf Filipović.

Knjiga ima tri dijela: Predgovor (V–VII), ovdje dodajemo i odsjek »Povijest ove knjige« (str. 404). Zatim slijedi Bibliografija (str. 1–302) i Kazala (str. 303–404).

BIBLIOGRAFIJA se dijeli na pet poglavlja (A – E). Ima kontinuiranu numeraciju od 1 do 5729 + 520a, 1768a, 2928a i dr. Navodimo tih pet poglavlja:

1) Opća onomastika, teorija onomastike, gramatički problemi, br. 1–394;
2) Bibliografije, biografije, priručnici, rječnici, br. 395–521;
3) Izvori za onomastiku hrvatsko-srpskog jezičnog područja, br. 522–963;
4) Neslavenska onomastika na tlu Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, te Crne Gore, br. 964–1543 i
5) Onomastičke studije i članci, br. 1544–5729.

KAZALA imaju tri dijela:

Kazalo onomastikâ, onomastičkih pojmova i problema, str. 303–374;
2) Kazalo autorâ, str. 375–398 i
3) Pomoćni indeks kazala dodanih uz bibliografske jedinice, str. 401–404.

Na početku (str. 303) dolazi tumač kratica: AO – antroponim(ija), ON – onomastik(a) i TO – toponim(ija). Međunarodni onomastički centar u Louvainu,* koji od 1950. izdaje međunarodni onomastički časopis ONOMA. Zagrebački Institut za jezik (sada Zavod za jezik IFF) od te je godine počeo radom na onomastičkoj bibliografiji. Retrospektivna onomastička bibliografija za hrvatsko-srpsko jezično područje bila je dovršena 1966, s time da je u međuvremenu bila popunjena i građom do 1975. Plod ovog napornog i opsežnog rada je knjiga o kojoj govorimo.

Tematika

Knjiga obuhvaća onomastičku građu naših četiriju socijalističkih republika: Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Knjiga navodi i djela koja tretiraju i susjedna područja navedenih republika (Slovenija i Makedonija), kao i djela napisana na slovenskom i makedonskom jeziku, ako su od koristi za hrvatsko-srpsku onomastiku. Poslije rata na Kosovu izlaze djela i na albanskom jeziku, npr. br. 1077: Daka, P., Onomastika shqiptare – Priština 1969. Knjiga navodi i djela koja su pisana na ostalim evropskim jezicima: bugarskom, češkom, engleskom, francuskom, madžarskom, njemačkom, poljskom, slovačkom, ruskom, ukrajinskom i talijanskom. Ograničujem se na dva takva djela: 1) Br. 3942. Nepokupnyj A. P.: Degidronimičeskije... v baltijskich i slavjanskich jazikach... Riga 1969; i 2) Br. 5700: Tipi serbohorvatskih... Kiiv, 1963.

Listajući po knjizi nadalje sam našao da je u njoj najstarija bibliografska jedinica uz br. 3912: Nadeždin N. I.: Otčet o putešestvii po južnoslavjanskim zemljam – 1844. A od naših priloga, najstariji je pod brojem 3451: Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa, Starine JAZU, 1870.

Brojčana zastupljenost autora

Najviše radova ima P. Skok – 181. Zatim slijede: P. Šimunović 95, M. Pavlović 57, M. Filipović 56, Budimir 43, V. Klaić 36, Laszowski 36, S. Nović 36 i V. Putanec 35. Ovaj popis obuhvaća autore koji imaju 35 i više radova.

Na str. VII čitamo: Konačnom oblikovanju knjige su pomogli: Hamm. Filipović, Moguš, Finka, Stipčević i Rogulja. Od ovih autora najviše su dali radova Finka (24) i Stipčević (11).

Riječ toponomastika, odnosno toponomastički prvi put sam čuo za vrijeme studija geografije. Pratila me kroz čitav studij. Stoga navodim profesore koji su tada bili moji nastavnici, a koje navodi i ova knjiga. Predavali su mi na Geografskom odjelu PM–fakulteta u Zagrebu. Navodim i broj njihovih radova, unutar kojih se govori i o toponimiji:

1) Ivan Crkvenčić (3): Ojkonimi Žumberka (nazivi naselja);

2) Mladen Friganović (3): Toponimija i antroponimija Žirja;

3) Veljko Rogić (3): Velebit – toponimijski podaci;

4) Josip Roglić (4): Toponimi u porječju Neretve i

5) Miroslav Sić (1): Toponim Petrovaradin.

Registrirao sam i autore svećenike hrvatskog jezičnog područja čiji se radovi citiraju u ovoj knjizi. Podijelio sam ih u dvije grupe: 1) oni čiji su radovi objelodanjeni u prošlom stoljeću i 2) oni čiji su radovi objavljeni u ovom stoljeću. Ima ih preko 30. Popis vjerojatno nije potpun. Navodimo samo prezime s brojem radova. Izuzetak je prezime Jurišić, jer se radi o dvojici autora.

1) Autori – svećenici u 19. st.

Batinić 1, Bulić 18 (uključivši i 20. st), Jukić 1, Matković 11, Mesić 4, Rački 31, Tkalčić 7.

2) Autori – svećenici u 20. st.

Barada 8, Barle 2, Benković 1, Butorac 3, Buturac 17, Dočkal 2, Draganović 1, Dujmušić 1, Golub 2, Jelenić 1, Jurišić G 1, Jurišić K. 4, Katić 29, Kosor 1, Kusijanović 1, Mandić 1, Messner-Šporčić 2, Ostojić 13, Rogošić 1, Šegvić 2, Šetka 2, Vanino 2, Vimer 1, Vrčić 1.

Zanimljivosti

1) Specifičnost je ove knjige da većina bibliografskih jedinica uz svoj originalni naslov imaju još prijevod na francuski, osim ako je originalni naslov na kojem od svjetskih jezika (engleski, njemački, talijanski). To pomaže strancu u razumijevanju problematike. Ilustriram s dva primjera: a) 2160: Dubrowski, P., Ślady Słowian w Szwajcarii (Les traces des Slaves en Suisse). Biblioteka Warszawska, 3/1845 b) 3660: Mažić, M.: Od kuda ime gradu Bakru (D'où le nom à Bakar), Novi list, Sušak, 2/1933.

2) Knjiga ima još jednu specifičnost. Kod nekih djela nalazimo kao dodatak kratki sadržaj, što mnogo pomaže da se odmah vidi što se onomastički interesantno nalazi u dotičnom djelu. Ilustriramo s dva primjera: a) Br. 3650: Mayer A., Pabirci iz povijesti jezika, Nastavni vjesnik, 1928... 1930. Sadržaj: Solin, Trogir, Mosor, Omiš, Norin... Raša, Rab. Skradin... Makarska, Krk, Bakar, Diklo, Oprtalj,... Omišalj. Svih toponima ima skoro 60. – Br. 4250: Pilar I., O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena – 1931... Toponimi: Vidovdan, Videlj, Viduša, Svarog, Svarče... Baba, Konjska gora, Vranjak, Perun, Trebun, Trebević, Ljelo, Lado, Hrvat itd.

Primjedbe

1) Knjiga donosi cijelo prezime autora, dok za njegovo ime samo početno slovo. To je nepotpuno, jer se daje nepotpun identitet autora. Čemu ovakva praksa? Možda iz financijskih razloga, jer da je ime u cijelosti, knjiga bi imala koju stranicu više. Ali tu štednja nema mjesta. Da se je ime navodilo u potpunosti, imali bismo, naprimjer, tu korist da bismo znali radi li se o autoru ili o autorici. Doduše, koji put se vidi i ovako: ako je početno slovo imena uz jednako prezime također jednako, onda se kod autorice u jednom slučaju iznimno

navelo i cijelo ime. Mislim na br. 2534 (Grković Milica), iza kojeg slijedi br. 2535 s autorom Grković M. Ali to je, kako smo naveli, izuzetak, koji ne umanjuje našu primjedbu. Nemamo ništa protiv da skraćenica bude u Kazalu, ali u glavnom dijelu knjige ne.

2) Kod bibliografskih jedinica treba uvijek staviti mjesto i godinu izdanja, a u ovoj je knjizi mjesto izdanja često izostavljeno. Na početku popisa bibliografskih jedinica trebalo bi staviti popis kraticâ, kako sam to vidio u mnogim znanstvenim radovima. Ograničujem se na nekoliko primjera:

a) Br. 3610: Matić T., Neue Beiträge über M. A. Relković, Archiv für slawische Philologie – 1911. Gdje izlazi ili je izlazio taj »Archiv...«?

b) Br. 2724: Ilić Oriovčanin I., Slavenske starine, Neven 1856, 1857 i 1858. Gdje je izlazio »Neven«?

c) Br. 2694: Hujer O., Ze slovniku vychodnoevropskych pastevcu. Dobro se navodi i mjesto i godina izdanja, naime Sofija, 1933, Rad je izašao u Sofiji 1933. u ediciji »Sbornik L. Miletić«. U nastavku se navode dvije recenzije toga rada, naime, u časopisu »Jezyk polski« i časopisu »Revue des études slaves«. Nedostatak je u tome što nisu navedena mjesta gdje su ti časopisi izlazili.

d) Br. 5116: Šavli A., Beli Hrvati, Življenje in svet 20/1936. Gdje je izlazio časopis »Življenje in svet«?

Toponomastika Kreševa i okoline, revija »Dobri pastir«, Sarajevo 1975, str. 81–119. Napisao V. Dumbović (autor ovog prikaza)

Knjiga navodi tri moja priloga pod brojevima 592, 2182 i 2183. Posebno se osvrćem na br. 2182. Citiram:

– Iz monografije o Kreševu (Quelques choses provenant de la Monographie sur Kreševo), Dobri pastir 21–22/1972 (291–299) – Sadržaj: Kreševo, Klupe, Crkvenjak, Kreho, Krehić, Kreševo, Krešimir. –

Taj moj prilog govori općenito o Kreševu, pa se toponimi i ononimi spominju samo usput.

Nakon toga sam tiskao 1975. u istom časopisu »Toponomastika Kreševa i okoline« (što se navodi u ovom podnaslovu) gdje isključivo govorim o toponomastici Kreševa, a na temelju terenskih podataka. Odakle moj interes za Kreševo (kod Sarajeva)? »Kreševo« je naslov moga diplomskog rada, na temelju kojega sam diplomirao geografiju u Zagrebu 1968. U tome radu sam o toponomastici Kreševa mogao govoriti samo ograničeno, a kako je kreševsko područje bogato toponimijom, napisao sam posebnu monografiju pod gornjim naslovom (1975).

Dajem sadržaj (sistematiku) navedenog priloga »Toponomastika Kreševa i okoline« (1975): Kreševo i njegova etiologija (o tome vidi ovdje odmah u fusnoti, str. 675). Zatim slijede dva poglavlja, koja se dalje dijele na odsjeke i pododsjeke: a) prirodno-geografski elementi u toponomastici Kreševa: oronimi (nazivi planina), hidronimi, fitonimi, zoonimi, mikrotoponimi (nazivi oranica i drugih manjih cjelina), toponimi u vezi s rudarstvom – b) toponimi u vezi s historijsko-društvenim zbivanjima: prethistorija (Iliri), rimski period, rani srednji vijek, period bosanske državne samostalnosti (do 1463), turski (osmanlijski) period (1463–1878). Na kraju dajem tumačenje za dvanaest lokalnih prezimena npr. Bešlić, vidi fusnotu na str. 675.

Ova monografija (Toponomastika Kreševa i okoline) izašla je 1975, te sam je odmah predao na nadležna mjesta (točnije: u studenome 1975). Kako knjiga kaže da donosi radove koji su izašli do kraja 1975, mislim da je bilo mogućnosti da se i ovaj moj rad registrira.

Zaključak

O knjizi možemo govoriti u superla-

tivima i s obzirom na sadržaj i s obzirom na metodu (akribiju). Koliko je meni poznato, to je pionirski posao na ovom polju, jer knjiga obuhvaća tematiku sveobuhvatno. Bilo je i prije bibliografskih radova iz onomastike, ali samo pojedinačnih. Sada ih imamo sve skupljene u jednoj knjizi.

Knjizi je prethodio ogromni rad, tim više jer ona donosi i radove tiskane izvan naše zemlje. Nalazimo i radove koji su izašli prije skoro 150 godina. Knjiga ima nešto preko 5730 bibliografskih jedinica od oko 1900 autora, barem po procjeni. Bibliografske jedinice imaju raznoliku tematiku, pa nije monotono nego upravo privlačno čitati – u duhu one poslovice »Varietas delectat« (Raznolikost razveseljuje). Ako su naslovi manje razumljivi jer su iskazani na manje poznatim jezicima, imamo francuski prijevod. O tome smo govorili u odsjeku »Zanimljivosti«.

Na preciznost dovoljno pokazuje, naprimjer, br. 3236: Kravar M., Ime Sapro u srpsko-hrvatskom liku, »Živa antika« 1959. Ime »Sapro« tiskano je grčkim slovima. Slično i u broju 3242: Krekić B., Ko je bio Kir Dobros... – »Zbornik radova Bizantološkog instituta « 1966.

Knjiga je od velike koristi ne samo za onomastička proučavanja već i za historiju uopće, etnografiju, jugoslavistiku, a napose za *geografiju*. Postanak mnogih sadašnjih toponima ide u daleku prošlost, odnosno, oni su eho dalekih zbivanja, naprimjer, geneza naziva Fruška Gora ide u srednji vijek, kada se na tom mjestu dodirivao franački imperij Karla Velikog (768–814) i Balkana, nakon što je Karlo srušio avarsku državu (799). Franke su tada nazivali Fruzi (jednina Frug).

Ako proučavamo nekadašnji nastanak današnjih toponima možemo rekonstruirati izgled pejzaža u prošlosti. Nazivi Cerovac, Bukovac, Hrastovac, Lipovac, Tisovac itd. ukazuju da je dotični kraj nekada bio pod hrastom, bukvom, lipom, tisom itd. Vidi: sljedeći odsjek.

Knjiga praktički ima i šire značenje. Ona je zanimljiva i za šire krugove, jer svatko može naći podatke i za svoje mjesto, odnosno za kraj gdje živi ili je proveo neko prijašnje razdoblje svoga života. Zahvalni smo autorima knjige i suradnicima, kao i Jugoslavenskoj akademiji, koji su realizirali ovaj veliki projekat. Popunili su osjetljivu prazninu na našem kulturno-znanstvenom polju, a knjiga nas može dostojno reprezentirati i u međunarodnim razmjerima.

Nekoliko zanimljivih toponima

Ovo je dodatak s primjerima iz života, a možemo ga smatrati nastavkom onoga što je izneseno u fusnoti na str. 675.

Naziv *Lombardija* (Sjev. Italija) dolazi od Langobardi, koji su tu vladali u srednjem vijeku. Njihovu je državu srušio Karlo Veliki 774. Naziv *Andaluzija* (Španjolska) potječe od Vandala, koji su tu vladali u ranom srednjem vijeku. Njihovu državu je srušio Belizar, vojskovođa bizantskog cara Justinijana 534.

Naša *Hercegovina* je dobila naziv po velikašu hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, koji je titulu herceg (Herzog) dobio od kralja Fridriha III 1448. Najprije se zvala Hercegova zemlja, na kraju Hercegovina.

U Beogradu imamo antroponim *Banovo Brdo*. Ovo se brdo prije zvalo Golo brdo ili Ordija. Ilirac Matija Ban (1818–1903) dolazi iz Zagreba u Beograd i tamo si sagradi ljetnikovac, gdje će i umrijeti. Još za njegova života taj se kraj počeo nazivati Banovac ili Banove kuće, da bi se poslije njegove smrti nazvao Banovo Brdo.

Nazivi mnogih naših naselja imaju *crkvenu* genezu, npr. Sutivan dolazi od Sveti (sut = latinski: sanctus) i Ivan. Sveti Petar je Supetar, Sumartin je od sv. Martin, Sućuraj od sv. Juraj, Sutulija od sv. Ilija. Proslava koja se u Splitu, gradu svetog Dujma, održavala svake godine početkom svibnja, zove se Sudujma. Naziv naselja Nedjelja (između Zagreba i Samobora) dolazi od »Nedjelja sv. Trojice«, crkva u Nedjelji ima titul Presveto Trojstvo.

O toponimima govori i *Marko Vego:* Iz srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980. U toj knjizi ima, među ostalim, poglavlje: »Studije iz historijske onomastike«. Citiram nekoliko toponima: Martinje je od sv. Martina, Suturina je od sv. Irene, Žuljana je od sv. Julijan ili sv. Julijana. Naselje *Vrači* naziv je u vezi s dvojicom svetaca – sv. Kuzmom i Damjanom – koji su liječili, to jest »vračili« ljude. U slovenskom jeziku vračiti znači liječiti, a vračilo lijek, ljekarija. U ruskom je vrač liječnik. U varaždinskom kraju sam između dvaju ratova čuo govoriti: idi po vračtvo. Vego govori o toponimima i u prijašnjim poglavljima npr. o nazivima naselja u Bosni: Urija, Uronić, Uramović i dr. Vego pronalazi nazive u uralo-altajskim korijenima: *ur* (kao što i u današnjem madžarskom) znači *gospodin, velmoža,* pa je tu vjerojatno bio nekad posjed nekog velmože. Knjiga citira Veginih devet radova, br. 5527–5535.

U antičkoj Kaldeji bio je grad Ur, na donjem Eufratu. Ur je pradomovina Abrahamova (I Moj 11, 28 i 31).

Od ostalih toponima citiramo naselje *Čerin* u Hercegovini, koje je dobilo naziv po feudalcu Čereliji.

O tome bismo mogli još mnogo zanimljivog govoriti, ali prostor ne dopušta. *Šumadija* (Srbija) je nekada bila pod gustim šumskim pokrovom. U 19. st. dolazi do neracionalnog krčenja šuma (da se dobiju nove obradive površine) i kraj je gotovo ogolio. Ali šume su ostale u nazivu »Šumadija«.

U *Varaždinu* današnja Ulica braće Radića se prije zvala *Milička* ul. Geneza tog prijašnjeg naziva ide u daleku prošlost, u doba Rimljana. Ovuda je prolazila rimska cesta Poetovio (Ptuj, Slovenija), Aqua Viva (Varaždin), Aquae Jassae (Varaždinske Toplice), dalje na Mursa (Osijek), Cibalae (Vinkovci), Sirmium (Mitrovica) i dalje na Istok. Cesta je prolazila područjem današnjeg Varaždina, koji se prvi put spominje u dokumentima 1181. god. Ovom cestom su se kretale i rimske legije, odnosno rimski vojnici. A lat. miles, militis znači vojnik. Odnosno Milička ul. ima genezu u lat. riječi miles, militis. I današnji naš naziv za policiju je »milicija«.

V. D.

---

*ONOMASTIKA (grč. onoma = ime, naziv) proučava postanak i značenje osobnih i geografskih imena i naziva. Primjer: u Bosni ima prezime Bešlić, a bešlije su bili elitni turski konjanici. – Posebni dio onomastike je toponimija (grčki: topos = mjesto, kraj), npr. smatra se da je naziv *Sarajevo* nastao od turskih riječi *saraj* i *ovas*, što znači »dvorac u polju«. Turci još prije pada Bosne osnivaju Sarajevo: bosanski sandžak-beg na obali Miljacke gradi dvorac. Toponimi se dijele na fitonime (nazivi po bilju, npr. Jagodnjak). zoonime (nazivi po životinjama, npr. Kozjak), dendronime (nazivi po drveću, npr. Hrastovac), hidronime (nazivi rijeka, izvora i sl., npr. rječica Hrmza kod Kreševa ima naziv po hrmzi, što turski znači arsen: u vodotoku ima arsena). Sljedeći pojam su antroponimi, npr. Kreševo: smatra se da je taj naziv nastao od imena nekog Krehe, koji se tu naselio negdje u srednjem vijeku, i naselje se nazvalo Krehevo selo, a dalje palatalizacijom Kreševo. Kreho je osnova hrvatskom imenu Krešimir (od Krehimir). V. br. 2182. Grad Karlovac (na Kupi) dobio je naziv po austrijskom vojvodi Karlu (1579) a Tuzla po turskoj riječi tuz (= sol): prije Turaka se zvala Soli.

SPISI DUBROVAČKE KANCELARIJE, MONUMENTA HISTORICA RAGUSINA, KNJ. III.

Prepisao i priredio dr. Josip Lučić, Zagreb, 1988, str. 394.

Treći svezak »Monumenta historica Ragusina« nadovezuje se sadržajno na dva prethodna sveska, I. objavljen 1951. godine i II. objavljen 1984, te sadrži notarske zapise od 1284. do 1297. godine. Prvi dio treće knjige sadrži zapise notara Tomazina de Sauere – 150 folija pisanih na papiru od 1. srpnja 1284. do 17. veljače 1286. Taj dio knjige sadrži ročišta, pritužbe i različita svjedočenja, prijave, obligacije, punomoći i kneževe presude. Drugi dio knjige sadrži zapise notara Açe (Açoniusa) de Titullo – 104 folije napisane na papiru od 24. svibnja 1295. do 30 ožujka 1297, a sadrži sudska ročišta, različite prodaje, potraživanja, prijave, ugovore, zadužnice, punomoći, iskaze svjedoka i slično.

Višestruka je vrijednost objavljivanja tih zapisa, prvenstveno istraživačkog značenja i mogućnosti novih saznanja o ionako bogatoj prošlosti Dubrovnika. U toj građi nalazi se nekoliko vrlo zanimljivih tema: obilje podataka za osobna imena i prezimena te brojnost i plodnost pojedinih obitelji; zanimanje stanovnika Dubrovnika, pomorsko-trgovačkog grada, u koji pristaju brodovi s jadranskih obala i iz širega mediteranskog područja, dolaze domaći i strani mornari, ukrcava se i iskrcava roba najrazličitijih vrsta, kola novac iz svih mediteranskih krajeva, u gradu se nalaze obrtnici različitih profesija i usluga; u gradu i okolici uočavaju se različiti društveni statusi, različiti odnosi u ondašnjem dubrovačkom društvu, nalazi se bogati toponomastički materijal, odnosno, kako je zaključio sam priređivač dr. Lučić, u tim se notarskim zapisima nalazi »bogat, sadržajan i iscrpan isječak dokumenata ne samo za izučavanje dubrovačke povijesti, nego i one iz njegova zaleđa, jadranskog bazena i dijela Mediterana, da je Dubrovnik bio privlačna gravitacijska meta širokog i prostornog kopnenog i pomorskog areala«.

I ovaj put, kako je i u »Napomeni urednika« primijetio akademik Mate Suić, u sastavljanju ovoga sveska prof. dr. Josip Lučić uložio je veliki trud i »provjerene kvalitete arhivskog istraživača, kao i vrsnog historičara a posebno poznavaoca dubrovačke povijesti«. Objavljena je građa kao povijesni izvor velike vrijednosti za dubrovačku povijest, ali i šire.

Knjiga je opremljena indeksom imena, indeksom mjesta i etnika, priredila ih je prof. Milica Lučić, te stvarnim indeksom, što sve pomaže u služenju objavljenom građom.

Anđelko MIJATOVIĆ

Vijesti

* * *

»Studio« od 23. VI. 1989. donosi članak o filmu *»Camille Claudel«.*

* * *

Ovogodišnju nagradu »Augustin Bea« dobio je kardinal *Ratzinger.*

* * *

U listu »Osservatore Romano« od 24. VI. 1989. *Paolo Miccoli* piše o filozofiji *Edith Stein* i *Martina Heideggera* članak pod naslovom »Due opposte vie filosofiche«.

* * *

Vojvoda Filip, suprug kraljice Elizabete II, najavio je osnivanje Međunarodnog fonda za sakralnu literaturu.

* * *

U povodu 100. obljetnice rođenja *Ane Ahmatove* piše u »L'Osservatore Romano« od 11. VI. 1989. *Claudio Toscani* članak pod naslovom »Quando la parola si trasforma in luce«.

* * *

U listu »La Croix« od 10. VI. 1989. objavljen je intervju Betranda *Révilliona* s protestantskim filozofom i teologom *Jacquesom Ellulom* pod naslovom »La technique peut tuer l'homme«.

* * *

U časopisu »La Vie« od 8. VI. 1989. *Georges Hourdin* piše o *Gilbertu Cesbronu* povodom 10. obljetnice njegove smrti (Le souvenir durable).

* * *

Lucien Guissard u »La Croix« od 10. VI. 1989. piše o *Jeanu Grosjeanu, Philippeu Delaveauu* i *Jean-Pierreu Lemaireu* kao tražiteljima Boga (Ecrivains cherchent Dieu assurément).

* * *

»Osservatore Romano« od 9. VI. 1989. objavljuje članak *F. Licinija Galatija* o *Augustu Strindbergu* kao tražitelju Apsolutnog (Non lascerò più la Tua mano).

* * *

Nedavno je u »Librairie Séguier« objavljena studija *Maxa Milnera »Georges Bernanos«.*

* * *

U Berlinu je 29. rujna 1989. prof. *Radovan Grgec,* upravitelj HKD sv. Ćirila i Metoda, održao na tribini Hrvatskog kulturnog društva »Vladimir Fran Mažuranić« predavanje o HKD-u i o suvremenim gibanjima u redovima hrvatskoga katoličkog laikata.

Nakon predavanja razvila se živa i plodna diskusija.

* * *

Vjesnikova »Panorama subotom« od 3. VI. 1989. donosi članak *Željka Klimenta* o nedavno objavljenom »Cjelovitom humanizmu« *Jacquesa Maritaina.*

* * *

24. V. 1989. gostovao je na pariškoj televiziji u emisiji »Ex-libris« književnik *Julien Green*.

* * *

»Die Furche« od 31. III. 1989. donosi članak *Reinholda Knolla* o odnosu klerika prema umjetnicima (Kirche und Kunst).

* * *

28. III. 1989. primio je *Olivier Messiaen* iz ruku kardinala Ratzingera međunarodnu nagradu »Pavao VI« za svoje glazbeno djelo religiozne inspiracije.

* * *

L'Osservatore Romano od 13. IV. 1989. donosi članak *Fernanda Salsana* o korespondenciji *Ungarettija* i *Papinija* pod naslovom »Come nasce un poeta«. Prvo pismo Ungarettija Papiniju datira iz 1915. godine.

* * *

Pompeo Giannantonio piše u »Osservatore Romano« od 2. II. 1989. o likovima *Alessandra Manzonija* u članku »Un bel duplicato della coscienza critica del Manzoni«.

* * *

Mjesečnik katoličke mladeži »MI«, br. 7–9/89, objavljuje razgovor s upraviteljem HKD-a prof. *Radovanom Grgecom*.

* * *

Povodom 30. obljetnice smrti dr. *Ljubomira Marakovića*, u »Obnovljenom životu«, br. 3–4/89, piše *Ivo Sečkar* članak pod naslovom »Luč Ljubomira Marakovića«. Ističe kako je HKD sv. Ćirila i Metoda »obilježilo 10. obljetnicu Marakovićeve smrti na najljepši mogući način, objavivši njegovu magistralnu monografiju »Petar Preradović«. Posebno se osvrće na mirogojski oproštaj *Petra Grgeca* od svojega prijatelja i suborca te na »impresionistički portret *Svevlada Slamniga*« u našoj reviji.

* * *

20. VII. 1989. umro je u Rijeci u 74. godini života svećenik dr. *Makso Peloza*, član našega Društva i suradnik »Marulića«.

* * *

Kod Sansonija u Firenci objavljena je antologija spisa *Alessandra Manzonija* u redakciji *G. Continija* (Antologia manzoniana, Firenze 1989).

* * *

Hrvatski suvremeni književnik *Petar Šegedin* dao je, povodom 80. obljetnice života, intervju *Krešimiru Nemecu* u »Oku« od 27. VII. 1989. i *Božidaru Petraču* u »Kani«, br. 7–8/89.

* * *

»Kirchenzeitung« iz Linza od 27. VII. 1989. donosi osvrt na pripovijest *Getrude von Le Fort* »Die letzte am Shafott« (Posljednja na stratištu) prema kojoj je *Georges Bernanos* napisao svoju dramu »Razgovori karmelićanki«.

* * *

Kod DDB objavljena je knjiga *Jeana Guittona* »Portraits et circonstances«, a kod »La Découverte« knjiga *Georgesa Hourdina* »Simone Weil«.

* * *

Veliku katoličku nagradu za literaturu dobio je ove godine *Jacques Loew* za svoje djelo »Le Bonheur d'être homme«, dok je nagradu pisaca vjernika dobio židovski znanstvenik *Michaël Löwy*«.

* * *

Povodom 10. obljetnice smrti *Marina Morettija* »L'Osservatore Romano« od 7. VII. 1989. donosi članak *Filiberta Mazzolenija* pod naslovom »Chiudi con la Tua mano la fonte delle lacrime amare«. Književnik Moretti bio je prijatelj *Alda Pazzeschija, Giovannija Papinija* i *Grazije Deledde*.

* * *

Ruski književnik *Aleksandr Solženjicin* ponovno je primljen u udruženje sovjetskih pisaca, iz kojega je bio izbačen prije dvadeset godina.

* * *

»Glas Koncila« od 30. VII. 1989. donosi intervju *Tomislava Vukovića* s dr. *Franjom Tuđmanom* povodom izlaska njegove knjige »Bespuća«.

* * *

L'Osservatore Romano od 20. VII. 1989. objavljuje članak *A. G. Matanića* prigodom 900. obljetnice smrti kralja *Zvonimira*.

* * *

»Esprit«, br. 7-8/89, objavljuje intervju s *René Rémondom* pod naslovom »Malaise dans le catholicisme« (»Nelagodnost u katolicizmu«) i članak *Joëla Romana* »La politique est-elle une théologie sécularisée?« (Je li politika sekularizirana teologija?).

* * *

»Pravoslavlje« od 1. VII. 1989. donosi članak *Ružice Nikolić* o objavljivanju »Oda« *Paula Claudela* u prijevodu *Milovana Danojlića* (SKZ 1989).

* * *

Pod naslovom »Lettere dallā Cina« (Pisma iz Kine) *Antonio Possenti* u »Osservatore Romano« od 11. VII. 1989. piše o Antoinevoj biografiji *P. Claudela*.

* * *

U Zagrebu u HGZ je 9. V. 1989. imala svoj diplomski koncert sopran *Lidija Horvat* u klasi Z. Žabčić-Hesky, na glasoviru pratila D. Podreka. D.

* * *

Muzički obrazovni centar u Zagrebu priredio je u HGZ 13. V. 1989. koncert simfonijskog orkestra pod vodstvom *M. Sedaka*. D.

* * *

Zagrebački orkestar mandolinistâ i gitaristâ u sklopu starijeg Grafičkog kult. umj. društva »Ognjen Prica« svojim je koncertom u HGZ 12. V. 1989. proslavio 60. god. rada, pod ravnanjem *Z. Penezića*. D.

* * *

U Zagrebu u Društvu sveučilišnih nastavnika 18. V. 1989. je *Milka Jauk-Pinhar* (indolog na Fil. fakultetu u Zagrebu) imala predavanje: Jezična kultura u staroj Indiji. D.

* * *

Sveučilište u Osijeku je 17. V. 1989. podijelilo počasni doktorat trojici naših znanstvenika: nobelovcu *V. Prelogu*, akademiku-ekonomistu *D. Čaliću* i epidemiologu *J. Fališevcu*, koji se istakao u Indiji u suzbijanju velikih boginja. D.

* * *

U zagrebačkom HGZ je sopran *Iva Hraste* imala 26. V. 1989. svoj diplomski koncert u klasi N. Putar-Gold, uz pratnju na glasoviru *Olge Vukmanović*. Nju (I. Hraste) karakterizira lijepi, zvonki i prodorni glas, što je već došlo do izražaja na njezinim opernim i koncertnim nastupima. Pred njom stoji blistava budućnost. D.

* * *

Kod »Edizioni Paoline« izašla je iz tiska knjiga *Giuseppea Fasolija »La sfida del povero: Georges Bernanos«* (Izazov siromaha).

* * *

20. IV. 1989. govorio je o glazbenom radu dr. *Josipa Andrića*, gl. urednika HKD-a, prof. *Julije Njikoš* u okviru proslave A. Vidakovića u Subotici, o čemu u »Bačkom klasju«, br. 52/89, piše *Bela Gabrić*.

* * *

Naš ugledni član dr. *Josip Buturac* proslavio je u Slavonskoj Požegi 9. VII. 1989. svoju dijamantnu misu.

* * *

»Kirche-Bunt«, br. 33/89, donosi članak *»Neubewertung der Rolle von Kardinal Stepinac«* povodom objavljivanja Stepinčeva dnevnika u »Danasu«.

* * *

Biancamaria Ceschin piše u »Osservatore Romano« od 29. VII. 1989. o izvedbi *Bernanosova* djela »L'Imposture« u San Miniatu.

* * *

L'Osservatore Romano« od 1. VIII. 1989. donosi članak *Filiberta Mazzolenija* o opisu sv. *Filipa Nerija* u pripovijedanju *J. W. Goethea*.

* * *

Ovogodišnju nagradu *»Marul«* dobio je glumac splitskoga HNK-a *Josip Genda*.

* * *

Osvrćući se na pisanje časopisa »MI« o mogućnosti osnivanja kršćanske stranke u Hrvatskoj piše u Vjesnikovoj »Panorami subotom« od 12. VIII. 89. *Darko Pavičić* članak pod naslovom »Ponornice kršćanskog gibanja«.

* * *

U *Ninu* je proslavljena 3. IX. 1989. deseta obljetnica *Branimirove godine*.

* * *

27. VIII. 1989. otkriven je u Gatima spomenik *popu glagoljašu*, djelo kipara *Krune Bošnjaka*.

* * *

L'Osservatore Romano od 10. VIII. 1989. donosi članak *Giuseppea Cristaldija* o utjecaju djela *Johna Henryja Newmana* na njemačku kulturu.

* * *

10. VIII. 1989. na I. programu Radija–Ljubljane emitiran je 40-minutni prikaz poezije našega suradnika *Tomislava Dorotića* pod nazivom »Dubrovnik moje mladosti«. Emisiju je priredio prof. *Martin Silvester*. On je, u dogovoru s urednikom »Marulića«, posredovao i kod objavljivanja pjesama *Ante Jakšića* u reviji »Srečanja«, časopisu slovenske franjevačke prokurature, kao i u reviji »Primorska srečanja« (Nova Gorica, br. 97/89), gdje je objavljeno i 10 pjesama naše suradnice *Anke Petričević*. Prof. Silvester autor je i prepjeva svih tih pjesama (br. 48/89).

* * *

Kako izvještava »Glas Koncila« od 3. IX. 1989. vlč. *Živko Kustić*, u okviru »Tjedna svete Hrvatske« u Australiji, govorio je 20. VIII. vjernicima oslanjajući se na knjigu »Sveta Hrvatska« *Petra Grgeca* (reprint objavio HKD 1989).

* * *

17. IX. 1989. proslavljena je u Biskupiji kod Knina 900. objetnica smrti kralja *Zvonimira*.

* * *

Jean-Loup Bernanos dao je časopisu »Famiglia cristiana« od 6. IX. 89. intervju o svojemu ocu *Georgesu Bernanosu*. Intervju je objavljen pod naslovom »Il profeta che odiava la menzogna« (Prorok koji je mrzio laž).

* * *

U Vjesnikovoj »Panorami subotom« od 5. VIII. 1989. piše *Dunja Fališevac* o monografiji *Mirka Tomasovića* o *Marku Maruliću* (»Marko Marulić-Marul«) članak pod naslovom »Sinteza marulologije«.

* * *

U zagrebačkoj katedrali nastupio je 8. VI. 1989. zagrebački zbor »Ivan Goran Kovačić« s orkestrom Visoke glazbene škole (Graz) pod vodstvom *M. Horvata*. Izveli su među ostalima psalme od Bernsteina i Prokofjeva. D.

* * *

Simfoničari RTZ izveli su u zagrebačkoj koncertnoj dvorani »Lisinski« pod vodstvom *I. Kuljerića* dva vokalno-instrumentalna djela: »The New Alice« od Marka Ružđaka i »Requiem« od I. Cherubinija. D.

* * *

U Milanu je umro *Antonio Janigro*. Umro je u svom rodnom gradu, gdje je rođen 1918. Bio je violončelist svjetskog glasa, dirigent i pedagog. Djelovao je u Zagrebu niz godinâ na umjetničko-pedagoškom planu. U Zagreb je došao 1939. Na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji je djelovao do 1955. Osnovao je ansambl Zagrebačkih solista, koji je pod njegovim vodstvom stekao visoki svjetski ugled. Po dolasku u Zagreb (1956) nastavlja pedagoškim radom u raznim svjetskim kulturnim središtima, posljednjih godina u Salzburgu. D.

* * *

U zavodu za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu obavljena je 12. 9. 1989. promocija divot-izdanja Marulićeve »Judite«. Knjigu je izdao Književni krug u Splitu u ediciji »Knjiga Mediterana«. Tiskana je dvobojno i ukrašena likovnim prilozima Ljube Ivančića, Petra Jakelića, Vasilija Jordana i drugih slikara, a na ovitku je poznato djelo Bele Čikoša-Sesije »Judita i Holoferno«. Pisac predgovora je *Ivo Frangeš*, autor Rječnika Judite *Milan Moguš*, koji je i priredio tekst za tisak, dok je *Josip Bratulić* prikazao dosadašnja izdanja »Judite«. Knjiga je tiskana u »Zrinskom« u Čakovcu.

* * *

Sarajevske islamske informativne novine »Preporod« u broju od 1. 9. 1989. donose osvrt na »Biobibliografiju hrvatskih pisaca BiH između dvaju ratova« *I. Alilovića*, pod naslovom »Croatizacija pisaca Muslimana«. Autor osvrta je *H. H.*

ISPRAVAK

U studiji Tomislava Heresa »Povijesni uvid u zagonetku umjetnosti i estetike i estetska misao Rajmunda Kuparea«, koja je izašla u dva broja »Marulića«: 2. i 3/89, str. 165-335, došlo je do ovih tiskarskih pogrešaka:

Na str. 169. 2. redak odozdo umjesto **smisao** treba **Smisao**
Na str. 170. 8. redak odozdo umjesto **V. XXXII)** treba **V. – XXXII)**
Na str. 176. 3. redak odozgo iza riječi »stvari po sebi« dolazi točka
Na str. 178. 1. redak odozgo umjesto **tvrdnjma** treba **tvrdnjama**
Na str. 179. 20. redak odozgo umjesto **izranjanju** treba **izranjaju**
Na str. 309. 6. redak odozgo umjesto **stupanja** treba **stupnja**
Na str. 310. 12. redak odozgo umjesto **A što su i** treba **A stvari su i**
Na str. 311. 20. redak odozgo iza riječi **nekoga** dolazi **povijesna**
Na str. 314. 10. redak odozgo umjesto **veši** treba **viši**
Na str. 318. 33. redak odozdo umjesto **Pomišljanja** treba **Promišljanja**
Na str. 319. 7. redak odozgo umjesto **ovakih** treba **ovakvih**
Na str. 319. 10. redak odozgo umjesto **koj** treba **koji**
Na str. 320. 4. redak odozgo umjesto **narodnm** treba **narodnim**
Na str. 322. 17. redak odozgo umjesto **To znači** treba **To ne znači**
Na str. 323. 2. redak odozdo umjesto **obaveza** treba **obveza**
Na str. 323. 12. redak odozdo umjesto **ozmačena** treba **označena**
Na str. 324. 1. redak odozgo umjesto **važu** treba **vežu**
Na str. 324. 32. redak odozgo umjesto **Krleža** treba **Krleže**
Na str. 324. 33 redak odozgo umjesto **da riječ** treba **da se riječ**
Na str. 325. 16. redak odozgo umjesto **rećio** treba **reći**
Na str. 328. 10. redak odozgo umjesto **ogledi su** treba **ogledi novost su**
Na str. 328. 15. redak odozgo umjesto **Psihologije** treba **Psihologija**
Na str. 330. 29. redak odozgo umjesto **ta** treba **te**
Na str. 331. 1. redak odozgo umjesto **bi se** treba **bi mu se**

U »MARULIĆU« br. 4/89. izostao je podatak o autoru esejističke priče »Poljica« str. 493: N. NEKIĆ.

Došlo je do greške u »Psalmu petom« Rajmunda Kuparea (436-437), gdje u pretposljednjem stihu mjesto »od« treba biti »do«.

U »Psalmu sedmom« navedenog pjesnika (str. 437), u 12. stihu mjesto »nazrele« treba biti »nazrela«, a u 13. stihu mjesto »s« treba biti »k«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (66) 581
*Molitva 587
***T. J. H. Mar:** Kriste iskušavaš me 588
Osuđenikova zvijezda 590
***Blago Vrankić:** Svitanje 595
***Tomislav Dorotić:** Svibanjsko jutro u Maksimiru 596
Mirko Petravić: »Voljela sam kazalište i ono mi je ispunjalo čitav život« (Razgovor s Nadom Tončić) 597
***Vladimir Devidé, Tomislav Maretić, Zvonko Petrović:** Renga II. 604
Tomislav Heres: Nulti meridijan ljudskog života 607
Dubravka Petek: Noć 21. prosinca 612
***Marko Soljačić:** Mrtvoj majci 614
Ivan Mužić: Od titule »Kralj Hrvata i Dalmatina« do poistovjećenja Hrvatske i Dalmacije 615
***Neven Pavlinušić:** Čekanje 623
Bijahu li 623
***Stanislava Adamić:** Kamen 624
Marko Japundžić: Matej Karaman i glagoljaški kler u njegovo doba 625

Mišljenja i reagiranja

Mate Šimundić: Čitajući Kulundžićeve »Tajne i komplekse Miroslava Krleže« 629
Drago Stipac: Politička misao Stjepana Radića – II. 639
T. M.: Pripis »Političkoj misli Stjepana Radića« 647
Đuro Vidmarović: Problem historijske svijesti hrvatskih svećenika u Madžarskoj 652
M-til: U povodu jednog naslova u »Vjesniku« 657

Mozaik

Mirko Petravić: Kazališni osvrti 1. Iz zagrebačkog HNK 659
2. Gosti iz Osijeka 659
3. Dani satire 660
Radovan Grgec: »Smrt Stjepana Radića« 663
S.: Simpozij o biskupu Mahniču 664

Knjige

gm: Danica 1990. 665
Svevlad Slamnig: Intimna simbioza glazbe riječi i stvarnosti 666
NOVE PUBLIKACIJE 667
Josip Temunović: Pjesme o ljepoti bačke ravnice 668
Antun Removčan: Prešućivana vrijedna edicija 669
Kobno susjedstvo 670
V. D.: Valentin Putanec – Petar Šimunović: Retrospektivna onomastička bibliografija hrvatsko-srpska do godine 1975. 671
Anđelko Mijatović: Spisi dubrovačke kancelarije, Monumenta historica ragusina, knj. III. 676

Vijesti

Iz domovine i svijeta 677
Ispravak 682

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec